

TEORİK ÇERÇEVESİ VE GÜNCEL UYGULAMALARI İLE TOPLUM ARKEOLOJİSİ

Derleyen
IŞILAY GÜRSU

British Institute at Ankara

Monograf 52
(Türkçe çeviri)
2021

TEORİK ÇERÇEVESİ VE GÜNCEL UYGULAMALARI İLE TOPLUM ARKEOLOJİSİ

Derleyen
Işıl Gay Gürsu

BRITISH INSTITUTE AT ANKARA
Monograf 52
(Türkçe çeviri)
2021

Yayınlayan
British Institute at Ankara
10 Carlton House Terrace, Londra SW1Y 5AH
www.biaa.ac.uk

ISBN 978 1 912090 17 4

Kapak fotoğrafı: Döşemeboğazı - Antik Yol - Kovanlık, Antalya. Fotoğraf: Ekin Kazan

© British Institute at Ankara 2021

Tüm metnin yayım hakları saklıdır.
Bu yayım British Institute at Ankara'nın izni olmadan çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Çeviri: Işıl Gürsu
Düzeltilmeler: Can Semercioğlu
Dizgi: Abby Robinson

İçindekiler

Önsöz	v
Figürler	vi
Giriş <i>Işılray Gürsu</i>	1
1. Geçmiş, mekan ve insan: arkeoloji ve toplumdaki yeri <i>Reuben Grima</i>	5
2. Toplum arkeolojisi teorileri üzerine bir değerlendirme <i>Akira Matsuda</i>	13
3. Toplum arkeolojisinin ‘ekonomisi’ <i>Paul Burtenshaw</i>	19
4. Arkeolojik alan yönetiminde toplumun katılımını incelemek: İtalya örneği <i>Sarah Court ve Jane Thompson</i>	27
5. Toplum ve arkeoloji: Türkiye’deki güncel uygulamalardan bazı örnekler <i>Gül Pulhan</i>	39
6. Yakın ama uzak: arkeolojik ‘alanlar’ ve yöre halkları <i>Sevil Baltalı Tırpan</i>	49
7. Toplum arkeolojisinde ‘güçlendirme’ yaklaşımı: Üç Zirve Kutsal Alanı Toplum Arkeolojisi Projesi <i>Evangelos Kyriakidis</i>	55
8. Kültürel katılımı yaratıcı yöntemleri desteklemek <i>Erminia Sciacchitano</i>	65
9. Arkeoloji ve kültürel mirası toplumsallaştırmak: eğitim ve yerel müzelerin rolü <i>Veysel Apaydin</i>	71
10. Türkiye’de alan yönetiminden toplum arkeolojisine <i>Işılray Gürsu</i>	79
11. Somut mirasın kıyısında kayıt dışı turizm: Aspendos/Belkıs’ın turistik tezgahları ve kadınsılaşmış emek <i>Güldem Baykal Büyüksaraç</i>	91

Önsöz

Işıl Gay Gürsu

Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (AİAE), İngiliz Akademisi'nin desteğiyle araştırmalarını sürdüren uluslararası araştırma enstitülerinden biridir. İlk kurulduğu zamanlarda sadece arkeolojik araştırmalara destek veren bir kurum olan enstitü, son yıllarda çalışma alanını sosyal bilimlerin tüm dallarını kapsayacak ve Türkiye ve Karadeniz üzerine yapılan araştırmaları destekleyecek şekilde genişletmiştir. Bu genişlemenin bir sonucu olarak, Türkiye'de kültürel miras ve toplum arkeolojisi konularına daha fazla kaynak ayrılmaya başlanmıştır. Bu konu arkeoloji ile sosyal bilimlerin kesişiminde filizlenmiş ve öne çıkan araştırma alanlarından biri haline gelmiştir.

Bu kitap, 2014 yılının Ekim ayında Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nin ev sahipliğinde, AİAE tarafından gerçekleştirilen 'Toplum Arkeolojisi: Teorik Yaklaşımlar ve Güncel Uygulamalar'

isimli uluslararası konferanstan doğmuştur. AİAE'nün güneybatı Türkiye'de yürüttüğü kapsamlı kültürel miras yönetimi projesi kapsamında hayata geçen konferans arkeoloji ve günümüz toplumu arasındaki ilişkiyi özellikle iki açıdan sorgular: arkeolojik varlıkların yorumlanmasında insan odaklı yenilikçi yaklaşımlar ve turizm endüstrisinin hızlı gelişimi ile karşımıza çıkan yeni bağlamlar.

Bu konferans ve kitap The Headley Vakfı'nın finansal destekleri sayesinde hazırlanmıştır. Vakıf, AİAE'nin Türkiye'nin güneybatısındaki arkeolojik varlıkların yönetimi ve yorumlanması üzerine yürüttüğü projelerin uzun süreli destekçisidir. Yalnızca projenin finansal yükünü üstlendikleri için değil, proje hakkındaki heyecanımızı da paylaştıkları için kendilerine en derin teşekkürü borç biliriz.

Figür ve tablolar

Bölüm 2

- 2.1. Merriman, Holtrof ve toplum arkeolojisine dört yaklaşım modellerinin birbirleriyle ilişkisi.
- 2.2. Ekonomik neoliberalizmin etkisi altında toplum arkeolojisinde giderek belirginleşen yeni bir ayırım (kalın dikey çizgiyle belirtilen).

Bölüm 5

- 5.1. Dicle kıyısındaki Hasankeyf antik kenti, Mayıs 2015. Yakın gelecekte Ilısu Barajı gölü altında kalacağı için orta çağ köprüsünün kalıntıları güçlendiriliyor.
- 5.2. Tarihi Mardin yapıları, 2015 baharında düzenlenen Üçüncü Mardin Bienali, ‘Mitolojiler’de çağdaş sanat sergi mekanları olarak kullanıldı.
- 5.3. Ekim 2014’de ziyaretimiz esnasında Mustafa Atmaca arkeolog torunu Mehmet Sadık Işık ile köyünde.
- 5.4. Arkeolog Abdullah Bilen Gre Amer’de çalışan işçilere sahada arkeoloji semineri verirken.
- 5.5. Batman Müzesi müze-parkının açılışında Erken Demir Çağı Gre Amer evi replikasının önünde dönem kıyafetleri içinde poz veren öğrenciler, 18 Mayıs 2015.

Bölüm 6

- 6.1. Kerkenes arkeolojik alanın havadan görünümü.
- 6.2. Kerkenes’te kent surları içindeki mekanlar (harita, Yasemin Özarslan).

Bölüm 7

- 7.1. Gonies köyünün dışında terkedilmiş harman yeri (fotoğraf: Aris Anagnostopoulos).
- 7.2. Manolis Nathenas ve köpeği Zoukov bize köyü gezdirirken (fotoğraf: Aris Anagnostopoulos. Manolis Nathenas ve Aris Anagnos’a bu fotoğrafı yayınlamama izin verdikleri için teşekkür ederim).
- 7.3. Su sırasında bekleyen kadınları temsilen boyanmış ayak izleri, ‘To Nosbeti’ (fotoğraf: Lena Stefanou).

Bölüm 10

- 10.1. Belli kavramların kullanım oranları.

Tablo 10.1: Alan yönetim planına sahip yerler listesi (2004–2016).

Giriş

Işıl Gürsu

Vahşi bir cinayet sahnesinin oldukça gerçekçi bir biçimde üzerine işlendiği lahit, Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ndeki en göz alıcı eserlerden biridir. Ana salonun tam ortasına yerleştirilmiş olan parça, Aşil'in mezarında kurban edilen Poliksena'nın trajik hikayesi ile ziyaretçileri kendine doğru çeker (Morford et al. 2011). Hiçbiri talihsiz Poliksena'nın hayrına sonuçlanmayan bu mitolojik hikayenin farklı versiyonları, aralarında Çanakkale Müzesi'ndeki eseri yapanlar da olmak üzere antik dönemde pek çok sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Fakat bu eserin özgünlüğü sanatsal özelliklerinden kaynaklanmaz; burada sıra dışı olan lahitin özgünlüğü, gün ışığına çıkarıldığı tepenin günümüzdeki sakinlerinin kolektif bilinçaltında aranabilir. 1994 yılında Çanakkale Müzesi tarafından yapılan kurtarma kazısında ortaya çıkan tümülüs yer aldığı mahallenin adıyla anılmıştır: Kızöldün Tümülüsü. Yüzyıllar boyunca yer altında ve gözden uzak olan mezarın özellikleri mahallenin bugünkü isminde kendini gösterir. Tombul'a göre bu yüzlerce yıllık bilgi aktarımı düşündürücüdür (Tombul 2013).

Hayret verici bir topografik tanımlama ile mahallenin Kızöldün olarak isimlendirilmesi kurtarma kazılarına katılmış olan Rose için de merak kaynağıdır. Rose kazıda biri üzerinde Poliksena'nın hikayesinin olduğu, diğeri ise süslemesiz olan iki lahitin gün yüzüne çıkarılmasını anlatır. Süslemesiz olan lahit gömüldüğü yaklaşık M.Ö. 450'den 1994'teki kazıya kadar yer altında kalmıştır ve içinde genç bir kadının kalıntıları bulunur. Yani Kızöldün ismi 'neredeyse 2500 yıldır bölgede süregelen bir sözlü geleneğin' vücut bulmuş halidir (Rose 2014: 105). Kızöldün ismindeki atıf Poliksena hikayesine de genç kadının mezarına da olabilir, her şekilde yereldeki bu özdeşleştirme olağanüstüdür. Tepenin isimlendirilmesinde başka bir olayın rol oynama olasılığı sorulduğunda (yakın bir zamanda bu bölgede cinayete kurban gitmiş bir kadın olup olmadığı gibi), yöre halkı '[B]iz burayı hep bu isimle bildik, yakın zamanda olmuş bir olayla bağı yok' demektedir (Brian Rose, özel görüşme, Mayıs 2018).

Bu hikaye aynı topraklarda biri uzun zaman önce yaşamış, diğeri ise günümüzde yaşayan iki toplumun birbirleri ile olan derin ve soyut ilişkilerine ayna tutar. Her ne kadar ilginç olsa da, bu ilişkilene illa ki eski toplumlardan kalan maddi kültürün, arkeolojik varlıkların şimdiki toplumlar tarafından sorgusuz sualsiz korunmasını garanti altına almaz. Benzer şekilde, bu

kalıntıların ne oldukları ya da kime ait olduklarına dair içselleştirilmiş bir sorgulamaya da yol açmaz. Fakat Kızöldün Tümülüsü hikayesi, bu tür bir sorgulamanın olmamasının her zaman kalıntılara karşı toptan bir kayıtsızlığa yol açmadığını bize gösterir. Başka bir deyişle, günümüzde kalıntıların yanı başında yaşayan kimi toplumların, bu kalıntıların tarihsel veya arkeolojik olarak ne ifade ettiğini bilmeyişleri, bu kalıntılarla bir bağları olmadıklarını göstermez.

Matsuda'nın da belirttiği gibi, arkeoloji güncel yaşam alanlarına son derece elle tutulur ve aktif bir şekilde müdahale eder (Matsuda 2014). Kızöldün hikayesi bağlamında bakacak olursak, müze kurtarma kazısı yürütülene kadar, bu alan etrafında yaşayan insanlar için bir anlam ve öneme sahiptir. Müzenin müdahalesi sonrası burası arkeolojik alan olarak belirlenir ve belli koruma kurallarına tabi hale gelir. Bazı durumlarda kazı ve çıkan nesnelerin müzeleştirilmesi toplumla bu nesneler arasında halihazırda var olan bağın kaybolması ile sonuçlanabilir. Daha yaygın olarak ise, bir mekanın koruma amacıyla insanların günlük yaşam alanlarından koparılması, o mekana yabancılaşmaya neden olabilir. Kültürel mirasın anıtsal ve somut özelliklerini aşırı vurgulamak ya da insanlarsa nesnelere önem vermek antropolojik okumanın dışarıda tutulduğu bazı politikaların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Antropolojik okuma için toplumun arkeoloji anlayışına ışık tutacak yaratıcı araçlar geliştirmeye ihtiyaç vardır. Bu kitap, toplum arkeolojisi kavramsal çerçevesinin sunduğu yaratıcı platformda bu amaçlar doğrultusunda çıkılan bir arayış sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu kitaptaki bölümlerin hemen hepsi sundukları vakaları bir teorik çerçeveye oturtur, fakat özellikle ilk üç bölüm toplum arkeolojisinin teorik ve kavramsal çerçevesi, tanımı ve gelişimini konu alır.

Grima, arkeolojinin tarihsel gelişimine kısaca bakarak başlar ve gelişiminin farklı aşamalarında arkeolojinin toplumla kurduğu bağı ele alır. Çevresel sürdürülebilirlik, kamu sağlığı ve devlet-vatandaş ilişkilerine değinerek geniş bir bağlam yaratır ve bu bağın nasıl değiştiğini inceler. Ayrıca toplum arkeolojisinin gelecekte evrilebileceği alanlar hakkında öngörülerde bulunur. Toplum ve arkeolojiye ilham verici bir açıdan yoğunlaşan Grima, devlet-vatandaş arasındaki önemli ilişkilene de değinir ki, bu ilişkilene kitapta başka yazarlar tarafından da ele alınacaktır (bkz. Gürsu, Baykal

Büyüksaraç ve Apaydın'ın bölümleri). Uluslararası konvansiyonların zaman içinde nasıl değiştiklerine değinerek incelediği devlet-vatandaş ilişkisi ile bu kitabın açılışı için zengin bir zihinsel zemin hazırlar.

Matsuda'nın makalesi toplum arkeolojisinde tartışılan teorik çerçevelerin sunumunu bu kitap özelinde üstlenir. Toplum arkeolojisinin gelişimi ve günümüzdeki durumunu anlatan Matsuda, toplum ve arkeoloji konularında yayınlar yapmış önemli akademisyenlerin yazdıklarını çok katmanlı okuyarak sentezler.

Matsuda, toplum arkeolojisine dört farklı yaklaşımı – eğitimsel, halkla ilişkilerci, çoğulcu ve eleştirel – incelerken yalnızca bugüne kadar öne sürülmüş yaklaşımları tutarlı bir kavramsal çerçeveye yerleştirmekle kalmaz, aynı zamanda okuyucuya bu yaklaşımların gelecekte neye evrileceğine dair zihin açıcı senaryolar sunar. Eğitimsel, halkla ilişkiler ve çoğulcu yaklaşımlarının nasıl gitgide birbirlerine karıştıklarını ve eleştirel yaklaşımın tek başına bir başka köşeye itildiğini gösterir. Bir yaklaşım seçilecekse bunun hangisi olacağı okuyucuya kalmıştır.

Bu kitabın her bölümünde farklı yoğunlukta olacak şekilde insan odaklı yaklaşım göze çarpar. Mesela Baltalı Tırpan, Orta Anadolu'da, Yozgat'ta yer alan bir demir çağı dağlık yerleşimi olan Kerkenes'te arkeolojik kazılar sırasında yapılmış etnografik vaka çalışmasını anlatır. 'Arkeolojik' olarak sınıflandırılmış bir alanın yöre halkı tarafından nasıl algılandığı üzerine ilham verici yorumlar sunan çalışma, arkeoloji ile antropolojinin nadiren bir arada yürüdüğü örneklerden biridir. Yerel geleneksel bilgiyi bilimsel olmadığı için dikkate almayan arkeologların özgüveni üzerine bir özeleştiri yapan ve saha arkeoloğu olarak kendi tecrübesini aktaran Baltalı Tırpan, arkeolojik projeler ile yöre halkları arasındaki uçurumları son derece samimi bir bakış açısı ile değerlendirir.

Pulhan, Garzan Vadisi'nde yer alan Gre Amer'i merkeze alan sözlü tarih verileri ve arşiv malzemelerine yoğunlaşır. Arkeolog olarak sahada olan Pulhan, 19'uncu yüzyılda bölgede seyahat etmiş bir İngiliz diplomat olan J.G. Taylor'ın ayak izlerini takip ederek bölgenin yakın tarihini çok katmanlı bir şekilde ele alır. Türkiye'nin güneydoğusunda, Batman'da, Dicle nehrinin küçük bir köşesinde yürütülen arkeoloji çalışmaları ile yöre halkının etkileşiminin zengin ve uzun dönemli bir okumasını, maddi kültür, yazılı belgeler ve yerel hafızayı birleştirerek sunar. Bu makale ayrıca Türkiye'de toplum ve arkeoloji deyince sıklıkla akla gelen definiciliği ve kaçak kazıları da mercek altına alır. Bölgede altın bularak zengin olma fikri sırf bugün değil, geçmişte de hayalleri süslüyordu.

Hem Baltalı Tırpan hem de Pulhan ekonomik güçlüklerin toplumların arkeoloji ile ilişkilenme biçiminde önemli rol oynadıklarını gösterir. Bu kitapta toplum arkeolojisinde ekonominin rolü Burtenshaw tarafından

ele alınır. Her ne kadar henüz az sayıda araştırmacı bu konuya odaklansa da, arkeoloji ve ekonominin birlikteliği bazı akademisyenlerin ilgisini çeker. Özellikle bu kitap bağlamında söz konusu birliktelik son derece önemlidir. Arkeolojiyi günümüzde 'işe yarar' hale getirme baskısı arttıkça toplum ile arkeoloji ilişkisini ele alan pek çok saptamanın ana ekseninde ekonominin yer aldığını görürüz. Bazı durumlarda arkeolojinin ekonomik getirisi yöre halkının arkeolojik varlıklarla ilişki kurmasının en önemli ya da tek nedeni olabilmektedir. Bir arkeolojik kazı, kazılara işçi olarak ya da kazı ekibi yörede kaldığı sürece yerelde yaptıkları harcamalar sayesinde yerel ekonomiye katkıda bulunabilir, ama arkeolojinin ekonomik katkısı deyince başrol kuşkusuz turizm sektörüne aittir.

Bir gezgin ve seyahat yazarı olan Freya Stark, 1952'de Anadolu'nun batı kıyılarını detaylıca gezmiştir. *İonia: A Quest* isimli 1954 yılında yayınladığı kitabında aralarında Efes'in de olduğu 55 antik kenti gezdiğini ve sadece bir tanesinde (Bergama) kendisi gibi bir ziyaretçi ile karşılaştığını, diğer yerlerde yalnız gezdiğini yazar (Stark 1954). Bugün sadece Efes yılda 1 milyondan fazla ziyaretçiyi kendine çeker. Her yıl milyonlarca insanın kendi evinden kalkıp başka ülkelerdeki arkeolojik kalıntıları görmek gibi nedenlerle kilometrelerce seyahat etmeleri ile tetiklenen turizm sektöründeki bu hızlı artış hiç şüphesiz toplumun farklı kesimleri ve arkeoloji arasındaki ilişkinin şekillenmesinde rol oynar. Doğrudan ve dolaylı gelir yaratabilme kapasitesine sahip olan turizm bunda önemli bir etmendir. Kimi yerlerde yöre halkının kültürel mirasla kurdukları ilişki kaçınılmaz biçimde turizm odaklı olarak gelişir. Bu kitapta, Baykal Büyüksaraç sık ziyaret edilen bir arkeolojik alan olan Aspendos'un yakınında yer alan Belkis'ta bu gelişimin antropolojik bir okumasını sunar. Canlı bir saha izleniminin aktarımı ile başlayan makalede Baykal Büyüksaraç okuyucuyu Belkislilerin satış tezgahlarını açtıkları Aspendos arkeolojik alanının kıyısındaki su kemerlerinin gölgesinde bir gün geçirmeye davet eder. Zengin ve derinlikli bir şekilde okuduğu gündelik hayat politikalarının yanı sıra, yanı başında yaşadıkları arkeolojik varlıklar ile insanların, özellikle de kadınların kurdukları ilişkilerin yorumlanması toplum arkeolojisinde tartışılan pek çok farklı konuyla ilintilidir: özgünlük, kayıt-dışı turizm ekonomisi ve bunun hane ekonomisine katkısı ve kültürel mirasın ticarileşmesi.

Turizm gibi, kültürel miras alanlarından giriş ücretleri ve sunulan hizmetler aracılığıyla ekonomik gelir elde etmek de güncel ve evrensel bir konudur. Bir bakıma, bir arkeolojik alana girebilmek için para ödemek arkeolojik alan ziyaretini standart hale getirir. Bu durum, Lübnan'da bulunan ünlü Baalbek kentinin tarihinde Makdisi tarafından mükemmel bir şekilde izah edilir:

Bu maddi alışveriş her bir ziyaretçinin tek bir gümüş sikke karşılığında harabelerin tadını çıkarmasına olanak tanıdı. Bu alışveriş, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca alana erişime hakim olan Harfuş emirlerinin izlerini silmiş oldu. Bir gezgine harabeler arasında yürüme ayrıcalığı verilmeden önce Osmanlı paşasının veya Harfuş emirinin, kimi zaman ısrarla sunduğu konukseverlik ritüeli de ortadan kalkmış oldu (Makdisi 2011: 273-74).

Bir yandan turizmin, diğer yandan neoliberalizmin etkileri arkeolojik mirası konu alan yasal ve yönetsel çerçevelerin de değişmesine neden olmuştur. Gürsu bu durumu Türkiye bağlamında son birkaç on yıla bakarak değerlendirir ve özellikle arkeolojik alan yönetimi kavramının gelişim ve uygulanmasını inceler. Toplum arkeolojisi çerçevesinde devlet-vatandaş ilişkisine odaklanarak neoliberalizmin zararlı etkisi dolayısıyla toplum ve arkeoloji arasında daha yakın bir ilişkinin kurulmasında kaçırılan olanakları tartışır. Apaydın Türkiye’de toplum ve arkeoloji ilişkilenmesinin sorunlu yönlerine bir çözüm önerisi getirir. Farklı özellikleri olan üç örnekten (Çatalhöyük, Ani ve Hattuşa) hareketle, kültürel mirasın korunmasının örgün ve yaygın eğitimler sayesinde sürdürülebilir hale gelebileceğini savunur. Detaylı analizler aracılığıyla, kültürel miras ile ilgili verilen eğitim programlarının kalitesini de tartışmaya açarak okuyucuyu bu konuda eleştirel düşünmeye teşvik eder.

Sciacchitano’nun makalesi İtalya’nın kültürel miras politikalarına yoğunlaşır. İstatistiklerden hareketle, toplumlarla arkeoloji ilişkisini güçlendirebilmek için İtalya’nın dışında da uygulanabilir, yaratıcı stratejiler sunar. Her ne kadar makale nicel yöntemlere atıfta bulunsada, yazar kültürel mirasın toplumla kurduğu ilişkiyi iyileştirebilmek için uzun dönemli ve çok dinamikli bir stratejiye ihtiyaç olduğunun altını çizer. Bu dinamiklere yakından bakabilmek için akla pazar araştırması teknikleri gelse de nicel yöntemlerin kullanımı da gereklidir. Makale, bu yöntemlerin titizlikle uygulanmasının kullanıcıları akılsız tüketicilerden eleştirel düşünen ve talep eden kitlelere dönüştürdüğünü ortaya koyar.

Yunanistan’dan bir örnek üzerinden toplum arkeolojisine halkın söz sahibi olması açısından bakan Kyriakidis bize oldukça düşündürücü noktalar sunar. Girit’te yer alan Gonies köyünün sakinleri ile olan deneyimlere odaklanan makale, halk ile etkileşim konusunda birçok farklı detayı tartışır. Psikoloji, bilişsel bilimler ve pazarlama gibi alanlara ait yöntemlerin bir arkeoloji projesine etnografik açıdan nasıl dahil edildiğinden bahseder. Projenin en önemli amacı insanların arkeolojik alan ile kurdukları bağı yörede herhangi bir ekonomik bağımlılık ve finansal beklenti yaratmadan kuvvetlendirmektir.

Yöre halkları ve arkeoloji arasındaki ilişkiye benzer şekilde yaklaşan Court ve Thompson da İtalya’da yürütülen üç proje üzerinden ilerler. Arkeolojik varlıkların korunması ve yönetiminde kamu erişiminden kamu katılımına geçişi destekleyen yazarlar için kamu erişimindeki müdahil olma biçimi uzmanların denetiminde ve teşviklerle gerçekleşirken kamu katılımı daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir şekilde olur. Kendi saha deneyimlerinden hareketle ve Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarımı Araştırma Merkezi’nin (ICCROM) programları gibi uluslararası düzenlemelerin ışığında yerel, ulusal ve uluslararası arasındaki bağlantıyı da okuyucuyla paylaşırlar. Buradaki örnekler, kendilerini bu şekilde isimlendirmeseler de aktivist arkeoloji kapsamında da incelenebilir. Yöre halkı ile aynı mekanı paylaşmak, gündelik hayatın akışında ‘orada olmak’ bu insanların yaşadıkları zorluklara ve gündelik ihtiyaçlara dair empati kurmayı beraberinde getirir. Özellikle bir konservasyon projesi olarak başlayıp sonrasında yakın çevrede yaşayanların günlük ihtiyaçları etrafında şekillenen Herculaneum projesi tam da buna örnektir. Ayrıca Tivoli’deki Hadrian Villası örneğinde doğal ve kültürel mirasın özellikle de kamuoyunun nezdinde nasıl bütünleşik hale gelmiş olduğunu görürüz. Son olarak kültürel mirasın ekonomik fayda yaratması açısından başarılı bir kooperatif kültürünün önemi Rione Sanità örneğinde incelenebilir. Pek çoğu iç çatışmalar yüzünden uzun ömürlü olamayan kooperatifler, kültürel mirasa sürdürülebilir bir şekilde sahip çıkılmasında önemli araçlardır. Genelde kağıt üzerinde kalan ve uygulamasını az gördüğümüz, tabandan beslenen insan odaklı yaklaşımlar İtalya’nın Napoli ve Tivoli kentlerinde yürütülen bu projelerde hayat bulmuştur.

Bu kitap, Yunanistan, İtalya ve Türkiye gibi ülkelerden örneklerle değinir. Bağlamlar değişse de, meseleler benzerdir. Lowenthal bunu harika bir şekilde özetler. Ona göre farklı ülkeler,

kendi sorunlarının sadece oraya mahsus olduğunu iddia eder. İtalyanlar kültürel mirasla iç içe yaşamının sadece kendileri için çok kulfetli olduğunu düşünür. Yunanlar klasik mirasın dünyanın pek çok yerine dağılmış olmasından tek dertli olanlar kendileriymiş gibi hisseder; sadece İsraililer intihara meyilli Masada kompleksinden mustarıptır; Mısırlılar, kökleriyle empati kuramama konusunda tek sıkıntı yaşayan toplumdur. Sadece Amerikalılar geçmişlerini vatansever bir abartı ile sunar, Disney ile alt üst eder ve her iki durumda da suçluluk duyarlar. Ya da hepsi öyle düşünür. Ama yanılmaktadırlar: bu miras hastalıklarının çoğu bulaşıcıdır (Lowenthal 2010: 249).

Bu kadar karamsar olmamakla beraber, farklı ülkelerin kültürel mirasın korunması konusunda ortak sıkıntıları bu kitapta da göze çarpacaktır.

Giriş bölümünü kapatmak için en uygunu, bu kitaba katkıda bulunanların birçoğunun kendilerini içinde buldukları bir başka ikileme değinmek olacaktır. Günlük problemleri bitmeyen saha projelerini devlet izinleriyle yürütürken kendimize ‘Bizim varlığımız ve projelerimiz yerel halkları nasıl etkiliyor?’ diye sormak ve özeleştirel duruşu sürdürmek her zaman kolay olmayabilir. Sonunda farklı dinamikler karşısında uzlaşmalar gerekebilir. Genelde projelerimizin istemeden yaratabileceği olumsuz sonuçları düşünürken buluruz kendimizi. Fakat neyin olumlu, neyin olumsuz sonuç olduğunu, kime göre ve neye göre olumsuz olduğunu durduğumuz noktadan kestirebilmek her zaman mümkün olmaz. Yine de istenmeyen sonuçları önceden hesap edebilmenin bir yolu olup olmadığı, mevcut sorgulamalarımızın merkezinde yer alır.

Kaynakça

Lowenthal, D. 2010: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge, Cambridge University Press

- Makdisi, U. 2011: ‘The “rediscovery” of Baalbek: a metaphor for empire in the 19th century’ Z. Bahrani, Z. Çelik, E. Eldem (eds), *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914* içinde. İstanbul, SALT: 257–81
- Matsuda, A. 2014: ‘Archaeology and newspaper reports: a case study of Japan’ P. Stone, Z. Hui (eds), *Sharing Archaeology: Academe, Practice, and the Public* içinde. New York and London, Routledge: 238–47
- Morford, M.P.O, Lenardon, R.J., Sham, M. 2011: *Classical Mythology*. Oxford and New York, Oxford University Press
- Rose, C.B. 2014: *The Archaeology of Greek and Roman Troy*. Cambridge, Cambridge University Press
- Stark, F. 1954: *Ionia: A Quest*. New York, Harcourt, Brace and Company.
<https://archive.org/stream/ioniaaquest001948mbp#page/n7/mode/2up>
- Tombul, M. 2013: ‘Çanakkale Bölgesindeki Anıtsal Tümülüsler (Monumental tumuli in Çanakkale region)’ F. Özdem (ed.), *Aşklar, Savaşlar, Kahramanlar ve Çanakkale (Love, War, Heroes and Çanakkale)* içinde. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 177–93

1. Geçmiş, mekan ve insan: arkeoloji ve toplumdaki yeri

Reuben Grima

Giriş

Bu makale geçmiş ve arkeolojinin toplumdaki yerine dair değişen düşünceleri değerlendirmektedir. 16'ncı ve 17'nci yüzyıllarda tarihi eser biriktirme ilgisi ile başlayıp 20'nci yüzyılda tam teşekküllü bir bilim dalı olarak kabul görmesine kadarki süreçte arkeoloji disiplininin ortaya çıkışındaki koşullara kısaca değinilecektir. Bu süreç boyunca, geniş tarihsel bağlamdaki değişimler, arkeolojinin uygulanma biçimlerinin ve toplumun arkeolojiyle nasıl etkileşime girmesi gerektiğine dair yaklaşımların değişmesine neden olmuştur. Bugün toplum arkeolojisi olarak adlandırdığımız teori ve uygulama alanları büyük oranda bu gelişimin ürünüdür.

Güncel tartışmalar toplum arkeolojisini, arkeolojinin ana amacını destekleyen bir alt disiplin ya da uzmanlaşma olarak sunmaya meyillidir. Toplum arkeolojisinin amacını ya da geleceğini salt konunun uzmanlarıyla tartışmak, bu alanı arkeoloji biliminin marjinal bir uzantısı haline getirip toplumla olan ilişkisini daha da zayıflatma riskini beraberinde getirir. Bu risklerden kurtulmanın bir yolu, günümüzde arkeoloji bilimine dair değişen yaklaşımların, aynı geçmişte olduğu gibi, daha geniş politik, sosyal ve ekonomik dönüşümler ile nasıl iç içe geçmiş olduklarını incelemekten geçer.

Geçen yüzyılın son çeyreğine odaklanmak, arkeoloji hakkında değişen düşüncelerin, çevresel sürdürülebilirlikten halk sağlığına ve devlet-vatandaş ilişkisine uzanan daha geniş çaplı değişimlerden ayrı tutulamayacağını ortaya koyacaktır. Arkeoloji ve toplum arasındaki ilişkinin değişimi ve gelecekte nasıl şekilleneceği bu geniş çaplı değişimler ışığında daha net anlaşılabilir. Arkeoloji disiplininin geçmişinde daha önce görülmemiş bir şekilde, bu geniş çaplı gelişmelerin arkeoloji ve toplum ilişkisine taze bir bakış açısı sunmaları ve bu ilişkiye değer biçilmesinde oynadıkları rol tartışılacaktır. Bu açıdan bakılınca, toplum arkeolojisi olarak adlandırdığımız bu söylem ve uygulamanın çok daha önemli bir rol üstlendiği ve her zamankinden daha büyük sorumluluklara haiz olduğu görülür.

Arkeoloji ve toplumdaki yeri: tarihsel köken

Politik, sosyal ve tarihsel koşullar, tesadüfler ve ittifaklar gibi birbirini izleyen katkıların bugünkü haline getirdiği arkeolojinin bir bilim dalı olarak tarihi, köklü bir

araştırma alanı haline geldi. Bu tarihi burada ayrıntılı olarak tekrarlamaya gerek yok. Arkeolojiyi şekillendiren ve arkeoloji ile toplum arasındaki ilişkiye dair birkaç koşulu hatırlamak yeterli olacaktır.

Rönesans dünyasında tarihi eser biriktirmeye ilgi arkeolojinin kendilerine sağlayacağı politik ve sosyal avantajı hesaba katan güçlü kişilerin himayesinde gelişti. Diğer bir önemli dönem ise, nadire kabineleri ve eski eser koleksiyonlarının olduğu, 16'ncı ve 17'nci yüzyıllarda Avrupa'yı yöneten ailelere mensup ya da tamamen himayelerine bağımlı bir grup akademisyen ve antika meraklılarının ortaya çıktığı zamandır (Findlen 1994).

Bu dönemin bilim insanları tarafından üretilen geçmişe ilişkin ansiklopedik anlatılarının çoğu, arkeolojinin günün siyasi gündemine hizmet için nasıl kullanıldığına dair anlamlı belgelerdir. Anlatıcılar hamilerini dalkavukça övmek için kitapların önsözlerini kullanır. Aynı zamanda tarihi eser toplamanın ana amacı ve söylemi aynı hamilerin hırslarını beslemek ve büyütme-ktir. Bu bilim insanlarının dolaplarında biriken, sipariş edilen ve sergilenen koleksiyonlar da aynı düşünceleri yansıtıyordu. Yetersiz eğitim olanakları ve daha acil yaşamsal öncelikler yüzünden halkın bu koleksiyonlara erişimi oldukça sınırlıydı, bu nedenle bu eserler akademisyen ve soylulardan oluşan oldukça dar bir çevrenin himayesinde kaldı.

Her ne kadar 17 ve 18'nci yüzyıllarda yükselişe geçen Grand Tur, eski eserlere ilgi gösteren insanları çeşitlendirse de, bu yükseliş göreceliydi ve muhtemelen nüfusun yalnızca %1'inin ulaşabildiği elit bir faaliyet olarak kaldı (De Seta 1996). Halkın geniş kesimlerinin ilgisindeki sıçrama 19'uncu yüzyılda gerçekleşecekti. Bu dönem tarihe, daha önce görülmemiş bir arkeolojik sömürünün ortaya çıkışı ile geçti. Napolyon'un Mısır seferine eşlik eden bilimsel keşif heyeti halkın ilgisini yakaladı ve buluntuların bolca sergilenmesi askeri seferden muhtemelen daha kalıcı bir miras bıraktı (Burleigh 2007). Napolyon'un Mısır serüveni, günümüzde kötü şöhreti malum Lord Elgin'in Britanya'nın Konstantinapol büyükelçiliği pozisyonunu istismar ederek Parthenon'u yağmalamasına olanak veren politik atmosferi de yarattı. Britanya hükümetinin 1816 yılında Parthenon mermerlerini satın alması ve hemen ardından bunları halka sergilemesi arkeolojiye

olan toplumsal ilgiyi ateşledi ve 20'nci yüzyıla kadar batı dünyasındaki tüm müzeleri etkileyecek talihsiz bir devlet destekli müze şablonunun oluşmasına yol açtı (Jenkins 2016).

19'uncu yüzyıl müzesini şekillendiren anlayış, halkın arkeolojiye yönelik tutum ve beklentilerini de şekillendirecekti. Halka açık müzelerin yaygınlaşması ve devletin arkeolojik 'anıtları' kamu yararına koruma sorumluluğunun kademeli olarak tanınmasıyla birlikte, arkeolojinin halk için her zamankinden daha erişilebilir hale geldiği bir entelektüel zemin doğuyordu.

Diaz-Andreu'nun (2007) ustaca anlattığı gibi, modern anlamda arkeolojinin ortaya çıkışında, 19'uncu yüzyılda büyük önem taşıyan iki faktör etkili oldu. Sömürgecilik ve milliyetçilik, kendi iddialarını meşrulaştırmak ve ileriye taşımak için geçmişi kullanmaktan çekinmedi. Arkeoloji ve müzelerin, 19'uncu yüzyıl sömürgeciliğinin doğasında var olan eşitsizliklerin meşrulaştırılmasına yardımcı olan yanlış bir bilinç yaratma projesine dahil olduğu etraflıca tartışılmıştır (Anderson 1991). Arkeolojinin uygulama ve kapsamı da milliyetçilikle iç içe geçmişti. Arkeoloji ve geçmiş kimi etnik grupların öne çıkarılmaları, yüreklendirilmeleri ve hatta icat edilmelelerinde de kullanıldı.

Bir yandan toplumun arkeolojiye erişimi gelişirken, diğer yandan arkeoloji pratiğinin ideolojik ve politik sonuçları daha fazla kontrol altına alınır hale gelmeye başladı. Anderson'un da belirttiği gibi, 19'uncu yüzyılda yaygınlaşan devlet arkeoloji müzelerinin yükselişi, mevcut güç odaklarını daha da güçlendiren ve sömürgeci devletlerin şöhretini artıran söylemlerle son derece bağlantılıydı. Aynı şekilde, Avrupalı güçlerin 19'uncu yüzyılın son diliminde önce kendi ülkelerinde, daha sonra ise kontrol ettikleri topraklardaki arkeolojik alanların devlet eliyle 'anıt'lara dönüştürülmesi oldukça yaygın bir uygulama haline gelmişti.

20'nci yüzyılın büyük kısmında arkeoloji pratiği yukarıda değinilen tarihsel bağlam içinde şekillendi. Egemen olan güç odakları ile arkeoloji biliminin ve araştırmaların ihtiyaç duyduğu kaynakların seferber edilmesi kol kola ilerlemeye etmeye devam etti. Muhtemelen Napolyon'un Mısır'a düzenlediği bilim seferi kadar gösterişli olmasa da, bir buçuk yüzyıl boyunca sömürgeci güçlerin arkeoloji çabaları da en az bu sefer kadar politik ve stratejik hedefler gölgesinde şekilleniyordu.

Ancak 20'nci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde geçmiş yıllardan miras kalan bu entelektüel bakış açısı kapsamlı bir yapısal dönüşüme uğramaya başladı. 20'nci yüzyılın son çeyreğinde sömürgecilik eleştirileri ve imparatorlukların aşamalı olarak dağılması, postkolonyal ve yerli arkeolojilerin ortaya çıkmasına imkan sağladı (Lydon, Rizvi 2010). Aynı zamanda, bilgi ve demokrasi

arasındaki ilişkinin kökleri de sarsılıyordu (Thomas 2004). Toplum arkeolojisinin birçok biçimi ve farklı gündemleri ile ortaya çıkışı ve yükselişi bu evrilmiş entelektüel bakış açısından ayrılmaz.

Toplum arkeolojisini tanımlama ve konumlamada güncel tartışmalar

Toplum arkeolojisini kapsam ve amaçları ile tanımlama çabası fazlasıyla tartışmaya neden oldu, olmaya da devam ediyor (eleştirel yorumlar için Merriman 2004; Moshenska 2010; Matsuda, Okamura 2011; Skeates vd. 2012; Richardson, Almansa-Sanchez 2015; Matsuda bu ciltte). Bu düşünsel tartışmanın tarafları genellikle kendileri de bir biçimde toplum arkeolojisini uygulayan kişilerdir. Tartışmanın ana kaygısı toplum arkeolojisini başlı başına bir disiplin ya da alt-disiplin olarak tanımlamakla ilintilidir. Bu kaygı, bahsi geçen uygulama alanının genel arkeoloji pratiği içerisinde farklı ve ayırt edici bir uzmanlaşma sahası olarak daha fazla mesleki tanınırlık elde etme güdüsüyle iç içe geçmiştir. Bu tür tanımlamalar 'alanı sansürleme' veya 'hayal gücümüzü sınırlandırma' gibi riskleri doğasında barındırır (Sorensen, Carman 2009: 13; alıntı: Guttormsen, Hedeager 2015: 189).

Kısmen bu tür değerlendirmelerin bir sonucunda, toplum arkeolojisinin ne olduğu ve neyi kapsadığını tanımlamaya yönelik çabalar, kendilerini mevcut uygulamalara dayandırarak ve onları daha anlamlı bir şekilde sıralamayı amaçlayarak deneysel ve tümevarımsal bir ilerleme eğiliminde olmuştur. Konuyu aşırı basitleştirme riski pahasına, soruların çoğunlukla 'Toplum arkeolojisi nedir?', 'Toplum arkeoloğu ne yapar?' veya 'Toplum arkeolojisi neleri kapsamalı, neler "topluluk arkeolojisi" gibi başka bir kavramla açıklanmalıdır?' şeklinde ortaya konulduğunu belirtebiliriz. Bu tür soruların, bir aşamada toplum arkeolojisi ile bağdaştırılan mevcut uygulamaların farklı biçimlerini belirlemede son derece faydalı olduğu söylenebilir. Diğer yandan, yakın zamana kadar 'Arkeoloji toplum için neden önemli olmalı?' veya 'Arkeologların hizmet ettikleri halka karşı yükümlülükleri nelerdir?' ya da, 'Arkeoloji, insanların gelecekte değişen ihtiyaçlarına hizmet etmede potansiyel olarak hangi rolü oynayabilir?' gibi daha geniş kapsamlı sorulara daha az ilgi gösteriliyordu.

Bu geniş kapsamlı sorular yerli ve yerlileri gözetken arkeologlar ile Marksist arkeoloji için uzun zamandır önemliydi. Bu sorular arkeolojinin neden önemli olması gerektiğine dair ana akım tartışmalarda giderek daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır. (örneğin, Atalay vd 2014; Little, Shackel 2014). Arkeoloji pratiği ve arkeolojinin topluma karşı sorumlulukları açısından bu soruların toplum arkeolojisi tanımının ana eksenini oluşturmayı hak eden oldukça geniş kapsamlı uygulama-

maları vardır. Toplum arkeolojisi etiği giderek daha çok ilgi görmeye başlamıştır (örneğin, Richardson, Almansa-Sanchez 2015; Jopela, Fredriksen 2015), ve 2014 yılında düzenlenen 20. Avrupa Arkeologlar Birliği toplantısının oturumlarından biri tamamen bu konuya ayrılmıştır.

Bu makalede yukarıda değinilen büyük soruların son derece önemli olduğu ve arkeolojiyle ilgilenen herkesin acil ilgisini hak ettikleri savunulmaktadır. Bu büyük meselelere yoğunlaşabilmek için 'toplum arkeolojisi'ni arkeolojinin bir alt kategorisi olarak düşünmek yerine, arkeolojinin toplumdaki rolü ve amacı ile olasılıkları ve gerçekliklerini düşünmeye odaklanmak gerekir. Toplum arkeolojisinin olabildiğince kapsamlı tanımlanması gerektiği ilkesini savunanlar, bu tanımın fayda sağlayamayacak denli geniş olduğu eleştirisini de getirmişlerdir (Schadla-Hall 1999: 154). Bu makalede ise daha geniş ve üretkar toplum arkeolojisi fikrinin sadece yararlı değil aynı zamanda zaruri olduğu da savunulmaktadır. Arkeolojinin değişen dünyada canlı ve güncel kalmasının tek yolu, yarının toplumlarına nasıl faydalı olabileceğini sorgulamaktan geçer. Sonraki bölüm çevre, halk sağlığı ve geçmişe dair kapsamlı tartışmaların değişimine odaklanarak arkeoloji ve toplum arasındaki ilişkiyi bu geniş çerçeveye oturtmayı amaçlar.

1990 sonrası evrensel tartışmalar: yeni bir paradigma

Son çeyrek yüzyıl, çevre, sürdürülebilirlik, halk sağlığı, kültürel miras ve peyzaj üzerine yürütülen küresel tartışmalarda bir dizi önemli gelişmeye tanık oldu. Bu bölümde, toplum ve arkeolojinin değişen ilişkisinin tüm bu sektörlerde ortaya çıkan iyi yönetim ilkeleriyle bir miktar ilgisi olabileceği tartışmaya açılacaktır.

1992 yılında Rio'da düzenlenen BM Dünya Zirvesi, çevresel sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma ilkesinin tanınmasında önemli bir dönüm noktasıydı. Ortaya çıkan Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi (UNEP 1992), her bireyin paylaştığı bir sorumluluk olarak çevreyi korumanın ve gezegenin sınırlı kaynaklarına özen göstermenin önemini her zamankinden daha net bir şekilde ifade etti. Kullanılan bazı ifadeler burada hatırlamaya değer. 10'uncu ilke, sürdürülebilir çevre yönetiminde halkın rolünün altını çizer:

Çevresel konular en iyi şekilde ilgili bütün vatandaşların alakalı seviyede katılımıyla idare edilebilir. Ulusal düzeyde, her birey...çevreyle ilgili bilgiye uygun erişime ve karar verme süreçlerine katılma fırsatına sahip olmalıdır. Devletler bilgiyi yaygın bir şekilde kullanılabilir hale getirerek kamu farkındalığı ve katılımını cesaretlendirmeli ve kolaylaştırmalıdır.

Bildirgenin 22'nci ilkesi (1992) de bu doğrultudadır ve çevrenin etkili bir biçimde korunması için yerli insanlar ve geleneksel kültürlerin katkısının altını çizer:

Bilgileri ve geleneksel pratikleri nedeniyle yerli insanlar ve onların toplumları ve diğer yerel toplulukların çevresel yönetim ve kalkınmada hayati rolleri vardır. Devletler onların kimliklerini, kültürlerini ve çıkarlarını kabul ederek gerektiği gibi desteklemeli ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada onların etkili katılımlarını mümkün kılmalıdır.

Bildirge sadece çevreye karşı sorumluluk ile yaşam kalitesi arasındaki yakın ilişkinin altını çizmekle kalmaz, aynı zamanda çevrenin etkili biçimde korunmasında toplumun hem bireysel hem de sosyal düzeydeki katkısını ve oynadığı ana rolü de en kapsayıcı şekilde vurgular.

Birbirleriyle yakından ilişkili olan halk sağlığı ve refah temalarında da aynı düşünce değişimi belirgindir. Halk sağlığı ve refahının belirleyicileri olarak 1991 yılında ilk kez ortaya konulan Dahlgren ve Whitehead modeli o zamandan beri etkisini korumuştur (Dahlgren, Whitehead 1991; Barton, Grant 2006).

Toplumun bireylerini merkeze yerleştiren model, herhangi bir bireyin veya topluluğun sağlığını ve refahını belirlemede rol oynayan çok çeşitli sosyal ve çevresel faktörleri birleştirir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan ardışık raporlar, sağlık ve refahı belirlemede sosyal faktörlerin (Wilkinson, Marmot 2003) ve son zamanlarda, özellikle yoksul kent periferisinde yaşam kalitesi ve refahı arttırmak için toplumun aktif katılımının ve toplumu güçlendirmenin önemini vurgulamaya devam etmiştir. (WHO 2012: 12). Bu katkıların kapsamı elbette fiziksel sağlıkla sınırlı değildir, aynı derecede bireylerin ve toplulukların ruhsal ve psikolojik sağlığı ile ilgilidir. Refah ve kültürel miras arasındaki bağlantı, son yıllarda daha fazla dikkat çeken bu tartışmanın bir parçasıdır. Giderek artan sayıda araştırma, tarihsel çevre ile temasın bireylerin ve toplulukların sağlığı ve refahı üzerinde doğrudan ve olumlu bir etkiye sahip olabileceğini savunur (örneğin, Ander ve diğerleri 2013; Noor ve diğerleri 2018).

Burada göze çarpan bazı eğilimler kültürel miras alanına giren ana prensiplerle benzerlik gösterir. Örneğin, Nara Özgünlük Belgesi (ICOMOS 1994) farklı kültürel geleneklere Avrupa merkezli bir 'özünlük' tanımı dayatılması yerine, değer belirlenmesinde kültürlere özgü geleneklerin önemini kabullenme yönünde atılmış bir adımdır. Avustralya ICOMOS Burra Tüzüğü'nün gelişimi de 1990'larda oluşan ve 1994 yılında Nara belgesinde öne çıkan ve düşünce değişimlerini barındırır. Tüzük dört kez güncellendiği için 1979,

1981, 1988, 1999 ve 2013 yıllarındaki versiyonları karşılaştırmaya olanak verir. 1988 ve 1999 versiyonları arasındaki en büyük farklardan biri ‘kültürel önem’ tanımıdır (her iki belgede de 1.2. Madde). 1988’deki metin şöyledir:

Kültürel önem, geçmiş, günümüz ve gelecek kuşaklar için estetik, tarihsel, bilimsel ve sosyal değer demektir.

1999 versiyonunda, aynı cümleye ‘manevi değer’ ve aşağıdaki iki satır eklenir:

Kültürel önem mekanın kendisinde, dokusunda, ortamında, kullanımında, çağrışımlarında, anlamlarında, kayıtlarında, ilgili yerler ve ilgili nesnelerinde somutlaşmıştır.

Mekanlar farklı bireyler ve gruplar için çeşitli değerlere sahip olabilir.

1999’da göze çarpan başka bir gelişme Koruma Prensipleri bölümünün altına eklenen iki yeni maddedir.

12. Madde: Katılım

Bir mekanın korunması, yorumlanması ve yönetiminde, mekana dair sosyal, manevi veya diğer kültürel sorumlulukları ya da mekan ile özel bir bağı bulunan kişilerin katılımı sağlanmalıdır.

13. Madde: Kültürel değerlerin bir arada var olması özellikle bu değerler arasında bir çatışma olması durumunda, kültürel değerlerin bir arada var olması tanınmalı, saygıyla karşılanmalı ve teşvik edilmelidir.

Özellikle 12. Madde bu makalede sunulan güncel tartışmayla ilgilidir. Bu madde, 1992 yılında Rio’da karara bağlandığı üzere, çevrenin korunmasında bireysel, yerel ve yöre halklarının katılımının katkısını tanıyan ve yukarıda da bahsi geçen geniş ilkeleri tekrarlar ve bu ilkeyi kültürel miras alanına uygular. Aynı ilke, ilerleyen yıllarda UNESCO Dünya Kültür Mirası süreci gibi çerçevelerde de uygulama alanı bulur (Merode ve diğerleri. 2004; Brown, Hay-Edie 2013; 2014). UNESCO Kültür Mirası çerçevesinde bir diğer önemli gelişme 1992 yılında kültürel açıdan önem taşıyan peyzajların ancak insan ve doğanın birlikte şekillendirmesiyle oluşabildiğine dayanan Kültürel Peyzaj kavramının resmi olarak tanınmasıdır (Fowler 2003).

Benzer gelişmeler Avrupa Peyzaj Sözleşmesi’nde de gözlemlenebilir (Council of Europe 2000). Burada da yine, 1992 yılında Rio’da uzlaşılan ilkeler doğrultusunda, odakta insan vardır. Peyzajın korunması tek

başına bir amaç değildir, orada yaşayanların refahı için asli bir noktadır. Önsözünde belirtildiği gibi, Sözleşme aşağıdakileri içeren düşüncelere dayanır:

Peyzajın her yerdeki insan için, kırsal ve kentsel alanlar, yüksek kaliteli alanlar kadar bozulmuş olan alanlar, günlük alanlar kadar sıra dışı güzellik olarak tanımlanmış alanların da yaşam kalitesini oluşturan önemli bir bölüm olduğunu kabul ederek; Yüksek kalitedeki peyzajları sevdirmek ve peyzajların gelişmesinde aktif olarak yer almaya hevesli toplumun isteğini karşılama arzusunda olarak; Peyzajın kişisel ve sosyal refahın en önemli öğelerinden birisi olduğuna ve bunun korunmasının, yönetilmesinin ve planlanmasının toplumdaki her bireyin hak ve sorumluluğu olduğuna inanarak...

Sözleşmenin içeriğinde halkın erişimi ve idaresi bir kez daha sağlam bir yer bulur. Bu tartışmalarla oldukça bağlantılı olan ve beş yıl sonra hazırlanan başka bir Avrupa Konseyi Sözleşmesi’nde toplumun kaynaklara ulaşım ve kaynakların korunmasına aktif katılım hakları daha da net olarak merkeze alınır. Bu sözleşme, bugüne değin 18 ülke tarafından imzalanmış ve 2011 yılında yürürlüğe giren Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi’dir (ayrıca Faro Sözleşmesi olarak da bilinir, 2005). Sözleşme çevredeki kültürel değerlere dair farkındalık, kültürel mirasın çevresel boyutu ve mekan duygusunun önemi konularını içerir (Council of Europe 2005a; 2005b).

Metnin genel hatlarını belirleyen önsözün içeriği aşağıdaki noktalara vurgu yapar:

Genişletilmiş ve disiplinler arası bir kültürel miras kavramının odağına insanların ve insani değerlerin konulması ihtiyacını kabul ederek; Devamlı gelişen toplumda kültürel mirasın sürdürülebilir kalkınma ve yaşam kalitesi için bir kaynak olarak değer ve potansiyelini vurgulayarak; Herkesin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde yer alan (1948) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966) tarafından garanti altına alınan kültürel yaşama özgürce katılma hakkının bir unsuru olarak, başkalarının hak ve özgürlüklerine saygı duyma koşuluyla kendi seçtiği kültürel mirasla ilişki kurma hakkına sahip olduğunu kabul ederek; Toplumdaki herkesin devam eden bir süreç olarak kültürel mirasın tanımlanması ve idaresine katılmasının ihtiyaç olduğuna inanır...

Bu şart, Madde I ‘Amaçlar’da korunur ve imzacı devletler diğerlerinin yanı sıra aşağıdakileri kabul eder:

Kültürel mirasa karşı bireysel ve toplumsal sorumlulukları kabul eder;

Kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir kullanımının insani gelişim ve yaşam kalitesini amaçladığını vurgular;

Bu sözleşmenin ... ilgili tüm kamu, kurumsal ve özel aktörlerinin arasında daha fazla sinerji... dahil olmak üzere tüm önerilerinin uygulanabilmesi için gerekli adımları atar.

Sözleşmenin pek çok maddesi toplum ve arkeoloji arasındaki ilişkiyle yakından ilgilidir. Kültürel Miras ve Diyalog hakkındaki 7. Madde, imzacı devletleri aşağıda örnekleri verilen kimi aksiyonlardan sorumlu tutar:

Kültürel mirasın sunumunda etik ve yöntemler üzerine düşünmeyi, ayrıca yorumların çeşitliliğine saygı göstermeyi teşvik eder;

Farklı toplulukların aynı kültür mirasına çelişkili değerler biçmesi halinde bu durumu adilce yönetebilmek için uzlaşma süreçleri hazırlar...

8. Madde 'insanların yaşadığı yerlere' yönelik kolektif bir sorumluluk duygusunu teşvik ederken, kültürel ve doğal kaynaklarla ilgili politikalara bütünlük bir yaklaşım ihtiyacının altını çizer. Madde 11 açıkça 'kamunun kültürel mirasa karşı sorumluluklarının düzenlenmesi' ile ilgilidir ve kültürel mirasın korunmasına sivil toplumun aktif katılımını önerir. Bu da tarafları kamu yetkililerinin görevlerini tamamlayıcı gönüllü girişimlere saygı duymaya ve desteklemeye zorunlu kılar. Ayrıca 12. Madde, tarafları kültürel mirasın korunmasına 'herkesin katılımını teşvik etmeye' de zorunlu kılar.

21'inci yüzyılda toplum arkeolojisinin gündemi

Yüzyılın son çeyreğinde öne çıkan ve yukarıda kısaca sunulan çevre ve sürdürülebilirlik, halk sağlığı, peyzaj ve kültürel miras alanlarına ilişkin bazı temel ifadelerle ilgili birtakım ortak endişeler, ilkeler ve yaklaşımlar kendini gösterir. İnsanları hem yararlanıcılar hem de sorumlular olarak merkeze yerleştirmeye yönelik ortak tutum öyle tutarlı bir şekilde ortaya konulmuştur ki, bu fikir birliği artık sorumlu yönetim için yeni bir paradigma olarak tanımlanabilir. Halkın yalnızca ilişki kurduğu değil, aynı zamanda gündemin ortağı olduğu, aşağıdan yukarıya bir yaklaşıma duyulan ihtiyacın kabul edilmesi üzerinde yoğunlaşılan bir konudur. Halkla devlet arasındaki ilişkinin doğası burada bir başkalaşım geçiriyor gibi görünür (Thomas 2004).

Faro Sözleşmesi, bu ilkeleri özellikle kültürel miras alanında, toplumun arkeoloji ile ilişki kurma biçimleriyle doğrudan ilgili olduklarını belirterek yinelemiş ve uygulamıştır. Düşünce yapısında izlenen çarpıcı değişimler,

arkeolojinin yürütüldüğü entelektüel iklimi ve siyasi bağlamı, özellikle de arkeolojik pratiğin genellikle toplum arkeolojisi başlığı altında toplanan yönlerini geri dönülmez bir şekilde dönüştürdü. Faro Sözleşmesi (Fairclough 2014) metninde 'arkeoloji' teriminden neredeyse hiç bahsedilmediği belirtilse de, arkeoloji alanı için bu değişen ortamın sonuçları açıkça görülür. Yüzyılın son çeyreğinde toplum arkeolojisi tartışmalarının temelini oluşturan ana kavramlar ve değerler, burada sunulan kapsamlı paradigma kaymasıyla yakından ilişkilidir. Mantıksal sonuçlarını takiben, bu değişen gerçekliğin, arkeolojik pratiğin yürütülme şekli ve özellikle de arkeoloji ve halk arasındaki ilişki için önemli çıkarımları vardır.

Pek çok arkeolog, Faro Sözleşmesi'ni ve pratikteki uygulamalarını toplumun arkeolojiye katılımının çeşitli biçimlerini ortaya koyma konusundaki vekaletlerini genişletmek için bilfiil benimser. Yakın zamanda Faro'dan esinlenerek yapılan yayınlar, bir yerde yaşayan kişilerin o yerin yaşam tarzı ve ritmi ile ilgili en tabii bilgiye sahip uzmanlar olduğunu savunarak, arkeologların 'uzman' veya otorite figürü rolünü tartışmaya açar (Schofield 2014). Bu yaklaşım, mekan duygusunu nasıl kurduklarını ve yaşamlarını nasıl düzenlediklerini daha iyi anlamak amacıyla iki İngiliz şehrinin evsizleriyle yapılan projelerde uygulamaya konmuştur (Kiddey 2014). Faro Sözleşmesi'nin her bireyin kendi kültürel mirasıyla ilişki kurma hakkını savunan 1a Maddesini çıkış noktası olarak alan bu projeler, bu maddeyi son derece pratik bir şekilde, geçmişin somut kayıtlarının bir dizi alternatif düşünce ve anlayış biçimini araştırmak kaydıyla en marjinalleştirilmiş ve dezavantajlı gruplarla ilişki kurarak uygulamıştır.

Bu tür çabaların ana akım arkeolojik pratiğe henüz girmediğini ve bazı açılardan bu yeni ortamda arkeolojinin hala el yordamıyla yolunu bulduğunu söylemek isabetli olur. Bununla birlikte arkeolojinin, eşitlik, yerli toplulukların güçlendirilmesi veya değerler ve yorumların çok yönlülüğü gibi artık ana akıma girmiş ama zamanında ezber bozan fikirlere öncülük eden disiplinlerden biri olduğu unutulmamalıdır. 1986'da Southampton'da düzenlenen ilk Dünya Arkeoloji Kongresi ve bunu takip eden yayınlar (örneğin, Layton 1989; Stone, MacKenzie 1989; Gathercole, Lowenthal 1990), bu konudaki karışıklıkların tespitinde önemli bir rol oynadı ve bu sayede yukarıda sunulan tüzük ve sözleşmelerde resmileşen kavramlar üzerinde fikir birliğine varılmasını sağladı. Bu söylem artık ana akıma girdiğine ve farklı ortamlarda onay ve kabul gördüğüne göre, arkeolojik pratik bu tartışmalar için kapsam dışına kaymış gibi görünebilir. Genellikle 'toplum arkeolojisi' terimi altında toplanan söylem ve uygulama alanı ise enerjisinin çoğunu kendisini bir disiplin olarak tanımlamaya harcadığından küresel sahnede daha da marjinal görünebilir.

Bu makalede böyle olması gerekmediği, hatta olmaması gerektiği tartışılmakta. Bu yeni arazide yolunu bulmak için yeterince donanımlı olan arkeoloji disiplini için bu durum pek çok açıdan ‘yeni’ değildir. Şu anda tüzük ve sözleşmeler dizisinde yer alan ana temalar, aynı tüzük ve sözleşmelerin yazılmasından çok önce, uzun süredir arkeolojik araştırmaların odak noktası olan konulardır. Kültürel peyzajı yaratan insan ve doğa arasındaki etkileşim hiç değilse John Ward-Perkins (Potter 1979) tarafından Güney Etruria Araştırması'nın başlatıldığı 1950'lerden beri peyzaj arkeolojisinin temelini oluşturur.

Tek bir arkeolojik alanı merkeze alan yaklaşımlardan daha kapsamlı olarak gündelik yaşamın iş(leyiş)ler peyzajlarını incelemeye geçiş (Ingold 2000), arkeolojinin peyzaja bakışının bir başka özelliğidir ve yukarıda belirtilen eğilimlerden çok daha önceden beri vardır. Burra Tüzüğü'ndeki (1999 ve sonrası versiyonlar) ifadeyle ‘mekanların farklı bireyler veya gruplar için bir dizi değere sahip olabileceğinin’ kabulü, 1980'lerin sonlarından itibaren biçimsel bir bakış açısından, geçmişte insanların çevrelerini nasıl algıladıkları ve anladıklarını tekrar canlandırmaya çalışan işlevsel bir bakış açısına geçmeye gayret eden arkeolojiye yönelik fenomenolojik yaklaşımların temel bir öncülüydü (Tilley 1994). Yerli halkların daha fazla eşitlik kazanabilmeleri için güçlendirilme vasıtaları olarak kültürel miras kaynaklarından yararlanmalarının kabulü, Peter Ucko ve yerli arkeoloji alanında çalışan meslektaşlarının öncü çabalarına çok şey borçludur (Layton 1989; Ucko 2001).

Arkeoloji, uluslararası toplumun son zamanlarda benimsediği iddialı gündemi hayata geçirmeye yardımcı olabilecek güncel araştırmalar arasında en güçlü araçlardan biridir. Bu bizi, arkeoloji tarihinin her zaman günün politik, ekonomik ve sosyal koşullarıyla şekillendiği tartışmasının başına geri döndürür. Rönesans ve erken modern dünyada, bilim insanları ve antikacılar önce prensleri ve oligarkları tarihi eserlerin güzelliği ile büyülediler, sonra bu kişilerin ekonomik gücünden faydalanıp bilimlerini tamamen onların hizmetlerine sundular. Onlarca yıllık çabanın ardından günümüzde, arkeolojinin kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası, arkeolojiden yararlanmanın ise evrensel bir hak olduğuna hükümetleri ve uluslararası organlarını ikna etme çabasının nihayete erdiğine tanık oluyoruz. Şimdiki zorluk, arkeolojinin kendisini ispatlayarak günümüzde meydana gelen bu olağanüstü dönüşümde lider olmaya devam etmesidir.

Bugün arkeoloji ile insanlar arasındaki etkileşim konusunda arkeolojik uygulamaların temelinde önceki paragrafta tanımlanan zorluk yatar. Burada bugünün ve geleceğin toplum arkeolojisi için cesur ve iddialı bir görev zuhur eder. Daha önce belirtildiği gibi, toplum

arkeolojisi alanındaki tartışmalar, disiplinin tanımı ve sınırları ile haddinden fazla ilgilenir hale geldi. Belki de arkeolojiyi insanlar için daha anlamlı hale getirmede aktif bir rol almak ve daha fazla insanın hayatlarını iyileştirmek ve onları güçlendirmek için arkeolojinin aracı olmasına destek vermek için sınırları tanımlama konusunda daha az endişelenmenin ve disiplinler arası ağlar oluşturmaya daha fazla odaklanmanın zamanı gelmiştir. Bu, her ne kadar anlamlı veya gerçekçi olamayacak kadar geniş veya iddialı bir gündem gibi görünse de, toplum arkeolojisinin kimi mevcut tanımlarının kapsamını aşma tehdidini barındırsa da, çok endişelenmemeliyiz. Geleceğin toplum arkeolojisi geçmişteki gündemlerini aşarsa, disiplinin sınırlarını bulanıklaştırır, ortalığı karıştırır ve diğer disiplinlerle iç içe geçerse, bu olsa olsa alanın başarısına güzel bir övgü ve hizmet ettiği halkla olan bağının güçlenmesine işaret olur.

Teşekkürler

30–31 Ekim 2014'de gerçekleşen Toplum Arkeolojisi Çalıştayı'na katılmamı sağladıkları için çalıştayı düzenleyenlere ve sponsorlara teşekkür ederim.

Kaynakça

- Ander, E., Thomson, L., Noble, G., Lanceley, A., Menon, U., Chatterjee, H. 2013: 'Heritage, health and well-being: assessing the impact of a heritage focused intervention on health and well-being' *International Journal of Heritage Studies* 19.3: 229–42
- Anderson, B. 1991: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso
- Atalay, S., Clauss, L.R., McGuire, R.H., Welch, J.R. (eds) 2014: *Transforming Archaeology: Activist Practices & Prospects*. Walnut Creek, Left Coast Press
- Barton, H., Grant, M. 2006: 'A health map for the local human habitat' *The Journal of the Royal Society for the Promotion of Health* 2006 126.6: 252–53
- Beard, M. 2002: *The Parthenon*. London, Profile Books
- Brown, J., Hay-Edie, T. (eds) 2013: *COMPACT: Engaging Local Communities in the Stewardship of World Heritage*. New York, United Nations Development Programme
- Brown, J., Hay-Edie, T. 2014: *Engaging Local Communities in the Stewardship of World Heritage. A Methodology Based on the COMPACT Experience*. (World Heritage Paper Series no. 40). Paris, United Nations Educational and Scientific Organisation
- Burleigh, N. 2007: *Mirage: Napoleon's Scientists and the Unveiling of Egypt*. New York, Harper Collins
- Council of Europe 2000: *European Landscape Convention* (Florence, 2000)

- 2005a: *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (Faro, 2005)
- 2005b: *Explanatory Report to the Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Council of Europe Treaty Series No. 199
- De Seta, C. 1996: 'Grand Tour: the lure of Italy in the eighteenth century' A. Wilton, I. Bignamini (eds), *Grand Tour: The Lure of Italy in the Eighteenth Century* içinde. London, Tate Gallery Publishing: 13–20
- Dahlgren, G., Whitehead, M. 1991: *Policies and Strategies to Promote Social Equity in Health*. Stockholm, Institute for Future Studies
- Diaz-Andreu, M. 2007: *A World History of Nineteenth-Century Archaeology. Nationalism, Colonialism, and the Past*. Oxford, Oxford University Press
- Fairclough, G. 2014: "'I wanted to be an archaeologist" - a very 21st century crisis of confidence'. Conference paper abstract. *Setting the Agenda: Giving New Meaning to the European Archaeological Heritage*. 15th EAC Heritage Management Symposium, 20–21 March 2014
- Findlen, P. 1994: *Possessing Nature. Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*. Berkeley, University of California Press
- Fowler, P.J. 2003: *World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002* (World Heritage Paper Series no. 6). Paris, United Nations Educational and Scientific Organisation
- Gathercole, P., Lowenthal, D. (eds) 1990: *The Politics of the Past*. London, Unwin Hyman
- Guttormsen, T.S., Hedeager, L. 2015: 'Introduction: interactions of archaeology and the public' *World Archaeology* 47.2: 189–93
- ICOMOS 1994: *The Nara Document on Authenticity*. International Council of Monuments and Sites.
- Ingold, T. 2000: 'The temporality of the landscape' T. Ingold (ed.), *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill* içinde. London, Routledge: 189–208
- Jenkins, T. 2016: *Keeping their Marbles: How the Treasures of the Past Ended Up in Museums... and Why They Should Stay There*. Oxford, Oxford University Press
- Jopela, A., Fredriksen, P.D. 2015: 'Public archaeology, knowledge meetings and heritage ethics in southern Africa: an approach from Mozambique' *World Archaeology* 47.2: 261–84
- Kiddey, R. 2014: 'Punks and drunks: counter-mapping homelessness in Bristol and York' J. Schofield (ed.), *Who Needs Experts? Counter-mapping Cultural Heritage* içinde. Surrey, Ashgate: 165–79
- Layton, R. (ed.) 1989: *Who Needs the Past? Indigenous Values and Archaeology*. London, Unwin Hyman
- Little, B.J., Shackel, P.A. 2014: *Archaeology, Heritage, and Civic Engagement: Working Toward the Public Good*. California, Left Coast Press
- Lydon, J., Rizvi, U.Z. (eds) 2010: *Handbook of Postcolonial Archaeology*. California, Left Coast Press
- Matsuda, A., Okamura, K. 2011: 'Introduction: new perspectives in global public archaeology' A. Matsuda, K. Okamura (eds), *New Perspectives in Global Public Archaeology* içinde. London, Springer: 1–18
- Merode, E.D., Smeets, R., Westrik, C. (eds) 2004: *Linking Universal and Local Values: Managing a Sustainable Future for World Heritage* (World Heritage Paper Series no. 13). Paris, United Nations Educational and Scientific Organisation
- Merriman, N. 2004: 'Diversity and dissonance in public archaeology' N. Merriman (ed.), *Public Archaeology* içinde. London, Routledge: 1–17
- Moshenska, G. 2010: 'What is public archaeology?' *Present Pasts* 1.1: 46–48. doi: 10.5334/pp.7
- Noor, S.M., Jaafar, M., Balan, Y. 2018: 'Communicating archaeological heritage: strategically connecting the past to the present from community perspectives' *Journal of Asian Pacific Communication* 28.1: 151–71. doi: <http://dx.doi.org/10.1075/japc.00008.noo>
- Potter, T.W. 1979: *The Changing Landscape of South Etruria*. London, Elek
- Richardson, L.J., Almansa-Sanchez, J. 2015: 'Do you even know what public archaeology is? Trends, theory, practice, ethics' *World Archaeology* 47.2: 194–211
- Schadla-Hall, R.T. 1999: 'Editorial: public archaeology' *European Journal of Archaeology* 2.2: 147–58
- Schofield, J. (ed.) 2014: *Who Needs Experts? Counter-mapping Cultural Heritage*. Surrey, Ashgate
- Skeates, R., McDavid, C., Carman, J. (eds) 2012: *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford, Oxford University Press
- Sorensen, M.L., Carman, J. 2009: 'Heritage studies: an outline' M.L. Stig Sorensen, J. Carman (eds), *Heritage Studies: Methods and Approaches* içinde. London, Routledge: 11–28
- Stone, P.G., MacKenzie, R. (eds) 1989: *The Excluded Past: Archaeology in Education*. London, Unwin Hyman
- Thomas, R.M. 2004: 'Archaeology and authority in the twenty-first century' N. Merriman (ed.), *Public Archaeology* içinde. London, Routledge: 191–201
- Tilley, C. 1994: *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford, Berg
- Ucko, P. 2001: 'Indigenous archaeology at the Institute of Archaeology' *Papers from the Institute of Archaeology* 12: 1–11

UNEP 1992: 'Annex I: Rio Declaration on Environment and Development' *Report of the United Nations Conference of Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992)*. Document A/CONF.151/26. United Nations Environment Programme

WHO 2012: *Addressing the Social Determinants of Health: The Urban Dimension and the Role of Local Government*. Copenhagen, World Health Organisation Regional Office for Europe

Wilkinson, R., Marmot, M. (eds) 2003: *Social Determinants of Health: The Solid Facts* (2nd edition). Copenhagen, World Health Organisation Regional Office for Europe

2. Toplum arkeolojisi teorileri üzerine bir değerlendirme

Akira Matsuda

Giriş

Bu makalenin amacı toplum arkeolojisinin güncel durumu üzerine bir teorik değerlendirme sunmaktır. Fakat başlamadan önce, toplum arkeolojisi üzerine teorilere ihtiyaç olup olmadığı sorgulanmalıdır. Toplum arkeolojisini ‘uygulamalı arkeoloji’ olarak değerlendirenler için toplum arkeolojisi doğası gereği pratik bir alan olup teorileştirilmesi gereksizdir ya da bu girişim kısıtlı kalmaya mahkumdur. Eğer arkeolojinin ana meşgalesi üzerine teoriye ihtiyaç olduğu baştan düşünülüyorsa, o halde bu teori mümkün olduğunca eğitim, toplum gelişimi ve alan koruması gibi sosyal meseleleri ele almak için uygulanmalıdır. O halde toplum arkeolojisi, yöntemleri dışında teoriye fazla ihtiyaç duymaz. Bu durumda, toplum arkeolojisi arkeolojinin bir alt dalı ya da yan başlığı olarak görülür; başka bir deyişle, arkeoloji toplum arkeolojisi tartışmalarının getirilerinden bağımsız olarak kendi başına icra edilebilir.

Bununla birlikte toplum arkeolojisi arkeolojinin her türlüünü besleyen bir yapıtaşı olarak da düşünülebilir. Bu fikir arkeolojinin bazı toplumsal yönleri sahip olduğunu düşünenler için akla yatar. Bu toplumsal yönler proje fonlarının nereden karşılanıp nasıl harcandığı, saha çalışmalarının nerede ve nasıl yürütüldüğü, arkeolojik alanların nasıl idare edildiği, buluntuların nasıl elden geçtiği ve arkeolojik araştırma çıktılarının ne türlü etkileri olduğuna dair olabilir. O zaman arkeolojinin toplumla nasıl etkileşime girdiği ya da girmesi gerektiğine dair düşüncelerin hali hazırda toplum arkeolojisini meydana getirdiğini öne sürmek mümkündür.¹ Bu bakış açısına göre toplum arkeolojisi arkeolojinin tamamına nüfuz etmiştir ve teorileştirilmesi yöntemlerle sınırlı kalmamalıdır; modern toplumun arkeolojiyle nasıl etkileşimde olmasını arzu ettiğimizi ele almalıdır.² Ben de toplum

arkeolojisini bu şekilde görüyorum. Dolayısıyla arkeolojinin toplumla nasıl etkileşimde olması gerektiğini savunabilmek için toplum arkeolojisinin son ve güncel eğilimlerini teorik açıdan inceleyeceğim.

Toplum arkeolojisini tartışmak ve tanımlamak

Bir terim ve kavram olarak toplum arkeolojisi, arkeoloji disiplini içerisinde son birkaç on yıl boyunca yavaş fakat sağlam bir şekilde kabul gördü. İlk olarak özellikle Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avustralya gibi Anglofon ülkeler tarafından tanınan toplum arkeolojisi, 21’nci yüzyılın başından bu yana Anglofon olmayan ülkelerde de kabul görmeye, tartışılmaya ve uygulanmaya başlamıştır. (örneğin, İspanya üzerine Almansa 2008; 2011; İtalya üzerine Bonacchi 2009; İsveç üzerine Fredrik, Wahlgren 2008; Brezilya üzerine Funari 2001; 2004, Green 2001 vd.; Çin üzerine Cao 2004; Çek Cumhuriyeti üzerine Křenková 2005; Japonya üzerine Matsuda, Okamura 2012).

Arkeoloji teorisi ve uygulamalarının çeşitliliğini ve farklı ülkelerin arkeolojik faaliyetlere yönelik mevzuatları ile geçmişle ilişki kurma geleneklerinin zenginliğini yansıtan toplum arkeolojisi dünyada farklı şekillerde ortaya çıktı ve çıkmaya devam ediyor (Richardson, Almansa 2015: 196–97). Tüm bu çeşitleri burada ayrıntılı olarak incelemek çok zahmetli olacaktır, fakat Okamura ile beraber başka bir yayında bunları amaçlarına göre dört farklı kategoride ayrı ayrı veya birlikte incelemeyi önerdik. Böylelikle toplum arkeolojisinin genel eğilimlerini her coğrafyada anlamak daha kolay olacaktı (Matsuda, Okamura 2011: 5–7). Bu makalede ise bu kategorileri toplum arkeolojisine dörtlü bir yaklaşım – eğitimsel, halkla ilişkilerci, çoğulcu ve eleştirel – olarak değerlendiriyorum ve günümüzde toplum arkeolojisi bağlamında nasıl öne çıkarıldığını tartışıyorum.³

Öncelikle her bir yaklaşımı kısaca tanımlamak faydalı olacaktır. Eğitimsel yaklaşım arkeolojik düşünce ve yöntemler temelinde insanların geçmişi öğrenmesini

1 Kimileri toplum arkeolojisinin çok kesin bir tanımı olmamasından dolayı, amorf bir bakış açısının konunun sağlıklı gelişiminden kaynaklandığını düşünebilir. Ben yine de bir dizi sosyal ve eğitimsel ihtiyaçlara cevap verebilmesi ve esnek olabilmesi açısından toplum arkeolojisini olabildiğince açık uçlu ve kapsayıcı olarak düşünüyorum. Ayrıca, normalde eğitim ve sosyal programlar gibi sık kullanılan araçlar vasıtasıyla halkla ilişki kurmayan arkeologların da arkeolojinin toplumla nasıl etkileşime girmesi gerektiği konusunda fikir beyan etmelerini engellemektense bunu desteklemeyi tercih ederim.

2 Bu vurgu müzecilik alanında 30 sene önce ortaya çıkan teorik değişimle benzer (Vergo 1989: 3). Kimi zaman ‘Yeni Müzecilik’ olarak da tanımlanan, müze çalışmaları alanındaki teorileşme gelişimi, müze uygulamalarındaki değişimlere önemli katkılar sağlamıştır (bkz Macdonald, Fyfe 1996).

3 Her ne kadar bu makalede toplum arkeolojisine yaklaşımlardan sadece dört tanesine değinsem de, farklı araştırmacıların toplum ya da topluluk arkeolojisini farklı kategorilerde incelediğini de belirtmek gerekir (örneğin, Moshenska, Dhanjal 2012; Atalay vd. 2014; Little, Shackel 2014).

kolaylaştırmayı ve teşvik etmeyi amaçlar; araştırma konuları arasında arkeolojik kalıntıların korunması ve muhafaza edilmesinin önemi yer alır.

Halkla ilişkiler yaklaşımı, arkeoloji ile çeşitli bireyler ve sosyal gruplar arasında yakın ilişkiler kurarak arkeolojinin çağdaş toplumda bilinirliğini, popüleritesini ve aldığı desteği artırmayı hedefler. Çoğulcu yaklaşım maddi kalıntılar ile toplumun farklı üyeleri arasındaki etkileşimin çeşitliliğini anlamayı amaçlar. Arkeolojiyi geçmişi anlamanın bir yolu olarak ele alır ve bunu yapmanın diğer yollarıyla nasıl anlamlı bir ilişki kurabileceğini düşünür. Son olarak, eleştirel yaklaşım geçmişin siyasetiyle ilgilidir (Gathercole, Lowenthal 1990). Bunu da genelde etnosentrik ve elitist gruplar gibi sosyal açıdan baskın zümreler tarafından ortaya konan tarih savlarını sarsarak veya sosyo-politik tanınma sağlamak için sosyal olarak baskılanmış grupların geçmişe dair görüşlerini destekleyerek gerçekleştirmeye çalışır.

Arkeologların toplumla iletişim kurma yollarına dair Merriman (2004: 5–8) ve Holtrof tarafından (2007: 105–29) önerilen modellere dayanan dört yaklaşım Figür 2.1.’de görülebilir. Eğitimsel ve halkla ilişkiler yaklaşımları Holtrof’un sırasıyla ‘eğitim modeli’ ve ‘halkla ilişkiler modeli’ne denk gelir ve bu iki yaklaşımın karışımı Merriman’ın toplumu arkeolojik bilgidен yoksun olarak gören ‘yoksunluk modeli’ni temsil eder (Merriman 2004: 5–6). Diğer yandan, çoğulcu ve eleştirel yaklaşımların karışımı Merriman’ın ‘çoklu bakış açısı modeli’ ve Holtrof’un ‘demokratik modeli’ne denk düşer. Bu makalede öne sürdüğüm temel savlardan biri, bugün toplum arkeolojisinde ne olduğunu anlamak için çoğulcu yaklaşım ile eleştirel yaklaşımı birbirinden ayırmanın gerekliliğine dayanır. Bu konuya yoğunlaşmadan evvel, son birkaç on yılda toplum arkeolojisi söyleminde ortaya çıkan ve Figür 2.1.’de koyu dikey çizgiyle gösterilen en önemli ayrımın, eğitimsel ve halkla ilişkiler yaklaşımlarını bir tarafta, çoğulcu ve eleştirel yaklaşımları ise diğer tarafta yerleştiren ayrım olduğunu hatırlamak gerekir.

Bu ayrım pek çok boyutta karşımıza çıkar. Tartışmanın bir boyutunda bu ayrım, uygulamaya dönük eğitimsel ve halkla ilişkiler yaklaşımları ile daha çok teoriye dönük çoğulcu ve eleştirel yaklaşımların farklılıklarını yansıtır. Toplum arkeolojisinin tarihinde, eğitimsel ve halkla ilişkiler yaklaşımları, çoğulcu ve eleştirel yaklaşımlardan çok daha erken bir zamanda ve daha yaygın kabul görmüştür. Öyle ki, ikinci grup ancak 1990’larda post-süreçsel (yorumlamalı) arkeolojinin etkisi altında görünür hale gelmiştir (Merriman 2002: 542–43). Bu ayrım, toplumun farklı şekillerde kavramsallaştırılmasında da karşımıza çıkar. Eğitimsel ve halkla ilişkiler yaklaşımları toplumu müdahale edilecek bir nesne olarak görür; başka bir deyişle toplum eğitilmeli,

bilinçlendirilmeli ve toplumun ilgi göstermesi sağlanmalıdır.⁴ Buna karşın, çoğulcu ve eleştirel yaklaşımlar, toplumu kendini temsil eden ve kendi inanç, ilgi ve gündemlerine göre geçmişle bağ kuran bir özne olarak görür.

Son yıllarda toplum arkeolojisinin gelişiminin itici gücü, bu ayrım etrafında şekillenen ateşli tartışmalar oldu. Bunlardan özellikle ikisi çok önemliydi. Holtrof ve McManamon arasında yaşanan tartışmalardan ilki 2000 yılında *Public Archaeology* dergisinin ilk sayısında yer buldu (Holtrof 2000; McManamon 2000a; 2000b). McManamon arkeologlara arkeolojik korumayı destekleyecek ve ayrıca arkeolojiye ‘gönüllü olarak politik ve ekonomik yönden arka çıkabilecek’ bir toplum yaratabilmek için halkla iyi ilişkiler kurmalarını salık veriyordu (McManamon 2000a: 7). Holtrof, McManamon’un önermesini kuralcı ve sert olduğu için eleştirdi. Ona göre uzman olmayan kişilerin ‘arkeolojiyle temaslarının uzman tutumlarına benzemese dahi, desteklenmeleri ve teşvik edilmeleri’ gerekiyordu (Holtrof 2000: 215). Holtrof ‘alternatif arkeolojiler ve farklı geçmişlerle temas edebilmek’ için kritik ‘[a]nlayış ve diyalog’a duyulan ihtiyacın altını çizdi (Holtrof 2000: 215). Bunu takiben McManamon bir cevap yazarak önceki öngörülerini ‘profesyonel arkeologların ve bilimsel arkeolojik yöntemlerin geçmişe dair bilgilendirici ve değerli bir bakış açısı sunduğunu düşünen herkesin bu duruşu daha gayretli bir şekilde desteklemeleri gerekir’ diyerek savundu (McManamon 2000b: 216).

Bu tartışmada McManamon’un arkeoloji ve geçmişe yönelik daha fazla eğitim ve halkla ilişkiler yaklaşımı çağrısında bulunduğunu, Holtrof’un ise çoğulcu ve eleştirel yaklaşımları savunduğunu belirtmek önemlidir. Holtrof’un keskin eleştirisi ve McManamon’un kibar ve ölçülü karşı savıyla şekillenen tartışma şüphesiz ilgi çekiciydi. Ayrıca uzun zamandır sorgusuz sualsiz önemli kabul edilen eğitim ve halkla ilişkiler uygulamalarının ilk kez eleştirilmesi düşündürücüydü. Okuyucular, arkeologların halka nasıl yaklaşıp etkileşim kurması gerektiği konusunda etraflıca düşünmeye davet edildi. Tartışma, *Public Archaeology* dergisinin başarılı bir lansman yapmasına yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda toplum arkeolojisinin teorik açıdan gelişmesine de katkıda bulundu.

Toplum arkeolojisindeki ikinci önemli tartışma 2007 yılında *World Archaeology* dergisinde gerçekleşti (Fagan, Feder 2006; Holtrof 2005). Holtrof alternatif arkeolojileri reddeden ve kınayan arkeologları eleştirerek

4 Bu, eğitim ve halkla ilişkiler yaklaşımlarının toplumun temsiline reddettiği anlamına gelmez. Burada tartışılan, iki yaklaşımın amaçları ile ilişkili olarak toplumu nasıl kavramsallaştırdığıdır.

	Daha fazla uygulamaya yönelik		Daha fazla teoriye yönelik	
Merriman'ın modelleri (2004)	yoksunluk modeli		çoklu bakış açısı modeli	
Holtorf'un modelleri (2007)	eğitim modeli	halkla ilişkiler modeli	demokratik model	
Toplum arkeolojisine dört yaklaşım	Eğitimsel yaklaşım	Halkla ilişkiler yaklaşımı	Çoğulcu yaklaşım	Eleştirel yaklaşım

Fig. 2.1. Merriman, Holtorf ve toplum arkeolojisine dört yaklaşım modellerinin birbirleriyle ilişkisi.

bir kez daha tartışma yarattı. Geçmiş anlamaya dair bilimsel ve alternatif yaklaşımların benzerliklerine dikkat çeken Holtorf, '[a]rkeologlar kendi atadıkları jüriler tarafından yanlış ya da uygunsuz bulunan yorumları ortadan kaldırmaya adanmış özel polis timleri gibi hareket etmezler' dedi (Holtorf 2005: 549). Holtorf'un eleştirdiği arkeologlar arasında yer alan Fagan ve Feder, buna şiddetle karşılık verdi. Holtorf'un bu iddiaları yanlış bilgilendirilmiş olduğu için ortaya attığını savunarak, 'Korkuluklara karşı mücadele: alternatif arkeolojilere alternatif bir bakış: Holtorf'a yanıt (2005)' başlıklı makalelerinde bu iddiaları reddettiler. Fagan ve Feder, bilimsel yöntemlere ve kanıtlara dayanan 'arkeolojik söylemin geçerliliği ve meşruiyeti'nde ısrarcıydılar (Fagan, Feder 2006: 724). Ayrıca rasyonel arkeoloji ile sözde arkeoloji arasında ayırım yapmanın ve özellikle ikincisi kılık değiştirdiğinde onu reddetmenin önemli olduğunu savundular.

2007'deki tartışma, Holtorf'un devam eden keskin eleştirisi ve Fagan ve Feder'ün sert tepkisi bakımından dikkate değerdi ve toplum arkeolojisinde eleştirel tartışmanın yeniden canlanmasını sağladı. Holtorf yine arkeolojiye ve geçmişe dair çoğulcu ve eleştirel yaklaşımları savunuyordu. Onun bu duruşu, Fagan ve Feder'ün büyük ölçüde pozitivist ve eğitici pozisyonu ile tezdetti. Tartışma arkeologların alternatif arkeolojilerle nasıl ilişki kurmaları gerektiği sorusuna odaklansa da, arkeologun bir uzman olarak sosyal rolü ve çağdaş toplumda arkeolojinin faydası gibi meseleler de geniş yankı buldu.

Yukarıda bahsedilen iki tartışmanın eğitim ve halkla ilişkiler yaklaşımları tarafı ile çoğulcu ve eleştirel yaklaşımlar tarafı arasındaki ayırım etrafında döndüğünü vurgulamak mümkün. Bu ayırım her iki tartışmada da, okuyucular için göze çarpan ve kolayca sindirilebilen bir teorik tezati şekillendirdi. Toplum arkeolojisi tartışmaları açısından bu bölünme önemli bir temel teşkil etti. Holtorf'un katkısı bu açıdan dikkate değerdir.

Neo-liberalizm ve yaklaşımların ayrışması

Günümüzde, toplum arkeolojisine dört yaklaşımı birbirinden ayıran çizginin yeri giderek değişiyor. Daha teorik ve postsüreçsel kategori altında birlikte konumlanan çoğulcu ve eleştirel yaklaşımlar gitgide birbirinden ayrılıyor – ve bu da daha önce değindiğim gibi bu iki yaklaşımı ayırıştırmanın önemli olduğu önermesini doğuruyor. Sonuç olarak ortaya çıkan yeni ayırmada bu kez eğitimsel, halkla ilişkiler ve çoğulcu yaklaşımlar bir yanda, eleştirel yaklaşım ise diğer yanda yer alıyor (fig. 2.2).

Bu değişimin kaynağı yayılan ekonomik neoliberalizmin gibi görünüyor. Günümüzde ekonomik iklim, dünyadaki neoliberal toplumların pek çok sektöründen 'paranın karşılığını' talep eder. Kimi zaman keyfine düşkün orta-sınıf hevesi olarak görülen ve bazen de arkeolojik kalıntıların korunmasının ekonomik kalkınmaya ayak bağı olduğu düşüncesi ile bağdaştırılan arkeolojinin de finansal açıdan hesap verebilir olması beklenir. Bu iki sonuç doğurur. İlk olarak, arkeolojiden modern dünyaya ne türden 'kamu yararı' sunabileceğini göstermesi beklenir (Little 2002). Toplum arkeolojisi ise eğitimsel yaklaşımının benimsenmesini teşvik eder, çünkü arkeoloji eğitim vermesi halinde geçmişin öğretilmesine yaramış olur. İkinci olarak, arkeolojinin sosyal ve finansal destek alabilmek için paydaşlarıyla, özellikle de fon sağlayıcılarıyla ve çeşitli sosyal gruplarla iyi ilişkileri sürdürmesi ve geliştirmesi yönünde bir talep vardır- bu, toplum arkeolojisine halkla ilişkiler yaklaşımını benimseme yönünde bir ivme yaratır. Arkeologların yürüttüğü eğitim ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin neoliberal ekonomik iklimde artması tesadüf değildir.

İlginç bir şekilde, çoğulcu yaklaşım eğitimsel ve halkla ilişkiler yaklaşımlarında faydalı olabilir. Başarılı bir eğitim, bu eğitimi alacak kişilerin, yani toplumun bireylerinin daha iyi anlaşılmasını gerektirir. Çoğulcu yaklaşım ise arkeologların pek çok birey ve sosyal grup

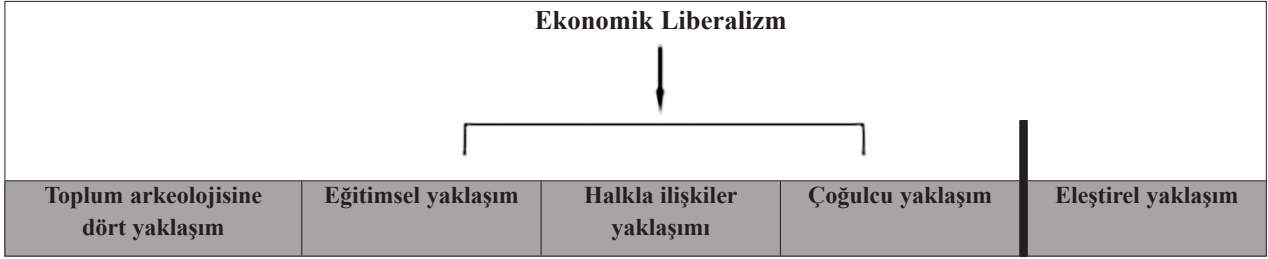

Fig. 2.2. Ekonomik neoliberalizmin etkisi altında toplum arkeolojisinde giderek belirginleşen yeni bir ayrım (kalın dikey çizgiyle belirtilen).

hakkında çok boyutlu bir anlayışa sahip olmalarını sağlar. Benzer şekilde, arkeolojinin geniş bir yelpazedeki farklı anlayışlarına bir içgörü sağlayan çoğulcu yaklaşım, arkeologların alıcıları, paydaşları ve hatta 'potansiyel' müşterileri ile ilişkilerini geliştirmelerine yardımcı olur.

Bu nedenle eğitimsel, halkla ilişkiler ve çoğulcu yaklaşımlar, arkeolojinin çağdaş toplumdaki varlığını haklı çıkarmak ve finansal uygulanabilirliğini güçlendirmek amacıyla bazı iç ayarlamalar yapıldığında iyi bir şekilde bir araya gelebilir. Bu, modern dünyada arkeolojinin işe yararlığını ve sürdürülebilirliğini artırmak amacıyla, toplum arkeolojisi üzerine yakın zamanda yayımlanan birçok yayının neden arkeologlar ve çeşitli dış gruplar arasında 'işbirliği', 'paylaşım' ve 'diyalog' kavramlarını vurguladığını açıklayacaktır (örneğin, Jameson 2014; Stone, Hui 2014).

Tüm bunlar iyi haberler olarak nitelendirilebilir fakat bu yeni gelişmede eleştirel yaklaşımın hiç yer almadığının da altını çizmek gerekir. Günümüzde eleştirel yaklaşımın toplum arkeolojisi tartışmalarının ön saflarındaki yerini giderek yitirdiği görülmektedir.⁵ Bunun nedeni, neoliberal piyasa ekonomisine uyum sağlayabilen diğer üç yaklaşımın aksine, eleştirel yaklaşımın neoliberal mantığa uymamasında yatar. Hatta bu yaklaşım arkeolojinin piyasa ekonomisine eklenmesinde meydan okuyacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, belli bir arkeoloji pratiği ya da geçmişin belli bir yorumunun kimin çıkarlarına hizmet ettiği eleştirel yaklaşımda araştırılan temel sorulardan bir tanesidir (Faulkner 2000; Hamilakis 1999a; 1999b; Leone vd. 1987; McDavid 2004; Shackel 2004: 3–6; Shackel, Chambers 2004; Shanks, Tilley 1987). Arkeolojiye destek veren pek çok sponsorun veya projelerdeki işbirlikçilerin kendilerini böylesine eleştirel bir ışık altında incelemeye isteksiz olacağını hayal etmek zor değil.

Eleştirel ve çoğulcu yaklaşımlar arasındaki fark böylece vurgulanmış olur (Matsuda, Okamura 2011: 7–8). Sosyal bilimlerdeki 'eleştirel teori'yi takiben, (Calhoun 1995), eleştirel yaklaşım arkeolojinin söylem ve pratiğinin temelini oluşturan güç yapılarını ortaya çıkarmayı ve eleştirmeyi hedefler. Nihai amacı ise, modern dünyayı arkeoloji sayesinde daha adil ve eşit bir yer haline getirmektir. Diğer bir deyişle, eleştirel yaklaşım geleneksel Sol düşüncesine uygun olarak çağdaş toplumu yeniden şekillendirmeyi hedefler. Bu, postmodern ve liberal Sol'un düşüncesine çok daha yakın olan çoğulcu yaklaşıma ters düşebilir. Çoğulcu yaklaşım, Marksizm ve İlerleme de dahil olmak üzere herhangi bir büyük anlatıdan koparak 'tahakküm ve direniş' üzerinde fazla durulmadığı (post) modern toplumun parçalanmış doğası hakkında konuşmakla daha çok ilgilenir. Bu, çoğulcu yaklaşımın neden ekonomik neoliberalizme uyum sağlayabildiğini ve hatta ona gayet iyi bir şekilde uyabileceğini açıklar.

Çoğulcu ve eleştirel yaklaşımlar arasındaki ayrışma ilk kez 2008'de *Antiquity* dergisinde yayınlanan kısa bir tartışmada gün yüzüne çıktı (Kristiansen 2008; Holtorf 2008). Yine Holtorf'un yer aldığı tartışmada, bu kez Kristiansen (2008) onun insan odaklı arkeoloji vizyonunu eleştiriyordu. Kristiansen, Holtorf'un arkeolojiyi son derece liberal bir şekilde parçalara ayırma savını 'popüler kültürün hizmetinde' ve 'serbest piyasa ve güçlerinin insafına' bırakılmış diye nitelendirerek ve popüler kültürün eleştirel incelemesinin eksik olduğuna dikkat çekti (Kristiansen 2008: 489). Arkeolojinin popüler tüketimine ve siyasi ve ideolojik uygulamalarındaki potansiyel sorunlara ilişkin daha önceki eleştirel tartışmalara atıfta bulunan Holtorf, Kristiansen'in eleştirisinin temelsiz olduğunu vurguladı (Holtorf 2008: 491). Holtorf ise daha önceki çalışmalarının ekonomik 'piyasalar'ı çok fazla tartışmadığını ekleyerek kendini savundu.

Gerçekten de Holtorf ekonomik piyasaları arkeoloji veya popüler kültür bağlamında nadiren tartışmış olmasına rağmen, Kristiansen'in ekonomik neoliberalizmin toplum arkeolojisi üzerindeki etkisine ilişkin endişelerini dile getirmesi dikkate değerdir. Arkeolo-

5 Yine de arkeolojinin topluma hizmet etmek üzere tekrar düzenlenmesini savunan birkaç yeni kitap bulunur (Atalay et al. 2014; Little, Shackel 2014).

jinin modern toplumdaki rolünün irdelenmesi ‘arkeolojinin ideolojik ve politik rolünün eleştirel okumasına’ dayanmalıdır savı (Kristiansen 2008: 490) eleştirel yaklaşımın toplum arkeolojisinin gündeminden kalkmasına karşı bir uyarı olarak yorumlanabilir. Toplum arkeolojisinde eleştirel yaklaşımın kademeli olarak gerilemesine dikkat çeken ilk eleştirmenin Kristiansen olduğu söylenebilir.

Dünya Arkeoloji Kongresi’nin (WAC) çokuluslu maden şirketi Rio Tinto Limited ile ortaklık kurma olasılığı rahatsızlık yaratınca, eleştirel yaklaşıma olan ilginin azalmasına dair endişeler daha yüksek sesle ifade edildi. Tartışma, Rio Tinto’nun ekonomik açıdan dezavantajlı ülkelerde yerli grupları hedefleyen kültürel miras yönetimi uygulamaları geliştirmek amacıyla WAC’a yaklaşması ile başladı (Smith 2011: 228–29). WAC yönetimi ve Rio Tinto arasında tartışılan fikirlere göre, WAC, organizasyonel kapasitelerini güçlendirmek amacıyla Rio Tinto’dan finansman alacak ve karşılığında Rio Tinto’ya kültürel miras yönetimi konusunda, özellikle yerli halkla ilgili olarak profesyonel tavsiyeler sunacaktı (Shepherd, Haber 2011: 102–04; Smith 2011: 228–29). Dünyanın farklı yerlerindeki maden şirketlerinin yerli halklara uyguladığı baskıdan büyük endişe duyan Shepherd ve Haber, o zamanki WAC yönetiminin Rio Tinto ile ilişki kurma hevesini sert bir şekilde eleştirdi. Shepherd ve Haber için, her zaman yerli halkların haklarını savunan WAC’ın çok uluslu bir maden şirketiyle ortaklık kurmak üzere olduğu fikri, WAC’ın ideallerini satmakla eşdeğerdi (Smith 2015: 30). Tartışma daha sonra 2011 ve 2012’de *Public Archaeology* dergisine taşındı (Shepherd, Haber 2011, 2012; Smith 2011). Tartışmanın ayrıntıları yayınlarda bulunabilir (ayrıca bkz. Foloruso 2012; Smith 2015: 29–33) ancak burada mesele ticari şirketler de dahil olmak üzere dış kuruluşlarla ilişkilerde arkeologların eleştirel tavrı ne derecede korumaları gerektiğidir. Shepherd ve Haber için eleştirel yaklaşım her zaman birincil öneme sahipken, o zamanki WAC yönetimi için dış kuruluşlarla ilişki, WAC’ın büyümesi ve sürdürülebilirliği için eşit derecede hayati önem taşıyordu.

Sonuç

Yukarıda değinildiği gibi, toplum arkeolojisi bugün yeni bir aşamaya giriyor. Eğitimsel ve halkla ilişkiler yaklaşımları ile çoğulcu ve eleştirel yaklaşımlar arasındaki eski ayrım yerini, eleştirel yaklaşım ile diğer üç yaklaşım arasında kademeli olarak oluşturulan yeni bir ayrıma bırakıyor. Neoliberal ekonomik ortamda, eğitimsel, halkla ilişkiler ve çoğulcu yaklaşımları birleştirme dürtüsü güçlenmektedir, çünkü bunu yapmanın arkeolojinin varlığını sürdürme şansını arttıracığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, ironik bir

şekilde, arkeoloji varlığını sürdürmeye çabaladıkça, kendisini eleştirel duruştan o kadar uzaklaştırır. Bu nedenle eleştirel yaklaşım, arkeolojinin sürdürülebilirliğine olumsuz etki ediyormuş gibi görülme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Hangi yaklaşıma dayanırsa dayansın, toplum arkeolojisi ilkesel olarak memnuniyetle karşılanmalıdır. Bununla birlikte, disiplinin şu ana kadar büyük ölçüde ‘arkeolojinin ekonomik çatışma ve siyasi mücadelenin gerçek dünyasına girdiğinde ortaya çıkan sorunları’ (Ascherson 2000: 2) eleştirerek büyüdüğünü hatırlayacak olursak, disiplinin varlığını devam ettirme ve sürdürülebilirlik uğruna kritik üstünlüğü bırakmanın muhtemelen uzun vadede toplum arkeolojisine çok pahalıya mal olacağı iddia edilebilir. Öyleyse, bugün ihtiyaç duyulan en önemli şey, toplum arkeolojisini egemen ekonomik paradigma ile baş edebilecek şekilde yeniden yapılandırmak ve aynı zamanda onu eleştirmeye devam etmektir.

Kaynakça

- Almansa, J. 2008: ‘Arqueología pública o de cómo todo nos afecta’ *Actas de las I Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica* Madrid, OrJIA: 529–34
- 2011: ‘Arqueología para todos los públicos. Hacia una definición de la Arqueología Pública “a la Española”’ *ArqueoWeb* 13: 87–107
- Ascherson, N. 2000: ‘Editorial’ *Public Archaeology* 1.1: 1–4
- Atalay, S., Clauss, L.R., McGuire, R.H., Welch, J.R. (eds) 2014: *Transforming Archaeology: Activist Practices and Prospects*. Walnut Creek, Left Coast Press
- Bonacchi, C. 2009: ‘Archeologia pubblica in Italia. Origini e prospettive di un “nuovo” settore disciplinare’ *Ricerche Storiche* 2–3: 329–50
- Calhoun, C. 1995: *Critical Social Theory: Culture, History and Challenge of Difference*. Cambridge, MA, Blackwell
- Cao Bingwu. 2004: ‘Discussions on the annual selection of national top ten new archaeological discoveries’ *Journal of National Museum of China (Zhong guo li shi wen wu)* 5: 82–88
- Fagan, G.G., Feder, K.L. 2006: ‘Crusading against straw men: an alternative view of alternative archaeologies: response to Holtorf (2005)’ *World Archaeology* 38.4: 718–29
- Faulkner, N. 2000: ‘Archaeology from below’ *Public Archaeology* 1.1: 21–33
- Foloruso, C.A. 2012: ‘Putting the records straight: what is up with WAC?’ *Archaeologies* 8.2: 188–95
- Fredrik, S., Wahlgren, K.H. 2008: *Publik Arkeologi*. Lund, Nordic Academic Press

- Funari, P.P.A. 2001: 'Public archaeology from a Latin American perspective' *Public Archaeology* 1.4: 239–43
- 2004: 'Public archaeology in Brazil' in N. Merriman (ed.), *Public Archaeology*. London, Routledge: 202–10
- Gathercole, P., Lowenthal, D. (eds) 1990: *The Politics of the Past*. London, Unwin Hyman
- Green, L.F., Green, D.R., Neves, E.G. 2001: 'Indigenous knowledge and archaeological science' *Journal of Social Archaeology* 3.3: 366–98
- Hamilakis, Y. 1999a: 'From Gramsci's cell to "guerrillas" in Çatalhöyük: a response' *Journal of Mediterranean Archaeology* 12.1: 99–103
- 1999b: 'La trahison des archéologues? Archaeological practice as intellectual activity in postmodernity' *Journal of Mediterranean Archaeology* 12.1: 60–79
- Holtorf, C.J. 2000: 'Engaging with multiple pasts: reply to Francis McManamon' *Public Archaeology* 1.3: 214–15
- 2005: 'Beyond crusades: how (not) to engage with alternative archaeologies' *World Archaeology* 37.4: 544–51
- 2007: *Archaeology is a Brand: The Meaning of Archaeology in Contemporary Popular Culture*. Walnut Creek, Left Coast Press
- 2008: 'Academic critique and the need for an open mind (a response to Kristiansen)' *Antiquity* 82/316: 490–92
- Jameson, J.H. 2014: 'Toward multivocality in public archaeology: public empowerment through collaboration' D.A. Scott-Ireton (ed.), *Between the Devil and the Deep: Meeting Challenges in the Public Interpretation of Maritime Cultural Heritage* içinde. New York, Springer: 3–10
- Křenková, Z. (ed.) 2005: *Veřejná archeologie 1: příspěvky ke konferenci Archeologie a veřejnost 2004*. Ústí nad Labem, Vydavatelství Vlasty Králové
- Kristiansen, K. 2008: 'Should archaeology be in the service of "popular culture"? A theoretical and political critique of Cornelius Holtorf's vision of archaeology' *Antiquity* 82/316: 488–90
- Leone, M.P., Potter, P.B. Jr., Shackel, P.A. 1987: 'Toward a critical archaeology' *Current Anthropology* 28: 283–92
- Little, B.L. (ed.) 2002: *Public Benefits of Archaeology*. Gainesville: University Press of Florida
- Little, B.J., Shackel, P.A. 2014: *Archaeology, Heritage, and Civic Engagement: Working Toward the Public Good*. Walnut Creek, Left Coast Press
- McDavid, C. 2004: 'From "traditional" archaeology to public archaeology to community action: the Levi Jordan Plantation Project' P.A. Shackel, E.J. Chambers (eds), *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Archaeology* içinde. New York, Routledge: 35–56
- McManamon, F.P. 2000a: 'Archaeological messages and messengers' *Public Archaeology* 1.1: 5–20
- 2000b: 'Promoting an archaeological perspective: a response to Cornelius Holtorf' *Public Archaeology* 1.3: 216–19
- Macdonald, S., Fyfe, G. (eds) 1996: *Theorizing Museums: Representing Identity and Diversity in a Changing World*. Cambridge, MA, Wiley-Blackwell
- Matsuda, A., Okamura, K. 2011: 'Introduction: new perspectives in global public archaeology' K. Okamura, A. Matsuda (eds), *New Perspectives in Global Public Archaeology* içinde. New York, Springer: 1–18
- 2012: *Introduction to Public Archaeology* (Nyûmon Paburikku Kôkogaku) (in Japanese). Tokyo, Doseisha
- Merriman, N. 2002: 'Archaeology, heritage and interpretation' B. Cunliffe, W. Davies, C. Renfrew (eds), *Archaeology: The Widening Debate* içinde. Oxford, The British Academy: 541–66
- 2004: 'Introduction: diversity and dissonance in public archaeology' N. Merriman (ed.), *Public Archaeology* içinde. London, Routledge: 1–17
- Moshenska, G., Dhanjal, S. (eds) 2012: *Community Archaeology: Themes, Methods and Practices*. Oxford and Oakville, Oxbow Books
- Richardson, L., Almansa, J. 2015: 'Do you even know what public archaeology is? Trends, theory, practice, ethics' *World Archaeology* 47.2: 194–211
- Shackel, P.A. 2004: 'Working with communities: heritage development and applied archaeology' P.A. Shackel, E.J. Chambers (eds), *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Archaeology* içinde. New York, Routledge: 1–16
- Shackel, P.A., Chambers, E.J. (eds) 2004: *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Archaeology*. New York, Routledge
- Shanks, M., Tilley, C. 1987: *Re-Constructing Archaeology*. London, Routledge
- Shepherd, N., Haber, A. 2011: 'What's up with WAC? Archaeology and "engagement" in a globalized world' *Public Archaeology* 10.2: 96–115
- 2012: 'Counter-practices of global life: a response to Claire Smith' *Public Archaeology* 10.2: 144–50
- Smith, C. 2011: 'Errors of fact and errors of representation: response to Shepherd and Haber's critique of the World Archaeological Congress' *Public Archaeology* 10.4: 223–34
- 2015: 'Global divides and cultural diversity: challenges for the World Archaeological Congress' *Archaeologies* 11.1: 4–41
- Stone, P., Hui, Z. (eds) 2014: *Sharing Archaeology: Academe, Practice and the Public*. New York, Routledge
- Vergo, P. (ed.) 1989: *The New Museology*. London, Reaktion Books

3. Toplum arkeolojisinin ‘ekonomisi’

Paul Burtenshaw

Giriş

Bu kitap, Toplum Arkeolojisinin hem arkeolojinin bir alt disiplini hem de başlı başına bir çalışma ve uygulama alanı olarak daha görünür hale geldiğinin kanıtıdır. Nispeten genç bir alan olan Toplum Arkeolojisi değişen koşullar, kitleler ve zorluklar karşısında gelişim göstererek yaygınlaşmaktadır. Bu makale, bu alandaki en önemli temalardan biri olan ‘ekonomi’yi konu alır. Ekonomi, Toplum Arkeolojisi tartışmalarında özellikle son on yılda önemli bir yer edinmiştir. Eğer Matsuda ve Okamura’nın Toplum Arkeolojisi tanımı olan ‘toplum ve arkeoloji arasındaki ilişkiyi inceleyen ve sonrasında bunu geliştirmeyi hedefleyen bir alan’ (2011: 4) ifadesini başlangıç noktası olarak alırsak, ‘ekonomi’nin bu ilişkide hayati bir rol oynadığını ve bu ilişkiyi geliştirmek istiyorsak o zaman ekonomiyi daha iyi anlamamız gerektiğini söyleyebiliriz. Kalkınma, turizm, istihdam, kamusal ve diğer finansal desteklerde olduğu gibi Toplum Arkeolojisiyle ilgili alanların merkezinde de ekonomi yer alır. Buna rağmen, Toplum Arkeologlarının ekonomi üzerine araştırmaları ve bilgileri genelde yetersiz kalmış, Toplum Arkeolojisi geleneksel olarak ekonomiden uzak durmuştur (Burtenshaw 2014). Sonuç itibarıyla, pek çok yanlış anlama ve kaçırılmış fırsatlar yüzünden ekonomi ile temas sınırlı kalmış, faydalı yönde kullanımı sağlanamamıştır. Ekonomi’nin güncel ‘ekonomi’nin güncel Toplum Arkeolojisindeki yerinin daha kapsamlı anlaşılabilmesi yönünde bir adım olan bu makale, disiplinin geleceğinde ekonominin daha merkezi bir yere sahip olması gerektiğini de savunacaktır.

Ekonomik etki ve Kültür Ekonomisi

‘Ekonomi’ terimi farklı kesimlerde farklı karşılıklar bulur. Toplum Arkeolojisi açısından bu terim iki ana tanımda toplanabilir – arkeolojinin ekonomik varlık oluşu ve ‘arkeoloji ekonomisi’ (veya bir disiplin olarak ekonomi) olarak (Burtenshaw 2017).

Arkeologlar büyük ihtimalle bu tanımlardan en çok ilkinde aşınadır. Arkeolojinin farklı yollarla iş ve gelir yarattığı gayet iyi bilinir (Bowitz, Ibenholt 2009). Bunlar arasında en öne çıkan turizmdir. Turizm, doğrudan bilet satışları ya da arkeolojik alanlardaki diğer satışlar sayesinde veya konaklama, yeme-içme, ulaşım ve diğer hizmetler gibi dolaylı harcamalar sayesinde gelir yaratabilir. Arkeolojik kaynaklar ayrıca kentsel dönüşüm, tarihi

eserlerin yasal veya yasadışı satışı, pazarlama ve markalaşmadaki veya kamusal alandaki kullanımları (performans ve reklamı da kapsayacak şekilde), bizzat arkeolojik ve kültürel miras sektörleri aracılığıyla (arkeolojik kalıntıların araştırılması, korunması ve sunumu üzerine devlet, üniversite, özel sektör ve yerel yönetimlerde yaratılan iş olanakları) da gelir yaratabilirler. Arkeolojinin ekonomik boyutu çarpıcı olabilir. Birleşik Krallık’ ta yarattığı 386.000 iş olanağı ile 2015 yılında kültür turizminin GSYİH’ye katkısı 20.2 milyar sterlin olarak hesaplanmıştır (Oxford Economics 2016). *Global Heritage Fund* (Küresel Miras Fonu), gelişmekte olan ülkelerin en çok ziyaret edilen 500 arkeolojik alanına yönelik turizmin 2010 yılında 24.6 milyar Amerikan doları değerinde olduğunu ve bunun 2025 itibarıyla 100 milyar doların üzerine çıkacağını tahmin eder (Global Heritage Fund 2010). Amerika Birleşik Devletleri’nin batısında yer alan Crow Canyon Arkeoloji Merkezi’nin yıllık değerinin 5.9 milyon Amerikan doları olduğu, 50 tam zamanlı iş yarattığı ve bölgede 23 tane iş kolunu desteklediği tespit edilmiştir (Gangloff 2014). Dolayısıyla arkeoloji ve arkeolojik malzeme, birer ekonomik varlık (başka bir terim tercih edilmesi halinde kapital veya kaynak) olarak da düşünülebilir (Burtenshaw 2014; Linn 2014).

Toplum Arkeolojisinde ‘ekonomi’nin ikinci tanımı, ekonomiyi mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketimi ile ilgilenen disiplin olarak ele alır. Ekonominin sorduğu ana soru, mevcut kaynakları kullanarak maksimum gelir veya faydanın nasıl elde edilebileceğidir. Bu soru, normalde mal olarak tanımlanmayan kültürel kaynaklar veya kültürel miras kapsamında da sorulmuştur (Peacock, Rizzo 1994; Towse 2011; Throsby 2012). Kültür Ekonomisi olarak bilinen alan ‘ekonomi’yi buradaki ilk tanımından farklı tahayyül eder: ‘Kültürel mirasın ekonomik değeri, toplum için yarattığı refahın miktarı olarak tanımlanabilir’ (Ruijgrok 2006: 206).

Her ne kadar ‘kültürel miras’, ‘refah’ ve ‘toplum’ terimlerinin anlamları sonsuza dek tartışılabilir olsa da, bu tanıma göre ‘ekonomi’ kültürel mirasın veya arkeolojik varlıkların sırf belli bir topluluğa sunabileceği mali ve parasal faydaları değil, sunulabilecek tüm faydaları kapsar. Ekonomistler, refahı en üst düzeye çıkarma sorusuna yanıtı, insanların neyi değerli veya faydalı bulduğunu anlamak üzere veri toplayarak ararlar.

Geleneksel olarak çoğu malın değeri piyasa aracılığıyla belirlenir. Ekonomi gibi, 'değer' de pek çok anlamı olan bir terimdir, fiyat veya önem (örneğin, 'değerler') gibi anlamlara gelebilen bu terim tartışmalarda karıştırılabilir (Harrison 2013).

İnsanlar belirli bir mal veya hizmeti kendilerine sağladığı refah veya fayda miktarıyla orantılı şekilde alabilmek için, (genellikle parayla temsil edilen) belli bir miktar kaynaktan vazgeçmeye isteklidirler. Arz-talebin etkisiyle bu mal veya hizmetin 'değeri' olan bir fiyat belirlenir. Buradaki fikir, bu tür malları tedarik etmenin maliyetini, insanların onlar için ödemeye istekli oldukları fiyatla karşılaştırıp eşleştirme yapılmasıdır. Bu da minimum maliyet ile insanların biçtikleri değer maksimumunu sağlar. Bu değer biçme yöntemi bazı mallar için geçerli olduğu, diğerleri için işe yaramadığı uzun zamandır kabul edilmiştir. Oldukça yerinde nedenlerle kültürel (aynı zamanda çevresel) kaynaklar piyasada alınıp satılmaz, bu nedenle bu kaynakların halk için ne kadar değerli olduğunu ekonomistlerin hızlı bir şekilde anlamalarını sağlayacak hazır bir fiyat genellikle yoktur (Klamer, Zuidhof 1999). Toplum arkeolojisi herhangi bir parasal miktarla kolayca ölçülemeyen bir değer biçebilir. Bu, ortada bir 'piyasa başarısızlığı' olduğu ve malın tedariki ve refahın maksimizasyonu için başka mekanizmalar ve yönetim yaklaşımlarının gerekli olduğu anlamına gelir. Bu mekanizmalar arasında kamusal düzenlemeler, cezalar, sponsorluk veya kamu finansmanı gibi arkeologların aşına olduğu tüm araçlar bulunmaktadır.

Bazı arkeolojik varlıklar ve deneyimler (mesela, arkeolojik alana giriş bileti) piyasadan temin edilebilir, bu onların değerinin tümünü değil, ancak belli bir kısmını temsil edebilir. Değerin çoğu açıkça ifade edilmeden kalır – bir deneyim ücretsiz olabilir, veya insanlar bir şeyin önemli olduğunu düşünebilir ve bu düşüncelerini illa o şeyi satın alarak göstermezler. Buradaki değer, ölçülmesi daha kolay olan diğer değerlerle karşılaştırılabilmesini sağlayacak çeşitli yöntemler önerilmiştir (Nijkamp 2012; O'Brien 2010). 'Ortaya çıkan tercih' yöntemleri belli kaynaklara atfedilen değeri soyutlamak için mevcut davranış biçimlerini inceler, 'belirtilen tercih' yöntemleri ise katılımcıların belli kaynaklara biçeceği değeri senaryolar aracılığıyla soran araştırma teknikleri kullanır. Bu tekniklere çok sayıda eleştiri gelmiştir (McLoughlin et al. 2006). Yine de kültürel miras alanında neredeyse hiç uygulanmamış olduklarından, bu yöntemlerin kullanışlılığı Toplum Arkeolojisinin hedefleri açısından (her ne kadar deneysel bir yaklaşımın uyarlanması gerekse de) keşfedilmeye açıktır. Bu tekniklerin değeri kolayca sindirilebilecek bir sayıya indirmeye çalışmadıklarını, aksine insanlar için şeylerin göreceli önemini anlamaya çalıştıklarını akılda

tutmakta fayda vardır. Yöntemlere getirilen eleştirilerden bağımsız olarak, 'ekonomi'ye bu yaklaşımdan iki ana ders alınmalıdır. İlk olarak, kültür ekonomistleri değer kaynağını topluma dayandırır – onların teknikleri bu değeri anlamaya yöneliktir ve verdikleri kararlar bu anlayışı temel alır. İkinci olarak, değer belirlenmesi ve refah uzman görüşlerine değil toplanan veriye dayanır.

Ekonomik değer bu iki tanımı – ekonomik varlık olarak ve kaynak ayrımı ile fayda yaratma sistemi olarak – genellikle karıştırılır ve iç içe geçer. 'Ekonomi' kelimesinin kullanımı çoğunlukla ilk tanımla, kar ve istihdam ile özdeşleştirilir. Arkeolojinin bir ekonomik varlık olarak kullanımı aynı anda hem arkeolojinin ihtiyacı olan ilgiyi ve alakayı yaratması açısından kabul görmüş, hem de zararlı ve yağmacı bir etki yaratarak kültürel mirasın gerçek değerini zedelediği gerekçesiyle dışlanmıştır (Burtenshaw 2014). Arkeolojinin ekonomik kullanımı olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilir, aynı şekilde kültürel ve sosyal anlamda kullanımları da insanlara esin kaynağı olabilir veya onları dehşete düşürebilir, birleştirilebilir veya bölebilir. Kültürel miras yönetiminin bu yönü arkeolojinin diğer toplumsal kullanımlarından daha hoş veya daha sorunlu değildir (Burtenshaw 2017).

İktisatçılar kültürel mirasla ilgili fikir beyan ettiklerinde ya da onunla etkileşim yolları önerdiklerinde, bu önerilerin sadece finansal gelir elde etmeye – 'geçmişin satılmasına' – yönelik olduklarına ve neticede önemli olan tek şeyin sanki sermaye birikimi veya arkeolojinin kolayca alınıp satılan ürünlere dönüştürülüp ticarileştirilmesi olduğuna dair bir kanı oluşur (Carman 2005; Mason 2008). Yukarıda da belirtildiği gibi iktisatçıların hedefi bu değildir. İktisatçıların amacı refahın en yüksek seviyeye çıkarılmasıdır ve parasal karşılık ise değeri temsil eder. Bu her zaman çok net olmasa da, Toplum Arkeolojisinin ekonomisiyle uğraşanlar olarak arkeolojinin değerinin çok katmanlı oluşunu göz ardı etmeye çalışmıyoruz, aksine bazı araç ve yöntemleri kullanarak (bunların limitlerinin farkında olarak) toplum ve arkeolojinin şu anda ve uzun dönemde birbirlerinden nasıl fayda sağladıklarını anlamaya çalışıyoruz.

Toplum Arkeolojisi ve ekonomi

Toplum Arkeolojisi uygulamalarına 'ekonomi' nasıl dahil olur? Zaman içinde Toplum Arkeolojisinin odağı 'arkeoloji'den 'toplum'a kaydı. Toplum Arkeolojisinin kökleri elbette McGimsey'in 1972'de yayınladığı *Public Archaeology*'ye ve yerli topluluklar da dahil olmak üzere arkeolojinin diğer paydaşlarına karşı özellikle 1980'lerde değişen tutumlara uzanır (Ascherson 2000; Schadla-Hall 1999). Toplum Arkeolojisinin erken tanımları arkeologların bakış açısını yansıtır. Ascherson Toplum Arkeolojisi'nin 'kamu yararı için kamu otoriteleri tarafından yürütülen veya korunan arkeolojiden biraz daha fazlası'

olarak tanımlar (2000: 2). 2000'li yıllara gelindiğinde, tanımlar 'toplumla etkileşime giren veya girme potansiyeli olan her türlü arkeolojik faaliyet' (Schadla-Hall 1999: 147) diye daha kapsayıcı hale gelir ve iki yönlü bir ilişkiye biraz daha dikkat çekerek genişler. Daha yakın zamanda, Matsuda ve Okamura'nın yukarıda verilmiş olan tanımı altında, Toplum Arkeolojisi sadece gözlemleyen değil aynı zamanda arkeolojiyle toplum arasındaki ilişkiyi geliştirmek ve dönüştürmek için ilerlemeyi hedefleyen daha dinamik ve kapsayıcı bir disiplin haline gelir.

Toplum Arkeolojisinin, arkeolojinin ne yaptığına ve insanlara nasıl fayda yaratabileceğine odaklanan bir disiplinden, toplumun arkeolojiden ne istediğine ve arkeolojinin bu istekleri faydalı bir şekilde, çift taraflı olarak nasıl geliştireceğine kafa yoran bir disipline doğru evrilmesini görüyoruz. Arzu edilen, arkeolojinin insanların hayatına gerçek bir değer katması, ve buna karşılık toplumun arkeolojiye gerçek bir değer biçmesidir. Ayrıca arkeolojinin ve arkeolojik varlıkların uzun dönemde sürdürülebilir olmalarını sağlamak için hem toplumun hem de arkeolojinin ihtiyaçlarına duyarlı bir tutuma ihtiyaç vardır.

Toplum Arkeolojisi, konunun toplumla nasıl bir 'ilgisi' olduğunu sıkça sorgulamıştır. Hatta ilgisinin bulunamaması halinde bu konuyu ele almamanın dünyaya bir şey kaybettirmeyeceği fikri de bu sorgulamaya dahildir (Fritz, Plog 1970; Minnis 2006; Dawdy 2009; Little 2012). Son yıllardaki ekonomik krizler sebebiyle bütçelerde gerçekleşen ya da her an gerçekleşmesi muhtemel kesintiler tehdidi yüzünden buna benzer sorular daha da artmıştır (Rockman, Flatman 2012). Matsuda ve Okamura da Toplum Arkeolojisi tanımlarını ilgi meselesine bağlamışlardır: 'Neticede toplum arkeolojisini arkeolojiyi çağdaş toplumla daha ilgili hale getirme adına arkeologlar tarafından verilen bir söz olarak nitelendiriyoruz' (2011: 4). Toplum Arkeolojisi kapsamında ilgi yaratma arayışı, çok-seslilik, iletişim, topluluk arkeolojisi, dijital arkeoloji ve benzeri pek çok diğer alanın tanımlarının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Arkeolojinin bir ekonomik kaynak olduğu argümanı, insanları arkeolojinin yararlı olduğuna ve arkeolojiye ilgi duymaya ikna etmek için sıklıkla kullanılır. Birleşik Krallık'ta arkeologlar, hükümetin devlet desteği karşılığında arkeolojinin yarattığı toplumsal etkiye ısrarla kanıt istemesine ekonomik gerekçelerle tepki göstermişlerdir (Heritage Lottery Fund 2010). Ayrıca beklenen bütçe kesintilerini göğüslemek ve yeni destekçiler bulabilmek için ekonomik verileri kullanarak önleyici tedbirler almışlardır (Belfiore 2012). Yöre halklarının arkeolojik alanlarla ilişkisinde de ekonominin genelde önemli bir yeri vardır. Bu turizm ile olabildiği gibi, arkeolojik alanların tarım, yapı malzemesi veya kaçak kazılar için

cazip bir kaynak olarak kullanılması veya kazılar ve koruma projelerinde istihdam yaratarak da olabilir. Arkeologlar da yerelden gelen bu isteği, projelerinde çalışacak kişileri yöre halkından seçerek veya turizm olanakları sağlayarak karşılamaya çalışabilirler. Arkeologlar bu yöntemlerle yöre halkına 'bir şeyleri geri verme' ihtiyacı duyabilir veya bu türden getirileri kendi kariyerlerini ilerletebilmek için ve alana erişim sağlayabilmek için önerebilirler (Parks 2010). Arkeologlar ayrıca, arkeolojik alanların korunmasına yönelik tehditlerle mücadele etmek amacıyla yerel işler ve gelir oluşturmak için arkeolojik alanları proaktif olarak seferber edebilir (örneğin, *Sustainable Preservation Initiative* [*Sürdürülebilir Koruma İnisiyatifi*, çn.]).

Arkeoloji ayrıca giderek artan bir şekilde sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması için bir kaynak olma söylemiyle tanımlanmaktadır. Kültürel miras yönetimi, bir zamanlar 'kalkınmayı' koruma için uzak bir müttefik olarak görürken, kalkınma, arkeolojinin uluslararası arenada ilgi görüp fon almasının bir yolu haline geldi (Girard, Nijkamp 2009; Silberman 2013, Lafrenz Samuels 2016). Sürdürülebilir kalkınma ve insan hakları retoriği, arkeologlara arkeolojinin küresel gündemle ilişkisini ifade etmeleri için bir dil kazandırdı (Hodder 2010). Bu anlatıyı ve gündemi kullanmak, halkın refahına katkısındaki rolünü netleştirmeye çalışan toplum arkeolojisi yönteminin bir parçasıdır.

Arkeolojinin değerinin ispatı için bu türden savların kullanılması eleştirilere maruz kaldı. Bu savlar, diğer değerlere (bunların ölçümleri daha kolay olduğundan) gölge düşürmek ve zarar vermekle, arkeolojinin 'gerçek' doğasını temsil etmemekle veya arkeolojinin kullanım ya da koruma politikalarını mevcut halleriyle ileriye taşımak üzerine pek bir şey yapmamakla suçlandılar (Bewley, Maeer 2014). Ekonomiyi konu alan savlar genelde karmaşık değildir ve sınırlı veriye dayanırlar (Burtenshaw 2014). Kültürel mirasın sürdürülebilir kalkınmada kullanımı üzerindeki söylemlerin iddia ettiklerini gerçekleştirmekten uzak oldukları öne sürülmüştür (Silberman 2013). Sürdürülebilir kalkınmayı amaçlayan projeler, belirlenen hedef kitle için ekonomik faydalar yaratmakta genellikle başarısız olurlar (Adams 2010). Arkeologların, STK'ların veya uluslararası örgütlerin faaliyetlerinin politik olduğu ve yerel kaynakların dışarıdan kontrolüne yol açtığı ileri sürülmüştür (LaFrenz Samuels 2010; Pyburn 2014). Bu söylem yöre halkları tarafından da benimsenmiş ve arkeologlar karşısına artan talepler olarak çıkmıştır (Abu Khafajah 2010). Bu eleştiriye rağmen, kültürel mirasın insanlara somut fayda sağlayan iş ve gelir yarattığı hatırlanmalı ve bunun korumayı sağlamada önemli bir araç olacağı hesaba katılmalıdır. Topluma en iyi ve sürdürülebilir bir şekilde nasıl fayda sağlayabileceğimizi öğrenmeyi sürdürmek zorundayız.

Toplum Arkeolojisi ve arkeoloji ekonomisi

Toplum ve arkeoloji arasında, her iki tarafa da faydalı bir ilişki tesis edebilmek için, Toplum Arkeolojisi değerleri irdeleyen ve idare eden modellere ihtiyaç duyar. Günümüzde kültürel miras yönetimi ve Toplum Arkeolojisi büyük ölçüde değerler yapısı olarak tanımlanabilecek bir sistem içinde hareket eder – arkeolojinin farklı dallarının bir dizi paydaş için ne türden değerleri olduğunu anlamaya çalışır (Mason 2008). Bu da uzmanların bir araya getirmeye çalıştığı ‘değerler’ listeleri üzerinden işler; kültürel varlığın korumaya değer olduğunu (ya da olmadığını) belirleyen ‘önem’ bu şekilde tanımlanır. Teorik açıdan toplumun ve ilgili grupların değerleri hesaba katılsa da, tüm süreç toplum adına değeri belirleyen bir uzmanın takdiri üzerinden yürür ve genelde insanlardan çok nesnelere ya da alanlara yoğunlaşır (Hodder 2010). Bizim değere güncel yaklaşımlarımız, Toplum Arkeolojisinin amaçları ile örtüşen talepleri karşılamaz. Holtorf’un belirttiği gibi: ‘Bu nedenle, Miras Çalışmalarında, toplumda sürekli dönüşüm halinde olan kültürel miras nesnelerinin yararını ve değerini nasıl belirleyeceğimize, değerlendireceğimize ve karşılaştıracığımıza dair yoğun bir tartışmaya ihtiyacımız var’ (Holtorf 2015: 418).

Bu türden bir sistemin inşası, Toplum Arkeolojisine yakışır bir hedef olabilir. Bu sistem doğmak üzere olsa da bu görev yüksek ihtimalle Toplum Arkeolojisinde çok daha merkezi bir yere ulaşacaktır. Yukarıda verilen ikinci tanıma göre ekonomi, bu görev için hayati bir araç olabilir. Toplum Arkeolojisinin güncel hedeflerinin Kültür Ekonomisinin ya da genel olarak ekonominin hedefleri ile örtüştüğü görülür. Aynı iktisatçıların yaptığı gibi, Toplum Arkeolojisi de öncelikli olarak toplumu anlamaya, neleri değerli bulup istediklerini tespit etmeye, paydaşlarla bu değerler hakkında iletişime geçmeye ve sonuçta toplumun arkeolojinin faaliyetlerinden ve kaynaklarından sürdürülebilir ve verimli bir şekilde azami değeri almasını sağlayacak politika ve yaklaşımlar üretmeye çalışır.

Geçmişte arkeolojiye dair değer teorileri, ekonomik kavramlardan beslenmiştir. Svoboda (2011), Riegl’in 19’uncu yüzyılın sonlarında ortaya koyduğu kültürel mirasın değeri teorilerinin, mevcut Kültür Ekonomisi ile çok fazla kesiştiğini gösterirken, Carver (1996) piyasa güçleri ve farklı kitlelere hitap etmek için farklı değerler kullanma ihtiyacı duyan çeşitli fikirler ortaya koyar. Darvill (1995, 2005) arkeoloji için bir ‘değer sistemi’ inşa etmek için Kültür Ekonomisinden ilham alırken, Carman (2002, 2005) konuya yaklaşımında çeşitli ekonomik modelleri birleştirir. Gelgelelim bu yaklaşımların hiçbiri Toplum Arkeolojisi ve kültürel miras yönetiminde gerçek anlamda ilgi görmez. Bunun arkasındaki nedenleri anlamak zordur, ancak muhtemelen ‘ekonomi’ disipli-

ninden gelen fikirlerin şüpheyile karşılanması, bazı modellerde iktisadi kavramların nispeten basit kullanımı ve Toplum Arkeolojisinin önerilen felsefelerle günümüzde uzak kalmış olması gibi sebepleri bulunur. Toplum Arkeolojisi geliştikçe, ekonomiye dair fikirlerle daha uyumlu hale geldiği iddia edilebilir.

Üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan biri verinin öne çıkarılmasıdır. Veri yalnızca karmaşık etkileşimleri sayılara indirgeyip sırf sayısal olarak şekillendirilmemeli, aksine bilinen gerçeklerden yola çıkarak tutarlı politikaların inşa edilmesine bir taahhüt olarak görülmelidir. Bu yönde eğilim artsa da Toplum Arkeolojisi faaliyetlerinde veri kullanımını tam anlamıyla benimsememiştir (Gould 2016). Araştırmacılar, Toplum Arkeolojisi programlarının verimli olduğuna dair kanıtları sorgulamıştır (Simpson, Williams 2008; Gould, Burtenshaw 2014). Arkeologların etkileşimde oldukları toplumlara (yerel, bölgesel, ulusal, politik ve diğer) dair anlayışları sınırlıdır. Kamuoyu araştırması ve hedef kitleyi anlamaya yönelik sistematik araştırmalar çok az sayıdadır. Toplum Arkeolojisi girişimleri üzerine çok az miktarda nitel ve nicel veri toplanıp paylaşılmaktadır ve bu da pozitif ve negatif örneklerden öğrenme kabiliyetini azaltmaktadır.

Arkeolojinin ekonomik bir varlık olarak performansına ilişkin sahip olduğumuz veri miktarı, yukarıda özetlenen anlatılardaki kullanım sıklığı ile orantısızdır. Arkeoloji ve kültürel mirasın ekonomik etkisine dair geniş kapsamlı incelemeler, durum her ne kadar iyiye gitse de şu anda elimizdeki verilerin düzensiz, kıyaslanamaz ve sağlam metodolojilerden yoksun olduğunu gösterir (CHCfE 2015; Dümcke, Gnedovsky 2013; Rypkema ve diğerleri 2011). Arkeolojinin ekonomik katkısına ilişkin bölgesel, ulusal ve uluslararası çalışmaları destekleyecek temel verilerin eksikliği rahatsız edicidir (Burtenshaw 2014). Veriler yüksek kaliteli olduğu ve yaygın bir şekilde dolaşımda olduklarında bile, arkeolojiyle ve toplum ilişkisine yardımcı olmak, ve politikaları olumlu yönde etkilemek için kullanılma kabiliyetleri konusuna şüpheyile yaklaşılmıştır (Bewley, Maeer 2014). Arkeolojinin bu yönü genellikle ‘değer’ argümanlarının ön saflarında yer alsa da, onu kavrayışımız ve toplumla olan ilişkilerimizi eşit derecede geliştirmek için kullanma becerimiz hala kısıtlıdır.

Veriler sadece bir durumu anlamakla ilgili değildir, aynı zamanda değeri ve bilgiyi bir dizi farklı paydaşa iletme araçlarıdır. Farklı paydaşlar ve izleyiciler, genellikle arkeologların kullandıklarından farklı olan, farklı veri ‘dillerine’ yanıt verirler. Hükümetler, bu seviyedeki olağan karar verme sürecine uyan net ve ekonomik ölçütlerde veriler isterken, yerel toplumlar günlük

deneyimleriyle özdeşleşen nitel hikayeler isteyebilir. Arkeologlar, yalnızca farklı türden verileri toplamakta değil, aynı zamanda ekonomik verileri ve ekonominin dilini kullanmak da dahil olmak üzere çeşitli grupların veri 'dilini' nasıl kullanacaklarını anlamak konusunda da becerikli olmalıdır.

Birleşik Krallık'ta bir yandan hükümetin kararlarını dayandırdığı verilerin diline uyumlu, diğer yandan arkeolojinin topluma sunduğu tüm farklı değerleri tatmin edici bir şekilde temsil eden bir ölçüm sistemi geliştirmek için çok sayıda girişimde bulunulmuştur (O'Brien 2010). Bununla birlikte, bu sistemlerin hiçbiri yaygın olarak uygulanmamıştır. Bu tür sistemler, ideal bir çözüm bularak kültürel mirasın değerini ölçmenin evrensel bir yolunu tespit etmeye çalışır. Böyle bir hedefin imkansız olduğu su götürmez – farklı ölçüm ve temsil yöntemlerinin farklı avantajları ve dezavantajları vardır – ve tek bir evrensel sistem arayışı, mevcut metodolojilerin kolaylıkla uygulanmasını zora sokar. Daha hızlı ilerlemek, hatalarımızdan ders çıkararak ve yöntemleri daha uygun hale getirerek mümkün olacaktır.

Nihai amaç veri toplamak değildir, fakat veriler arkeolojinin kamu yararına sürdürülebilir bir şekilde nasıl kullanılacağı üzerine alınacak kararların temelini teşkil eder. Bu bağlamda kültürel mirasın uzun bir yönetim zamanlaması vardır ki bu ekonominin pek güçlü olmadığı bir konudur. Toplumun şu anda istediği şey, arkeolojinin uzun dönemdeki yönetimi için her zaman faydalı olmayabilir ve sürdürülebilirliği dengede tutmak gerekebilir. Toplum Arkeoloğunun önemli rolü bu dengeyi tutturabilmektir – gelecekte bunu yapma yeteneğimizi tehlikeye atmadan bugün ilgi düzeyini ve faydayı nasıl artırabiliriz?

Matsuda'nın önerdiği Toplum Arkeolojisi modeli (bu cilt, bölüm 2) bize bu konuda ışık tutar. Matsuda Toplum Arkeolojisi uygulamalarına dair dört geleneksel modelin altını çizer. Bunlardan ikisi, yani (geçmiş öğrenmeye teşvik ve yardım eden) eğitimsel yaklaşım ve (çağdaş toplumda arkeolojiye olan destek, tanınırlık ve popülerite artırmaya çalışan) halkla ilişkiler yaklaşımı şimdiye kadar 'uygulama-odaklı' olarak tanımlanmıştır. Diğer ikisi ise 'çoklu bakış açısı modeli' altında incelenen (maddi kalıntılar ile toplumun farklı üyeleri arasındaki etkileşimin çeşitliliğini anlamayı amaçlayan) çoğulcu yaklaşım ve (baskın grupların anlaşılmasını da kapsayan geçmişin siyasetiyle ilgili) eleştirel yaklaşımdır. Matsuda'ya göre Toplum Arkeolojisi eğitimsel, halkla ilişkiler ve çoğulcu yaklaşımların, ekonomik neoliberalizm şemsiyesi altında bir arada gruplanmasıyla yeni bir evreye girmektedir, değişimin kaynağı ise arkeolojinin daha fazla kamu yararı yaratabilmesi, 'paranın karşı-

lığını' verebilmesi ve 'finansal açıdan daha hesap verebilir' hale gelmesi baskısıdır (bu cilt: 15). Matsuda eğitimsel, halkla ilişkiler ve çoğulcu yaklaşımların, 'arkeolojinin çağdaş toplumdaki varlığını haklı çıkarmak ve finansal uygulanabilirliğini güçlendirmek amacıyla bazı iç ayarlamalar yapıldığında iyi bir şekilde bir araya gelebilir' savunur (bu cilt: 16).

Matsuda'nın kategorileri, Kültürel Ekonomi geleneğinden ortaya çıkan ve bu makalede sunulan bazı fikirler ile yakından örtüşür. Önce eğitimsel ve halkla ilişkiler yaklaşımlarından ayrı tutulan çoğulcu yaklaşım, arkeologların toplumu ve neyin geçmiş ve arkeolojiyle ilgili ilgilerini çektiğini anlamasını ihtiyacını vurgular. Eğitimsel yaklaşım arkeolojinin topluma sunduğu kilit faydalardan birine odaklanarak, arkeolojinin yararına kullanılabilir. Bu kategori sadece eğitim değil, bir dizi başka yararı da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Halkla ilişkiler yaklaşımı arkeolojinin farklı paydaşlarıyla iletişim kurabilme ihtiyacımıza değinir; bu genelde sponsorları akla getirir de, bu yetenek pek çok farklı grup için kullanılabilir.

Matsuda, neoliberalizmin ihtiyaçlarına daha iyi cevap veren diğer yaklaşımlar karşısında zemin kaybettiğini varsaydığı eleştirel yaklaşımın önemini koruması gerektiğini savunur (bu cilt). Matsuda, 'eleştirel yaklaşım, arkeolojinin sürdürülebilirliğine olumsuz etki ediyormuş gibi görülme tehlikesiyle karşı karşıyadır' diye yazar (bu cilt: 17). Ben bu yaklaşımın arkeolojinin sürdürülebilirliği için hayati önem taşıdığını düşünüyorum. Eleştirel yaklaşım bize yararı körü körüne artırmaya çalışmadığımızı, aynı zamanda kısa ve uzun vadeli gereksinimleri dengelemeye çalıştığımızı hatırlatır.

Diğer yaklaşımları kullanarak kamu yararını her zaman en üst düzeye çıkarabiliriz. Ancak eleştirel bir bakış açısı olmadığı takdirde, gelecek nesiller için faydayı en üst düzeye çıkarma yeteneğimizi zedeleriz. Eleştirel yaklaşım çerçevesinde, kendi modellerimizi analiz ediyor, kamuoyunun kanaat ve gündeminin nasıl oluştuğunu ve bunun arkeolojik kaynak üzerindeki taleplerini şimdi ve gelecekte nasıl şekillendirdiğini, iletişim kurduğumuz karar vericilerin kimler olduğunu ve arkeolojinin onlara nasıl hizmet ettiğini, arkeologların kendi eylemlerinin gündemi nasıl şekillendirdiğini ve kendi öncelik ve taleplerimizin nereden ortaya çıktığını sorguluyoruz. Bu sorular, öz farkındalığımız için hayati öneme sahiptir, öyle ki arkeoloji gelecekteki olasılıkları dışlayan gündemler veya stratejiler için (mümkün olduğu kadar) kullanılmasın. Bu tür bir farkındalık, ekonomik yaklaşımlara aykırı değildir, daha çok fayda sağladığımızdan emin olmamız gereken bir piyasa / kamu olarak gelecek nesilleri vurgular.

Matsuda'nın modeli Kültür Ekonomisi ve Toplum Arkeolojisi hedefleri arasındaki bağdaşmayı gösterir. Bununla birlikte, değerin idaresi için kurulacak sistem, bir 'arkeoloji ekonomisi', arkeolojik varlıkların ihtiyaçlarına ve toplumla olan ilişkilerine göre şekillenmelidir. Bu, kısıtlılıkların farkında olmayı ve eleştirel bakış açısını koruyarak bir dizi veri yöntemini kullanmak konusunda kendimizden emin olmayı gerektirir.

Toplum Arkeolojisinde ekonomiye yaklaşmak

Bunların ışığında, 'ekonomi'nin Toplum Arkeolojisi'ndeki yeri nedir? Arkeolojinin bir ekonomik varlık olması, toplumla olan ilişkisinde belirleyici bir faktör olmaya devam edecek ve arkeolojinin ilgi çekme kapasitesini artıracaktır. Genel eğilim olduğu üzere, Toplum Arkeologları arkeolojinin bu yönüne uzak durmamalı ancak bunun daha iyi anlaşılmasına ve ekonomiyle uzlaşma stratejilerini iyileştirmeye hem toplum hem de arkeoloji için olumlu ve sürdürülebilir bir şekilde çaba göstermelidir. İkinci tanım Toplum Arkeolojisi için muhtemelen önem kazanacaktır. Disiplin toplumu daha iyi anlamaya çalıştıkça ve arkeolojiden toplumsal değer yarattıkça, ekonomide kullanılan kavram ve yöntemler yol gösterici olabilir. Bu, veri toplamaya ve kararları bu toplanan veri üzerinden verme kararlılığını da beraberinde getirir. Değerleri idare etmek üzere ortaya konacak 'arkeoloji ekonomisi', arkeolojik varlıkların ihtiyaçlarına uygun olmalı ve kısa dönemde ilgi ve kaynak yaratmak için yapılacaklarla uzun dönemde sürdürülebilirliği dengede tutacak eleştirel bir bileşene de sahip olmalıdır. Ekonomi topluma fayda sağlamak, toplum ile arkeoloji arasındaki ilişkiyi incelemek ve gelecek için bu ilişkiyi geliştirmek için hayati önem taşır.

Kaynakça

Abu Khafajah, S. 2010: 'Meaning-making and cultural heritage in Jordan: the local community, the contexts and the archaeological sites in Khreibt al-Suq' *International Journal of Heritage Studies* 16.2: 123-39

Adams, J.L. 2010: 'Interrogating the equity principle: the rhetoric and reality of management planning for sustainable archaeological tourism' *Journal of Heritage Tourism* 5.2: 103-23

Ascherson, N. 2000: 'Editorial' *Public Archaeology* 1.1: 1-4

Belfiore E. 2012: "'Defensive instrumentalism" and the legacy of New Labour's cultural policies' *Cultural Trends* 21.2: 103-11

Bewley, B., Maer, G. 2014: 'Tourism, regeneration and the "Heritage Economy"' *Public Archaeology* 13.1-3: 240-49

Bowitz, E., Ibenholt, K. 2009: 'Economic impacts of cultural heritage – research and perspectives' *Journal of Cultural Heritage* 10: 1-8

Burtenshaw, P. 2014: 'Mind the gap: cultural and economic values in archaeology' *Public Archaeology* 13.1-3: 48-58

— 2017: 'Economics in public archaeology' G. Moshenska (ed.), *Key Concepts in Public Archaeology* içinde. London, UCL Press: 31-42

Carman, J. 2002: *Archaeology and Heritage: An Introduction*. London, Continuum

— 2005: 'Good citizens and sound economics: the trajectory of archaeology in Britain from "heritage" to "resource"' C. Mathers, T. Darvill, B. Little (eds), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance* içinde. Gainesville, University Press of Florida: 43-57

Carver, M. 1996: 'On archaeological value' *Antiquity* 70: 45-56

CHCfE. 2015: *Cultural Heritage Counts for Europe*. Krakow: CHCfE Consortium

Darvill, T. 1995: 'Value systems in archaeology' M.A. Cooper, A. Firth, J. Carman, D. Wheatley (eds), *Managing Archaeology* içinde. New York, Routledge: 40-50

— 2005: "'Sorted for ease and whiz"? Approaching value and importance in archaeological resource management' C. Mathers, T. Darvill, B. Little (eds), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance* içinde. Gainesville, University Press of Florida: 21-42

Dawdy, S.L. 2009: 'Millennial archaeology. Locating the discipline in the age of insecurity' *Archaeological Dialogues* 16: 131-42

Dümcke, C., Gnedovsky, M. 2013: 'The social and economic value of cultural heritage: literature review'. <https://www.interarts.net/descargas/interarts2557.pdf>

Fritz, J., Plog, F. 1970: 'The nature of archaeological explanation' *American Antiquity* 35: 405-12

Gangloff, D. 2014: 'Towards a cultural economy: lessons from the American south-west' *Public Archaeology* 13.1-3: 250-61

Girard, L.G., Nijkamp, P. (eds) 2009: *Cultural Tourism and Sustainable Local Development*. Aldershot, Ashgate

Global Heritage Fund 2010: *Saving Our Vanishing Heritage: Safeguarding Endangered Cultural Heritage Sites in the Developing World*. Palo Alto, Global Heritage Fund

Gould, P. 2016: 'On the case: method in public and community archaeology' *Public Archaeology* 15.1: 5-22

- Gould, P., Burtenshaw, P. 2014: 'Guest editorial: archaeology and economic development' *Public Archaeology* 13.1–3: 3–9
- Harrison, R. 2013: *Heritage: Critical Approaches*. Abingdon, New York, Routledge
- Heritage Lottery Fund 2010: 'Investing in Success: heritage and the UK tourism economy.' London, Heritage Lottery Fund.
https://www.heritagefund.org.uk/sites/default/files/media/about_us/hlf_tourism_impact_single.pdf
- Hodder, I. 2010: 'Cultural heritage rights: from ownership and descent to justice and well-being' *Anthropological Quarterly* 83.4: 861–82
- Holtorf, C. 2015: 'Averting loss aversion in cultural heritage' *International Journal of Heritage Studies* 21.4: 405–21
- Klamer, A., Zuidhof, P. 1999: 'The values of cultural heritage: merging economic and cultural appraisals' R. Mason (ed.), *Economics and Heritage Conservation: A Meeting Organised by the Getty Conservation Institute. December 1998. Getty Center, Los Angeles* içinde. Los Angeles, The Getty Conservation Institute: 23–61
- Laurenz Samuels, K. 2010: 'Material heritage and poverty reduction' S. Labadi, C. Long (eds), *Heritage and Globalisation* içinde. Abingdon, Routledge: 202–17
- 2016: 'Transnational turns for archaeological heritage: from conservation to development, governments to governance' *Journal of Field Archaeology* 41.3: 355–67
- Linn, J.F. 2014: 'Comment: concepts in archaeology and economic development' *Public Archaeology* 13.1–3: 85–90
- Little, B.J. 2012: 'Public benefits of public archaeology' R. Skeates, C. McDavid, J. Carman (eds), *The Oxford Handbook of Public Archaeology* içinde. Oxford, Oxford University Press: 395–413
- McGimsey, C.R. 1972: *Public Archaeology*. London, Seminar Press
- McLoughlin, J., Sodagar, B., Kaminski, J. 2006: 'Economic valuation methodologies and their application to cultural heritage' J. McLoughlin, J. Kaminski, B. Sodagar (eds), *Heritage Impact 2005: Proceedings of the First International Symposium on the Socio-Economic Impact of Cultural Heritage* içinde. Budapest, EPOCH Publication: 8–27
- Mason, R. 2008: 'Be interested and beware: joining economic valuation and heritage conservation' *International Journal of Heritage Studies* 14.4: 303–18
- Matsuda, A., Okamura, K. 2011: 'Introduction: new perspectives in global public archaeology' K. Okamura, A. Matsuda (eds), *New Perspectives in Global Public Archaeology* içinde. London, Springer: 1–18
- Minnis, P.E. 2006: 'Answering the skeptic's question' *The SAA Archaeological Record*, November 2006: 17–20
- Nijkamp, P. 2012: 'Economic valuation of cultural heritage' G. Licciardi, R. Amirtahmasebi (eds), *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development* içinde. Washington, D.C., The World Bank: 75–106
- O'Brien, D. 2010: *Measuring the Value of Culture: A Report to the Department for Culture, Media and Sport*. London, DCMS
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/77933/measuring-the-value-culture-report.pdf
- Oxford Economics 2016: *The Impact of Heritage Tourism for the UK Economy*. London, Heritage Lottery Fund
- Parks, S. 2010: 'The collision of heritage and economy at Uxenká, Belize' *International Journal of Heritage Studies* 16.6: 434–48
- Peacock, A., Rizzo, I. (eds) 1994: *Cultural Economics and Cultural Policies*. London, Kluwer Academic Publishers
- Pyburn, A. 2014: 'Preservation as "disaster capitalism": the downside of site rescue and the complexity of community engagement' *Public Archaeology* 13.1–3: 226–39
- Rockman, M.J., Flatman, J. (eds) 2012: *Archaeology in Society: Its Relevance in the Modern World*. London, Springer
- Ruijgrok, E.C.M. 2006: 'The three economic values of cultural heritage: a case study in the Netherlands' *Journal of Cultural Heritage* 7: 206–13
- Rypkema, D., Cheong C., Mason, R. 2011: *Measuring Economic Impacts of Historic Preservation: A Report to the Advisory Council on Historic Preservation*.
<http://xoxyohh9fh753j91bj7hl15l.wpengine.netdna-cdn.com/economic-impacts-of-historic-preservation-study.pdf>
- Schadla-Hall, T. 1999: 'Editorial: public archaeology' *European Journal of Archaeology* 2.2: 147–58
- Silberman, N. 2013: 'Discourses in development: narratives of cultural heritage as an economic resource' R. Staiff, R. Bushell, S. Watson (eds), *Heritage and Tourism* içinde. Oxon, Routledge: 213–25
- Simpson, F., Williams, H. 2008: 'Evaluating community archaeology in the UK' *Public Archaeology* 7.2: 69–90
- Svoboda, F. 2011: 'In search of value: Vienna School of Art History, Austrian value theory and the others' *The Journal of Socio-Economics* 40: 428–35

Throsby, D. 2012: 'Heritage economics: a conceptual framework' G. Licciardi, R. Amirtahmasebi (eds), *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development* içinde. Washington, D.C, The World Bank: 45-74

Towse, R. (ed.) 2011: *A Handbook of Cultural Economics, Second Edition*. Cheltenham, Edward Elgar

4. Toplumun arkeolojik alan yönetimine katılımını incelemek: İtalya örneği

Sarah Court ve Jane Thompson

Giriş

Bu makale, kültürel mirasın korunmasına dair oluşan uluslararası yaklaşımlar açısından İtalya'dan üç örneği inceler. Özellikle tüm çıkar gruplarının taleplerini daha iyi ele alacak yönetsel çözümlere duyulan ihtiyaca odaklanır. Bilhassa Batı dünyasında devlet müdahalelerinin, uluslararası ve ulusal ölçekte kültürel değerleri, yerel ve diğer değerler pahasına korumasına yoğunlaşan bu makale, bu durumun yol açtığı dengesizliğin düzeltilmesi yolunda bir çabadır. Bölgesel bir cevap olarak Faro Sözleşmesi'nde de (Council of Europe 2005) görüldüğü gibi, uzun dönem yönetim verimliliği ve dirençliliği açısından yöre halklarının benimsediği kültürel değerleri korumanın ve bu değerlerin yönetiminde yöre halklarının katkılarının önemi giderek daha çok kabul görmektedir. Bu makale de bu türden bir kabulün göstergesidir.

İtalya'daki saha deneyimlerinden yola çıkarak kültürel miras uygulamalarının, uzmanların profesyonel eğitimleri sırasında edindikleri savunmacı bakış açılarından ne derecede sıyrılmak zorunda oldukları tartışılacaktır. Örnekler – Herculaneum, Hadrian Villası ve Rione Sanità (Napoli) – güncel uluslararası düzenlemeler bağlamında toplumun farklı katılım biçimlerini ve hem toplum hem de kültürel miras için potansiyel faydaları içermektedir.¹

Toplumun miras yönetimine katılımı üzerine yaklaşımlar

Toplum arkeolojisi kapsamında en çok ele alınan konulardan biri, özellikle Kuzey Avrupa ve Batı ülkele-

rinde toplumun kültürel mirasla olan ilişkisinin nasıl geliştirileceği olmuştur (Skeates vd. 2012). Özellikle arkeoloji örneğinde bu ilişki, arkeolojik kazılar, geziler, eğitimler ve proje-bazlı girişimler gibi çoğunlukla kısa dönemli veya proje bazlı faaliyetler kapsamında kurulur. Bu tür çabalar her ne kadar önemli olsa da, dünyanın çeşitli yerlerindeki kültürel miras sektörünün, kazılar ve tek seferlik projeler tamamlandıktan çok sonra toplumun arkeoloji yönetimi ve korunmasına uzun vadeli katılımının etkili yollarını pekiştirmesi gerekir (Okamura, Matsuda 2011).

Buradaki zorluk, bir dizi paydaşın, özellikle de yerel toplulukların (sadece kullanım ve erişim hakkına sahip olmanın ötesinde) samimi ve gerçek bir şekilde katılımını teşvik etmektir ki, bunun kısa dönemli faaliyetlere katılımdan daha meşakkatli olduğu ispatlanmıştır. Bu özellikle – pek çok arkeolojik alanda olduğu gibi – orijinal haliyle kullanılmayan ve bu sebepten de yerel paydaşların özdeşleşmekte zorlanabildiği kültürel miras türleri için geçerlidir (Mapunda, Lane 2004). Çelişkilidir ki, dünyanın farklı yerlerinde ya eskiden var olmasına rağmen azalmasına göz yumulduğu ya da hiçbir zaman aktif bir şekilde teşvik edilmediği için katılımın zayıf olduğu arkeolojik alanlar için toplum katılımının önemi özellikle gösterilmiştir. Gerçekten de geçen yıllarda kültürel miras olarak tescillenmenin dolaylı bir sonucu olarak geleneksel kullanım ve sahip çıkma yolları bastırılmış (Larsen 2018) veya arkeoloji sektörünün artan profesyonelleşmesi sonucunda yeni kazı projelerinde, toplumun katılımı önceden var olsa bile genelde kazı tamamlandıktan sonra ortadan kalkmıştır (Ndoro 2011).

Bu makalede sunulan örneklerin yönetiminde karşılaşılan zorluklar, yöre halkının hayatına katkı yapabilme fırsatını kaçırdığı ve kültürel mirasın korunması üzerinde olumsuz etki yarattığı için modern toplumda aktif bir yere sahip olamayan pek çok arkeolojik alanın kaderine birkaç örnekten ibarettir. Bunun yerine sahadan gelen deneyimler, toplumun kültürel mirasa dahil edilmesinin tam tersi bir senaryoyu, yani hem arkeoloji hem de yerel halklar için karşılıklı fayda yaratılmasını, destekler (Court vd. 2011; Biggi vd. 2014). Bunu başarmak daha da zor görünebilir. Kültürel

¹ Yazarlar, Packard Beşeri Bilimler Enstitüsü'nün İtalyan kültürel miras yetkilileri ile işbirliğinde yürüttükleri Herculaneum Koruma Projesi kapsamında on yılı aşkın Herculaneum'da çalıştılar; Thompson, 2001'den itibaren proje ekibine liderlik etti ve Court, kısa bir süre sonra çeşitli araştırma projeleri için ekibe katıldı. Ayrıca Hadrian Villası için yapılan ve başarılı bulunan 2014 tarihli miras etki değerlendirmesinin baş yazarlarıdır. Rione Sanità örneğinde doğrudan bir rolleri olmamasına rağmen, Herculaneum ve Sanità ekipleri arasında değişim ziyaretleri düzenlenmiş ve Court buradaki katılımcı yaklaşımlara yönelik bir araştırma projesi gerçekleştirmiştir. Son olarak, yazarlar ICCROM'a düzenli olarak yaptıkları danışmanlık sayesinde alıntı yapılan politika çalışmasına ve onun türetildiği araştırma çalışmasına doğrudan dahil olmuşlardır.

miras paydaşlarının karmaşık olduğu ve kültürel mirasın bir dizi anıtı her şeyden soyutlayarak sırf korumaktan ibaret olmadığı anlaşıldıkça, kültürel miras üzerindeki artan baskı ve ondan beklenen talepler de daha anlaşılır hale gelmiştir (Phillips 2003).

Toplumun zaman içinde azalan katılımını (pek çok arkeolojik miras örneğinde) canlandırmak ve sürdürülebilir bir gündeme katkıda bulunarak karşılıklı fayda elde edebilmek için, miras alanlarında uygulanan yönetim pratiklerinin daha iyi anlaşılması gerekir. Bir yönetim sisteminin analizi, güçlü yanları ve toplum katılımı için fırsatları, ayrıca toplumun potansiyel katılımına aracılık etmek için düşünülmesi gereken noktaları ortaya döker (Wijesuriya vd. 2013: 53–120). Çoğunlukla Batı dünyasında ya da sömürgeci kurumsal düzenlemeleri devralmış ülkelerde yönetim sistemleri sadece geçmişin maddi kalıntıları korumak üzere ‘alışlagelmiş’ yaklaşımları teşvik edecek şekilde gelişmiş (Wijesuriya et al. 2013) ve karar verme süreçlerinden toplumu uzaklaştırmış, ‘uzmanları’ miras alanlarını yönetmek üzere tek yetkili kılmıştır. 20’nci yüzyılın sonlarına doğru bir kültürel miras alanıyla ilgili kültürel değerlerin yönetimi ve belirlenmesi sürecine dahil olan insan sayısını artıran değer temelli kültürel miras yönetimi ve koruma yaklaşımına geçiş, değerlerin daha geniş yelpazede tanınmasına olanak tanır (örn., de la Torre vd. 2005). Bu da kültürel mirasın yönetimi ve korunmasını çeşitli şekillerde etkileme potansiyeline sahiptir: değerleri geliştirmek ve sahip oldukları nitelikleri korumak için gerekli adımların daha iyi anlaşılması, diğer paydaş ve ziyaretçilerin ihtiyaçlarına cevap verilmesi ve kamunun erişiminin garantilenmesi anlamına gelir. Hepsinden önemlisi, bu hedeflere kültürel miras alanı ve çevresinin sosyal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçları ile uyumlu bir şekilde ulaşılmasına yardımcı olur.

Gelgelelim değer temelli miras yönetimi çoğunlukla hala, peşin hüküm verme ve süreci tecrit etme gücüne sahip ve hedeflere ulaşılmasından ödün veren bir tavırla, ‘uzmanları’ değerlerin belirlenme sürecinin merkezine yerleştirir. Bu durum ziyaret edilmek dışında herhangi bir kullanımı olmayan, asıl varoluş amacını kaybetmiş tek sahipli kültürel miraslarda – genelde devletin sahip olup yönettiği arkeolojik alanlarda – daha yaygın bir sorundur. Hal böyle olunca kültürel mirasın pek çok sahibi ve farklı kullanımları olması durumunda bir dizi asıl paydaşın kültürel mirastan yararlanabilme olanağı da ortadan kalkar. Nitekim kültürel ve tarihi kentsel peyzajlar gibi miras tipolojilerinde kaydedilen ilerleme, bu durumun ne denli bir sorun teşkil ettiğinin altını çizer (Bandarin, van Oers 2012; WHITRAP 2016). Ayrıca, yönetim sistemleri katı hiyerarşik kurumsal çerçevelere dayanan İtalya ve Akdeniz bölgesindeki pek çok diğer ülkede değer temelli yaklaşımların benimsenmesi kolay

değildir. Bu sistemler genelde başkalarıyla birlikte çalışma yetkisinden yoksundur ve anlamlı paydaş katılımını teşvik edecek mekanizmalar bulunsan bile, gelecekleri ortamlar kısıtlıdır.

Uluslararası kültürel miras örgütleri tarafından teşvik edilen Batı modellerinin yetersizliğine dair pek çok yerde, özellikle de Asya ülkelerinde dile getirilen endişelere yanıt olarak ICCROM ve diğer kurumlar çalışmalar gerçekleştirdi. ICCROM’un programlarından özellikle biri, yöre halkının katılımının belirgin olduğu miras alanlarına yoğunlaşan ‘Yaşayan Miras Yaklaşımını’ geliştirdi (Wijesuriya 2015). Bu yaklaşımda yöre halklarının kültürel miras alanlarının yaratıcısı ve halihazırda kullanıcısı olduğu ve bu toplulukların aslen tasarlandığı üzere kültürel miras alanının süregelen bakımından halihazırda sorumlu olduğu örneklerle yoğunlaşıldı. Bu ‘süreklilik ve değişimi yönetmek üzere yeni karar verme süreçlerinin geliştirilmesine dair’ yönetim ve koruma yaklaşımlarının kabul görmesine neden oldu (Wijesuriya 2015: 1). Bu kabul, çeşitli paydaşların kültürel mirasın yönetiminde daha önemli roller alması ve pek çok farklı ses arasında kültürel miras uzmanlarının da sadece tek bir oya sahip olması yönünde önemli ve gerekli bir değişim yarattı. ICCROM’un bu alandaki yakın dönem çalışmaları ‘Yaşayan Miras’ kavramının ‘İnsan-Odaklı Yaklaşımlar’ fikrine doğru genişlemesine yol açtı (Wijesuriya, Court 2015). Bu, kültürel mirasın daha iyi yönetilmesini ve korunmasını genellikle halkın katılımı yoluyla teşvik eden çabanın bir parçasıydı. Halkın katılımı sadece kültürel mirasın varoluş amacını sürdürdüğü ‘yaşayan’ miraslarda değil, aynı zamanda kültürel mirasın toplumda değişen bir rolü olduğu ve etrafında yaşayanları değiştirdiği örneklerde de sağlanabilirdi. Mesela eskiden yerleşim, iş, inanç merkezleri olan fakat artık ziyaret mekanları olarak yönetilen arkeolojik alanlar bu örnekler arasındadır.

‘İnsan-Odaklı Yaklaşımlar’a açılım, ICCROM’un, kültürel miras kapasitelerini geliştirme araştırmalarında IUCN, ICOMOS ve UNESCO Dünya Miras Merkezi ile ortak çalışmasından doğan doğal bir uzantıydı. Bu ortaklığın en temel çıktılarından biri 2011 Dünya Mirası Kapasite Geliştirme Stratejisi idi (UNESCO 2011) ve öncelikli olarak 1972 UNESCO Sözleşmesi altında listelenen kültürel ve doğal miras alanlarına yönelik geliştirilmiş olsa da, mirasların tamamına uygulanabilir olduğu açıkça belirtilmişti.

Strateji, kültürel miras sektörünü ve uzmanları eğitmek gibi sınırlı bir gündemden, yeni hedef kitleler ile yeni öğrenme ortamlarında çalışmak gibi daha geniş bir gündeme doğru adım atması yönünde teşvik ederek kültürel miras yönetimini iyileştirmeyi amaçlar. Kültürel miras kapasitelerinin bulunduğu özellikle üç temel

alandaki insan-odaklı değişimlere odaklanır: kurumsal çerçeveler içerisinde, kültürel miras uzmanları arasında ve toplumlar/ağlar arasında. İnsanlığın ve gezegenin kolektif refahı ile ilgilenen tüm diğer sektörlerin yaklaşımlarıyla (örn., UNDP 2008) uyumlu bir şekilde ortaya çıkan kaniya göre, kültürel mirası en etkili şekilde yönetmek ve korumak için bu üç alanın hepsinde topluma yaratılacak faydaları garanti altına alacak şekilde kapasite geliştirmeye ihtiyaç vardır.

Bu kavramsal çerçevelerin uygulanabilirliğinin, tesadüfen hepsi Dünya Mirası olan, İtalyan arkeolojisinden üç farklı gerçek örneğin kültürel miras yönetim pratiklerindeki güncel başarı ve başarısızlıkları ile teyit edilmesi ilginçtir: Herculaneum ve Rione Sanità'nın (Napoli) on yıllık bir dönemdeki dönüşümü ve yerel paydaşların kötü kararlar karşısında Hadrian Villası'nın kültürel değerlerini savunmadaki önemli rolü.

Başka alanlarda benzer deneyimler yaşansa da, çoğunlukla paylaşılmadıkları için gelecek uygulamalara etki etme potansiyelleri sınırlıdır. Bu duruma yanıt olarak, bu makale kapsamında devam eden çalışmalar ve bu örneklerden alınan dersler ve karşılaşılan zorluklar aktırılacaktır. Örneklerin her biri, toplum katılımını ihmal etmenin olumsuz sonuçları ile çeşitli kitleleri ve öğrenme odaklarını hedefleyen kapasite geliştirmenin hem kültürel miras yönetimi hem de toplum üzerindeki olumlu yansımalarını ele alır.

Örnek 1: Herculaneum, Ercolano

Ercolano kasabası Napoli Körfezi'nde yer alır ve hem kültürel hem de doğal miras açısından inanılmaz derecede zengindir. Ercolano, Roma dönemine tarihlenen arkeolojik sit alanı Herculaneum ile meşhurdur. Herculaneum, Pompeii ve Oplontis ile beraber MS 79 yılında Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucunda tahrip olmuştur ve günümüzde bu üç kent birlikte Dünya Miras Listesinde yer alır. Dünya Mirası konumu çoğu zaman 'geçmişin belirli bir anında toplum ve gündelik hayatın resmi' (UNESCO 2015) ile bağlantılı arkeolojik değerlerin ön plana çıkmasına yol açar. Fakat bu, Herculaneum/Ercolano'nun kültürel önemini hakkıyla yansıtmaz. Nitekim, burada Roma dönemi kentinden çok daha fazlası söz konusudur: Ercolano bölgesi bir tarafta Akdeniz ile çevrilidir ve Vezüv Dağı eteklerinden, yanardağın kraterine dek uzanır. Vezüv Milli Parkı'nın önemli bir bölümünü kapsar ve UNESCO İnsan ve Biyosfer Rezervleri (MAB) içinde yer alır (UNESCO 2001).

Roma kenti 18'inci yüzyılda Napoli'de Bourbon hanedanı hüküm sürerken keşfedilmiş ve sonrasında bu iki kültür birbiriyle iç içe geçmiştir. Roma tiyatrosuna ve arkeolojik kalıntıların ilk keşiflerinin yapıldığı Papyri Villası'na bir kilometre uzaklıkta bir kraliyet sarayı inşa edilmiş, alandan alınan duvar resimleri, mozaik ve

mermer zeminler, heykeller ve diğer buluntular, sarayın kraliyet koleksiyonunu meydana getirmiştir. Sarayı arkeolojik alana bağlayan tarihi yol, Napoli'deki Bourbon başkentleri ile Calabria üzerinden Palermo'yu birleştiren uzun güzergahın bir parçasıydı. Altın Mil olarak bilinen bu yol, büyük bir inşaat kampanyasına sahne olmuştu çünkü Bourbon soyluları, Ercolano bölgesine doğru kraliyet sarayını takip ederek kendi saraylarını krala yakın inşa etmişlerdir: 22 tanesi Ercolano'nun içinde olmak üzere toplamda 122 tane 18'inci yüzyıl sarayı vardır. Bu villaların hem mimarileri hem de dekorasyonları Roma kentinde yapılan keşiflerden büyük ölçüde etkilenmişlerdi; hatta Herculaneum'daki bu erken keşifler kenti Grand Tur'un önemli duraklarından biri haline getirdi ve kentin Avrupa kültürüne büyük etkisi oldu (Pace 2000).

Günümüzde hareketli Ercolano kentinin kalbi neredeyse Roma dönemi arkeolojik alanının üzerinde bulunur. Tarihi merkez daha geç dönem ortaçağ yerleşimine dayanır ve Santa Maria di Pugliano Bazilikası burada yer alır. Bu kilise, ortaçağ kentini boydan boya geçen ana yolun başında gururla yükselir. Bu yol boyunca bazı ilginç yerel mimari örnekleri de varlıklarını hala sürdürür. Günümüzde eski kıyafet pazarı haline gelen bu yolun tarihsel değeri, kent halkının İkinci Dünya Savaşı esnasında yaşadıklarına dayanır. Bir zamanlar burası Avrupa'nın en büyük ikinci el kıyafet pazarıydı (Biggi vd. 2018). 19 ve 20'nci yüzyıllarda İtalya'nın ilk demir ve otoyolunun inşaatıyla Ercolano'da büyük değişimler yaşandı; bunları takiben İkinci Dünya Savaşı sonrası tarım alanları büyük ölçüde ve kontrolsüz bir şekilde kentleşmeye başladı, ardından toprak altındaki Roma dönemi kenti büyük bir açık hava arkeolojik kazı projesinin odağı haline geldi. Modern kent ve tarım alanlarının içinde 4 hektar büyüklüğünde bir çukur oluşturan ve bugün görülen arkeolojik park, 1920'lerden başlayarak yaklaşık 40 sene içinde oluşturuldu (Camardo, Notomista 2017).

Yöre halkının arkeolojik mirasla ilişkisi karmaşıktı. Arazinin kamulaştırılması ve gecekonduardan arındırılması etraf sakinleri üzerinde çarpıcı etkiler yaratmış, aynı zamanda kazı, restorasyon, koruma çalışmaları Herculaneum'un yöre halkına 20'nci yüzyıl boyunca önemli bir iş sahası ve gurur kaynağı olmuştur. Arkeolojik varlıklar, İkinci Dünya Savaşı sırasında güvenli sığınaklar haline dahi gelmiş, Roma tiyatrosu bombalardan korunmak için bir sığınak olarak, arkeolojik alanın içindeki tüneller ise orduya yazılmaya zorlanan erkeklerin kaçış yolu olarak kullanılmıştır.

Bu kısa özet, Herculaneum arkeolojik alanıyla farklı derecelerde bağlantılı olarak Ercolano'nun zengin mirasını ve bu mirasa atfedilen değerleri gösterir. Kültürel miras değerleri, uluslararası (Dünya Miras

alanı, MAB rezervi), ulusal (milli park, 18'nci yüzyıl villaları) ve yerel (pazar, dinsel yapılar, yerel gelenekler) düzeylerde tanınır. Yöre halkının bölgeye attığı değer Dünya Mirası arkeolojik alanının anlamına derinlik kazandırır ve onu birbirlerini besleyen ve şekillendiren bölgesel kültürel mirasla ilişkilendirir. Yöre halkı bu kültürel değerler 'ekosistemi'ni güçlendirme konusunda zaman içinde etkili olmuştur, bu da toplumun Herculaneum'a ve bölgedeki diğer miras alanlarına yaptığı önemli katkıdan ayrı tutulamaz.

Herculaneum'u ilginç bir vaka çalışması haline getiren ise 20'nci yüzyılda yöre halkının alana katkısının birçok sebepten ötürü giderek azalmasıdır. Kent sakinlerinin arkeolojik alanla ilişkilerinin 1980'lerin sonuna doğru neredeyse tamamen kesilmesi ile kritik bir noktaya gelinir. Bu dönemde Ercolano'lu son mozaik restoratörleri emekli olmuş, o dönemki eğilim bu işleri şirketlere temin ettirmek olduğu için de yerlerine yenileri gelmemiştir. Halkı dışarıda tutmak amacıyla arkeolojik alan etrafına dikilen yüksek bariyerler, sözde 'kamusal' kültürel miras yönetiminin kapasitesinin en çarpıcı ifadesidir: bilet almadıkları takdirde halkın seyredebileceği bir Herculaneum manzarası bile yoktur artık. Tecrit edilmiş arkeolojik alan hızla bozulmaya başlar ve uzun süre kontrol edilmeden kalır çünkü bu duruma dikkat çekebilecek insanlar yoktur. Buna paralel olarak yöre halkı kötüleşen sosyo-ekonomik koşullardan payını alırken, alanın etrafındaki kentsel doku da çökmeye başlamıştır.

Arkeolojik alanda ciddileşen konservasyon sorununu ele almak üzere hazırlanan Herculaneum Koruma Projesi bu koşullar altında başladı. Kültürel mirasın yetkili kurumları ve kar amacı gütmeyen bir vakıf (Packard Humanities Institute) arasında tüm arkeolojik alan içindeki bozulmayı ele alacak kapasite takviyesi sağlamak üzere bir kamu-özel sektör işbirliği yaratıldı. Zaman içinde başka ortakların da katılımıyla güçlenen bu iş birliği, geleneksel yönetim sistemlerini farklı disiplinlerden kültürel miras uzmanlarının (arkeologlar, mimarlar, konservatörler, proje yöneticisi, bilgi işlemci, su ve nem uzmanları, konservasyon bilim insanları gibi) katkılarına etkili bir şekilde 'açtı'. Bir 'uygulama topluluğu' olarak adlandırılabilir bu uzmanlar grubu kültürel mirasın sağlığı için belirgin faydalar yarattı (Stanley-Price 2007).

Öte yandan, süreli bir konservasyon projesi olarak tasarlanan Herculaneum Koruma Projesi'nin kapsamını arkeolojik alandan modern kente doğru genişletmek zorunlu olmasa da kısa sürede bu iki yerin refahının birbirlerine bağlı oldukları belli oldu. Uzun dönemli varlık gösterecek bir kültür derneği olarak tasarlanan Herculaneum Merkezi bu projeye kardeş bir girişim olarak ortaya çıktı. Bu vakıf sayesinde, diğer

paydaşların yanı sıra yöre halkının kültürel miraslarıyla ilişki kurmalarına odaklanan bir dizi girişim oluşmuştur. Araştırmalar Herculaneum'u gezen bağımsız ziyaretçilerin yüzde ikisinden daha azının Ercolano sakinleri olduğunu gösterir, bu da alanı ziyaret etmeyen kişilerin nasıl ilgili hale getirileceği sorusuna vurgu yapar (Court vd. 2019). Kent sakinlerinin alanı ziyaret etmesini beklemek yerine uzmanların tekellerini azaltmaları gerektiğini kabul etmek toplumun katılımı için olumlu şartlar yaratmak konusunda önemli bir adımdır.

Herculaneum Koruma Projesi ile birlikte çalışan Herculaneum Merkezi'nin yöntem ve üretimleri başka yayınlarda derlenmiştir (örn., Biggi vd 2014; Court 2014; Biggi vd 2018). Yine de, bu makalenin sınırlarını aşmayacak şekilde arkeolojik alanın kuzeybatı köşesindeki cadde etrafındaki Via Mare mahallesine yönelik bir projede mahalle sakinlerinin katılımının nasıl sağlandığını özetlemek faydalı olacaktır. Buranın sakinleri, Herculaneum ile özdeşleşmiş tarihi bir mahallede yaşarlar. Yerleşimin yarısı bu arkeolojik alanı meydana çıkartmak üzere kamulaştırılarak kazılmıştır. Bir Dünya Miras alanının yanı başında yaşamalarına rağmen, elle tutulur hiçbir fayda edinemedilerdir. Nitekim, yoksulluk, işsizlik, yüksek okuldaki ayrılma oranları, organize suç ve kentsel bozulma gibi çözüm bekleyen zorluklar ile boğuşan Via Mare mahallesi, Ercolano içindeki en problemlilerden biridir. Bu zorluklar, Avrupa'nın en yoğun yerleşim bölgelerinden biri olan Vezüv bölgesindeki genel durumu yansıtır. Mahalle sakinleri ile yapılan ilk temaslar, insanların Herculaneum ile birlikte anılmaktan fazlasıyla gurur duyduğu, fakat gündemde üst sıralara kültürel mirastan önce kendileri sosyal önceliklerinin alınmasına ihtiyaç duyduklarını ortaya çıkarmıştır.

Bu bölgede çalışmak için atılan ilk adımlar mütevazı de olsa bir temel oluşturdular: Herculaneum Koruma Projesi'nin uzmanları arkeolojik alanın sınırlarından dışarı çıkarak modern kenti anlamak için Via Mare boyunca yürüdüler. Bu esnada mahalle sakinleri ile sohbetler kendiliğinden gelişti. Bunlar sonrasında cadde üzerindeki kamusal ve özel mekanlarda resmi olmayan danışma toplantılarına dönüşünce, bir tür kartopu etkisi yarattı. Bu tür toplantılar diyalogun başlamasına ve anlaşılması gereken ihtiyaçların belirlenmesine yol açtı. Bu ihtiyaçlar hem kültürel mirası hem de halkın daha acil olarak gördüğü yaşam koşullarının iyileştirilmesi, çocukların güvenliği, iş imkanları gibi öncelikleri konu alıyordu.

Böyle bir arka planda, Herculaneum Koruma Projesi ve Merkezi'nin uzmanları ve katılım danışmanlarından oluşan bir ekip ve diğer ortak kurumlardan temsilciler hem arkeolojik alana hem de yöre halkına fayda sağlayabilecek

daha iddialı ve uzun dönemli planlar yapmaya başladılar. Gerçekten de halktan gelen geri dönüşler ışığında Via Mare mahallesi ve arkeolojik alan arasındaki boş araziye dair planlar, projenin amaçlarını tanımlaya yardımcı oldu. Öyle ki bir grup ortak bu planları Avrupa fonu başvurusuna dönüştürdü. Ortaklar arasında iki İtalyan bakanlığı, iki kültürel miras yetkili makamı, kent konseyi ve finansal desteği ile tüm süreci kolaylaştıran bir vakıf (yine Packard Humanities Institute) vardı. Bu makale yazılırken hayata geçmekte olan proje, Via Mare'nin her iki tarafındaki ve arkeolojik sit sınırlarının dışındaki kentsel mekanları yenileyecek olan bir kentsel dönüşüm projesidir (Mollo vd 2012; Biggi vd 2014). Via Mare mahallesinin sit alanına yakınlığını avantaja çevirerek, alanın yeni panoramik mekanlarından hem kent sakinlerinin hem de ziyaretçilerin yararlanabileceği ve ziyaretçilerin Ercolano'daki modern yerleşimi de görmeye teşvik edilecekleri bir düzenleme ile mahalleye itibar kazandırılması amaçlanmıştır. Zaten Via Mare projesinin ana arzusu kent sakinleri ile ziyaretçiler arasında etkileşim sağlamaktır. Bu da iyileştirilmiş bir 'mekan yaratma' (Ermacora, Bullivant 2016), sürdürülebilir turizm girişimleri ve sosyo-ekonomik faydaların dağıtımında artış için gerekli koşulları oluşturur (Court vd. 2019).

Bununla birlikte, böylesine komplike ve geniş çaplı bir projeyi planlamak ve uygulamak uzun zaman gerektirir. Projenin gelecekte fayda yaratacağı garanti edilmeden, kent sakinlerinden ortaklık ve sabır talep edilmesinden ötürü, bu hassas geçiş döneminde toplumla olan ilişkilerin güçlendirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla Via Mare kapsamında küçük bir alt proje hayata geçirildi. Herculeum ekipleri (lider olarak değil, kolaylaştırıcı olarak) mahallenin çocuklarının futbol oynadıkları küçük çorak bir araziye yoğunlaştı: bu arazi danışma toplantılarında mahalleli tarafından öncelikli alan olarak belirlenmişti (Biggi vd 2018). Bu mekanı fonksiyonel bir futbol sahasına veya çok amaçlı kullanım alanına dönüştürmek için gerekli olan düzenlemelerin mütevazî oluşu, toplumun katılımına ve diğer yerel derneklerle ortaklığa daha fazla olanak tanıdı.

Bu küçük futbol sahasının bir kültür varlığı olmaması ve 'uzmanlar'ın önceliklerindense halkınkileri yansıtması ilişkileri güçlendirdi. Bu sayede bölge sakinleri kendi görüşlerinin ve değer verdikleri meselelerin bir şekilde duyulduğunu hissetmiş oldular. Futbol sahası projesinde Napoli'nin tanınmış sokak sanatçıları, mahallenin gençleri, Herculeum ekiplerinden gönüller yerel derneklerle beraber çalışarak sahanın zeminini iyileştirdiler ve etrafındaki duvarları dekore ettiler. Mahallelilerin bir kısmı da futbol sahası ve etrafındaki alanı temizleme girişimine katılıp gönüllüleri ağırladı ve yemek dağıttı.

Bu proje –arkeolojik alanın aksine– erişimin kolay olduğu ortak bir mekanda gerçekleşti, böylelikle kültürel miras uzmanları ve bölge sakinleri arasında güven üç aşamada inşa edilebildi: 1) mahalleliler hazırlıkları izledi ve gönüllülere katılıp katılmayacaklarına kendi iradeleriyle karar verdiler; 2) bölge sakinleri yapılan faaliyetin kendi taleplerine dayandığını ve kendi yararlarına olduğunu anlayınca işin bir parçası olmak istediler; 3) bölge sakinleri projeye sahip çıkarak liderliği ele aldılar, böylelikle proje tamamlanınca sahanın açılışını kendi kaynaklarını kullanarak organize ettiler (Biggi vd 2018). Bu süreç, ilişkilerin gelişmesi için çok önemli rol oynadı ve tüm mahallenin dönüşümüne yönelik çok daha iddialı projenin ilk aşamaları bu temel üzerinde inşa edildi. Kendi bağlamı içinde hem kültürel mirasa hem de yöre halkına fayda sağlanmasının mümkün olduğunu tüm paydaşlara gösterebilmek çok önemliydi. Etrafında yaşayanların olduğu kültürel miras alanlarında önemli değişimleri idare edebilmek ve yerel kültürel değerlere özen göstererek küçük ölçekte de olsa burada yaşayanların geçimlerine destek olmak da ayrıca önemliydi.

Örnek 2: Hadrian Villası, Tivoli

Bir Dünya Miras alanı olan Villa Adriana arkeolojik alanı – İngilizce olarak Hadrian Villası olarak da bilinir – MS 2'nci yüzyılda imparator Hadrian'ın kendisi için inşa ettirdiği büyük bir Roma sarayının kalıntılarını barındırır. Villanın boyutları tam olarak henüz bilinmese de en az 120 hektarlık bir yapı kompleksini ve bahçeleri kapsadığı düşünülmektedir (Adembri 2000).

Bu dönemde Tivoli'de (antik Tibur) bir Roma öncesi kenti vardı ve kentin refahı Roma egemenliği altında epey artmıştı. Aynı zamanda etraftaki araziler, İmparator Augustus ve Maecenas ile şair Horace ve Catullus gibi nüfuzlu Romalıları ait villalarla doluydu (De Franceschini 2005). Hadrian, kendisinin de iddialı tasarımına yardım ettiği 'villa' kompleksini işte böyle bir ortamda, Tivoli'den sadece beş kilometre uzakta inşa etti. Kapladığı alanın boyutları ve Roma İmparatorluğu içinde yer alan yerleşimlere yaptığı mimari atıflardan dolayı o dönemde yaşayan kişileri etkilemişti. Bu yapı Hadrian'ın imparatorluk ve onun farklı klasik kültürlerine dair vizyonu olarak düşünülebilir (Pinto, MacDonald 1995). Araştırmacılar, Villa Adriana içinde genelde farklı seviyelerde, birkaç yapıdan oluşan üç veya dört temel mimari kompleks saptamışlardır. İmparatorun yaşam ve çalışma mekanlarını içeren villa oldukça büyüktü. Ayrıca imparatorluk hanedanını, muhafızları ve burada hem yaşayıp hem de çalışan çok sayıda hizmetkar ve köleleri de barındıracak ayrı alanlar içeriyordu.

Villa, Hadrian'ın ölümünden sonra gelen imparatorlar tarafından kullanılsa da, bir daha hiçbir zaman aynı şekilde güç merkezi haline gelmedi. Yapılar zaman içinde kullanımdan kalkınca buranın Romalı peyzajı dönüşüme uğradı ve ortaçağa gelindiğinde, yağmalanan mermer ve diğer inşa malzemeleri ile büyük oranda bir tarım arazisine dönüştü. 16'ncı yüzyılda ise 'modern zamanların ilk büyük çaplı arkeolojik kazısı' (Venetucci 2003: 65) haline gelmişti. Villa Adriana'nın mermer ve heykelleri Kardinal Ippolito d'Este tarafından Tivoli'nin ikinci Dünya Miras alanı olan Villa d'Este'yi dekore etmek üzere alınmıştı. Villa d'Este pek çok açıdan Villa Adriana'ya bir yanıt niteliğindeydi ve yapı malzemelerinin çoğu Roma dönemi yapısından yukarıya taşınmıştı. Gerçekten de 1549'da Villa Adriana'nın kazısını sürdüren Pirro Ligorio, Kardinal d'Este tarafından Villa d'Este'yi tasarlaması için görevlendirilmişti (Venetucci 2003: 65). Benzer bir süreç 19'uncu yüzyılda yine yakınlardaki Villa Gregoriana'nın inşasında yaşandı; birtakım yapay peyzajı takiben Papa XVI. Gregory'nin yönetimi altında bu yeni yapı Roma dönemi Manlius Vopiscus villası yakınlarına inşa edildi. Tasarlanan şelaleler ve diğer öğeler her ne kadar Romantizm akımının estetiğinden doğsa da, Villa Gregoriana'nın su yönetimi aslında son derece pragmatik ihtiyaçlara dayanıyordu. Yani Tivoli'nin belli bölgelerini tahrip eden su baskını riskini önlemeyi amaçlıyordu (Cogotti 2008).

Rönesans döneminde, Avrupa sanatının önemli bir dalı olarak peyzaj resmi ortaya çıktı ve Tivoli çeşitli manzaraları nedeniyle ilgi odağı haline geldi. Bu manzaralar arasında, kent, şelaleler, derin vadiler ve diğer coğrafi özelliklerin yanı sıra süreklilik ve tarımsal faaliyetler ile taş ocaklarının yarattığı değişimlerle şekillenen doğal bir ortamdaki Roma harabeleri de vardı. Gerçekten de sanatçılar, mimarlar ve yazarlar Rönesans'tan modern zamanlara dek Tivoli'ye ilgi göstermişler ve buranın geniş panoramik manzarası içindeki Roma harabeleri ve peyzaj öğelerinden etkilenmişlerdir. Ünlü isimler arasında Pirro Ligorio, Claude Lorrain, Gian Battista Piranesi, J.M.W. Turner, Le Corbusier ve Marguerite Yourcenar sayılabilir. Alan, Grand Tur sırasında yakınlardaki Roma'ya gelen ziyaretçiler için olağan bir durak haline gelince toplumun ilgisini daha çok çekti, hatta bunların bir kısmı alanın çeşitli yerlerine grafiti olarak imzalarını bıraktılar (Cogotti 2014). Rönesans ve Grand Tur dönemlerinde dekoratif öğeler ve sanat eserlerinin yerlerinden alınması pratiği, Tivoli'nin heykellerinin tüm İtalya, Avrupa ve daha uzak yerlerdeki koleksiyonlara dağılmasına yol açtı. Vatikan ve Capitoline Müzeleri ve Londra, Paris, Berlin ve diğer koleksiyonlarındaki en az 500 heykelin aslında Villa Adriana'dan geldikleri bilinmektedir (Adembri 2000).

Bu kısa anlatım, Tivoli'nin dikkate değer ve katmanlı tarihsel ortamına ve manzarasının bir beğeni kaynağı olmasının süregelen geleneğine ışık tutar (Cogotti 2008). Fakat bugün Tivoli, iki tane Dünya Miras alanına ev sahipliği yapmasına rağmen alışlagelmiş yönetim sistemlerinin çözemediği birtakım problemlerle karşı karşıyadır. Bu durum disiplinlere ait 'sığınaklar' yaratmaya meyilli kurumsal işleyişle alakalı olabilir. Aslında kültürel değerler farklı kültürel miras çeşitleri (doğal, arkeolojik, mimari, peyzaj, vb) ile iç içe geçmiş durumdadır fakat uzmanlar disiplinler arası geçişler konusunda genellikle yetersizlerdir. Özellikle Hadrian Villası bağlamından koparılmıştır ve kentin arkeolojik alana doğru yayılım riski ile karşı karşıyadır. Bu yayılım, su baskınlarına maruz kalan alanlarda terk edilmiş endüstriyel miras uyarlanabilir biçimde tekrar kullanılabilirken, yeni kalkınma ve altyapı projelerinin yapılması ile doğal ortamı dönüştürmektedir. Bunlara ek olarak, Dünya Miras alanlarında az rastlanan bir şekilde² ziyaretçi sayıları düşerken, alanın korunmasına dair pek çok problem de kamuoyunun ilgisine sunulmuştur (2006 yılında Dünya Anıtlar Fonu'nun (World Monument Fund) Tehlike Altındaki Alanlar İzleme Listesi'ne dahil edilmesini de içerecek şekilde).

Yine de, Hadrian Villası'nda yakın zamanda yaşanan bir hadise çok sayıda paydaşın katılımının Tivoli'nin kültürel mirasını korumaya uzun vadede nasıl katkı sağlayabileceğini göstermiştir. Hadrian Villası'nın tampon bölgesinde konut ve ticari alan projesine, birçok yerel çıkar grubu itiraz etmiştir. Bu konuda farkındalık yaratmaya başlayan gruplar arasında WWF'in Tivoli şubesi, Federazione dei Verdi isimli bir çevre örgütü ve Italia Nostra isimli bir kültürel miras lobisi vardı. Tivoli bölgesinde daha fazla kalkınma projesi yapılmasına rağmen, yöre halkının bunlardan hiçbir fayda görmediği, ayrıca tarihsel dokunun zedelendiği gerçeğini medyada duyurmak üzere organize oldular. Üstelik Dünya Miras Merkezi'nin ilgisini bu konuya çekme konusunda da başarılı oldular. Bu sayede bahsi geçen projenin Hadrian Villası'nın Olağanüstü Evrensel Değeri üzerindeki etkisini anlamak üzere bir Miras Etki Değerlendirmesi yapılmasına karar verildi (Thompson ve diğerleri 2014).

Değerlendirmenin yöntemleri kapsamında halkla istişare de bulunuyordu. Büyük oranda online anket olarak uygulanan bu kısım, arkeolojik alanda, alanın hemen yanındaki küçük yerleşimde ve Tivoli kent merkezinde birebir yapılan anketler ile de desteklendi.

2 Bu makale 2014 yılında sunulduğu vakitlerde ziyaretçi sayılarının birkaç yıldır düşmekte olduğunu söylemekte fayda var. İtalya Kültür Bakanlığı yakın zamanda Villa Adriana ile Villa d'Este'yi özerk bir yönetim sistemi altında bir araya getirdi ve sayılar tekrar artmaya başladı (Ufficio Statistica MIBACT 2017b).

Hem uluslararası (46 ülkeden katılımcı) hem de yerel toplulukların ilgisini çeken anket, İtalya’da bir arkeolojik alan üzerine yapılmış en kapsamlı halkla istişare oldu. Çalışmadan çıkan bazı ilginç sonuçlar şöyle sıralanabilir:

- Katılımcıların %90’ı Hadrian Villası’nın yeşil bir ortamda yer almasının ‘önemli’ olduğunu belirtti (5 üzerinden 5 sıralaması ile);
- Katılımcıların %88’i yakında yapılacak bir kalkınma projesinin arkeolojik alana olumsuz etkileri olacağını belirtti;
- Yöre sakinlerinin %87’si sözü geçen projenin yerele hiçbir katkısını görmediklerini bildirdi;
- Tüm katılımcıların üçte biri – ve yöre sakini katılımcıların yarısı – önerilen kalkınma sahası için alternatif, sürdürülebilir bir kullanımı para ya da zaman ayırarak desteklemeye hazır olduklarını bildirdi.

Miras Etki Değerlendirmesinin nihai hali şu noktalara dayanarak sonuçlandırıldı: 1) Hadrian Villası’nın kültürel önemi ile özdeşleşen bir dizi değer, özellikle de Dünya Miras listesine alınmasına neden olan Olağanüstü Evrensel Değerlerin analizi, 2) Hadrian Villası’nın bu değerleri barındıran özellikleri temelinde önerilen kalkınma projesinin etki değerlendirmesi ve 3) halkla istişare.

Nihai rapor, projenin bu arkeolojik alanın kültürel değerlerini barındıran özellikleri ve bilhassa Olağanüstü Evrensel Değeri üzerinde olumsuz etkilere yol açacağı sonucuna vardı. Rapor, araştırmanın da net olarak ortaya koyduğu gibi yerel halkın çıkarına olmayan projenin bu şekilde uygun olmadığını ve bu kararın alanın Tehlike Altında Dünya Mirası listesine alınmasına yol açabileceğini vurguladı.

İtalya Kültür Bakanlığı bu riskin kabul edilemeyeceği yönünde karar aldı (MIBACT 2014). Özellikle Tehlike Altında Dünya Mirası olarak tanımlanan bir Dünya Miras alanının problem çözülmediği takdirde listeden tamamen çıkarılması söz konusuydu. Böylelikle o bölgede yapılması önerilen kalkınma projesi rafa kaldırıldı ve tampon bölgenin kullanımıyla ilgili alternatif fikirler araştırılmaya başlandı.

Tivoli örneğinde arkeolojik alana karşı tehdidi en çok hissedenin yöre halkını temsil eden dernekler olduğu, klasik kültürel miras yönetimi sisteminin böyle bir refleksi olmadığı görülebilir. Bu sistem, alanın sınırları dışındaki geniş bağlamı değerlendirme ve bu alanı klasik arkeolojinin belirgin izlerine bağımlı olmayan gelenek ve özelliklerden oluşan geniş kültürel ‘ekosistemin’ bir parçası olarak yönetme yetisinden yoksundur. Buradaki yerel çıkar grupları, Dünya Mirası süreçleri üzerinden uluslararası camiada bir farkındalık yaratmayı başararak, kültürel miras uzmanlarının katkısını daha şeffaf, bilgilendirilmiş

ve katılımcı bir karar alma süreci için bir yaptırım aracı olarak kullanmışlardır. Bu durumda, Miras Etki Değerlendirmesi’nde öngörülen istişare süreci değerlendirme yöntemlerinin ilk aşamalarında kasten uygulanmış (ICOMOS 2011) ve hem yöre halkının hem de uluslararası toplumun seslerini duyurmak ve kültürel mirasın demokratik süreçlerle korunmasına katkıda bulunmak üzere gerekli mekanizma oluşturulmuştur.

Örnek 3: Rione Sanità, Napoli

Rione Sanità, Napoli’nin Dünya Miras alanı olan tarihi kent merkezinin tam ortasında yer alan, nüfusun oldukça yoğun olduğu bir mahalledir. Yunan-Roma döneminde antik kentin surlarının hemen dışında yer alan bu bölge eskiden mezarlık alanı olarak kullanılıyordu. Erken Hristiyanlık döneminde yerin altındaki kayalara oyularak yeraltı mezarlarına dönüştü ve kentin koruyucu azizi San Gennaro’nun da aralarında olduğu önemli ve saygı duyulan din insanları buraya gömülmeye başlandı. Bu yeraltı mezarlarının içinde yine kayaya oyulan kilise mekanları, Hristiyan ibadetler için mekan sağlıyordu. Kiliselerin içleri özenle dekore ediliyor, nüfuzlu ailelere mensup kişilerin mezarlarının içleri de dini sahneler ve portre freskleriyle süsleniyordu. Bu yeraltı komplekslerinden özellikle mahalle kilisesinin altında yer alan San Gaudioso, 17’nci yüzyılda aristokratlar ve din insanlarının mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Ölülerin kafataslarını içinde barındıran duvarların üzerindeki portre freskleri ve farklı gömü gelenekleri hakkında fikir verir. En yenisi Fontanelle Mezarlığı olmak üzere mahallenin altında toplam 11 tane yeraltı mezarlığı ve hipoje bulunur ve bunlar daha ünlü olan Roma yeraltı mezarlarından çok daha etkileyicidir. Kemiklerin saklandığı bu alan, 17’nci yüzyılda Napoli’de binlerce kişinin ölümüne sebep olan salgınların ardından eski bir taş ocağında kurulmuştur. Fontanelle’de halen ölülerin onurlandırıldığı somut olmayan gelenekler vardır, yöre halkı birtakım dileklerinin gerçekleşmesi için kafataslarına özenle bakmaya devam etmektedirler.

Fakat Sanità’nın tüm kültürel mirası bu mezarlıklardan ibaret değildir. Yüzyıllar boyunca, bu yoğun ve hareketli mahallenin kentsel gelişimi zengin bir mimari miras yaratmıştır. Bunlar arasında en göze çarpanı mimar Ferdinando Sanflice tarafından tasarlanan 18’inci yüzyıl konut yapılarıdır. Bölgede aralarında 17’nci yüzyılda yapılmış Santa Maria della Sanità kilisesi de olmak üzere, hem mimari açıdan hem de içlerindeki sanat eserlerinden dolayı son derece önem arz eden sayısız kilise ve manastır bulunur. Yakın dönemde, 1898’de, Sanità’nın en meşhur sakini doğar: sonradan İtalya’nın en bilinen film ikonlarından birine dönüşecek olan 20’inci yüzyılın önemli komedi aktörü Toto.

Zengin kültürel mirasına rağmen, Sanità uzun süredir kentsel bozulma ve büyük sosyal sorunlar ile özdeşleşen bir mahalle haline gelmişti. Bunun sebeplerinden biri erken 19'ncü yüzyılda inşa edilen ve bölgeyi kelimenin tam anlamıyla boydan boya kesen bir köprüdür. Bu köprüden dolayı mahalle Napoli'nin bir bölgesinden diğerine giden güzergahtan ayrılmıştır. Ercolano'daki Via Mare mahallesinde olduğu gibi, burada da mahalle sakinleri klasik yönetim sistemleri yüzünden koparıldıkları kültürel mirastan pek faydalanamıyorlardı. Bu örnekte, arkeolojik, mimari ve karışık miraslardan sorumlu bir dizi yetkili merci olmasından dolayı, yönetim durumu oldukça kompleks ve ayrıca bu farklı mercilerin yöre halkının karar verme sürecine katılımını sağlamak gibi bir zorunlulukları yoktur. 20'nci yüzyılın başında, Rione Sanità'daki kentsel doku ve kamu binaları, tüm semtin yaşadığı sosyo-ekonomik kötüleşme yüzünden bir çöküş sarmalına kapılmıştır.

Bununla birlikte, Napoli'nin bu semti on yıldan daha kısa bir süre içinde kültürel miras temelli kentsel dönüşümde yeni ve içsel yaklaşımlar konusunda öncü hale gelerek bu gidişatı değiştirmeye başlamıştır. Bu büyük değişikliklerin en önde gelen kaynağı, Sanitàlıların kurduğu ve her biri semt sakinlerinin yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan bir dizi kooperatiftir. Bunlardan pek çoğu da kültürel mirasla ilgilidir. Özellikle 2006'da mahalle kilisesinin rahibinin desteği ile kurulan La Paranza Kooperatifi o günden beri yeraltı mezarlarının günlük işleyişini ele almış, mahallede yürüyüş turları ve ziyaretler temin etmeye başlamışlardır. Bu genç topluluk, San Gennaro ve San Gaudioso yeraltı mezarlarına toplum erişimini sağlarken, koruma koşullarını da iyileştirmeyi başardı. Turizm ve kültürel girişimler sayesinde, yeni iş olanakları yaratmayı, Sanità'nın zengin mirası hakkında farkındalık yaratmayı ve ziyaretçilerden elde edilen gelirin mahallede kalmasını başardılar. Ayrıca pek çok yerel grupta iş birliği de yaptılar. Bunlardan biri bir grup gencin metal işleme sanatında eğitilerek hem yeraltı mezarlarında kullanılan dekoratif malzemeleri yarattıkları hem de bunları ziyaretçilere satarak ek gelir elde ettikleri bir kooperatif olan Iron Angels idi. Bir başka kooperatif olan Officina dei Talenti ise gençleri elektrik, su tesisatı ve inşaat konularında eğiterek hem dezavantajlı yöre sakinlerine istihdam olanağı sağlamakta hem de kültürel mirasın bakım ve onarımı için teknik becerilere sahip bir grubu bir araya getirmektedir. Bunlara ek olarak, tarihi yapılarda müsait olan mekanlara iki pansiyon kurulmuş, ziyaretçi hizmetleri yerelden karşılanarak daha fazla iş imkanı yaratılmıştır (Loffredo 2013).

Bu çabaların sonuçlarını ve bu sürece dahil olan herkesin bağlılığını son derece profesyonel şekilde yönetilen yerel kültürel miras gezilerinden görmek mümkündür. Kültürel miras yönetiminin etkinliğini

sistemik olarak denetlemek amacıyla daha fazlasını yapmak mümkün olsa da, sayıları her sene artan bu geziler, artan ziyaretçi sayıları, iş imkanları, yerel ekonomik kalkınma, devam eden koruma çalışmaları ve gelişen yerel kültürel değerler bu çabanın sonuçlarıdır. Aslında San Gaudioso ve San Gennaro yeraltı mezarlarında ilk senelerde elde edilen başarı, yöre sakinlerinin özgüveninin artmasına sebep olmuş, böylelikle kilise ve diğer paydaşlarla beraber çalışarak, daha fazla yerel mirasın topluma açılmasını ister hale gelmişlerdir. Fontanelle Mezarlığı o günlerde ziyarete kapalıydı fakat mahalle sakinlerinden bir grup mezarlığa giderek belediye yetkililerinin gelip kendilerini bilgilendirmesini talep etmişlerdi. Halk temsilcileri yeraltı mezarlarındaki deneyimleri sayesinde yöre sakinlerinin kültürel mirasa verdikleri kıymeti ve buraların yönetimleri için sahip oldukları donanımı gösterebilmiş, böylelikle mezarlığın tekrar halka açılmasını müzakere edebilmişlerdir. Bu durum, yerel sakinlerin mezarlığı ziyaret edebilmelerine, dini ibadetlerini devam ettirebilmelerine, mezarlığın bakımını temin ederken, ziyaretçiler için yeni bölümleri açabilmelerine de olanak sağlamıştır.

Rione Sanità'da yapılan çalışmaların bu kısa özeti, işlerin yerelin önderliğinde yürütülmesinin mahalleyi hem sakinleri hem de kültürel mirası için faydalı olacak şekilde dönüştürdüğünü gösterir (Wijesuriya vd. 2017). Kültürel mirasa geniş katılım ve ardından gelen turizmdeki artış hem bireyler için iş imkanı hem de küçük işletmeler için gelir yaratmıştır. Ayrıca kültürel mirasın toplum tarafından tekrar sahiplenilmesini, bakıma alınmasını ve halkın erişimine açılmasını da sağlamıştır. Bu oldukça olumlu ortamda, kültürel mirasla ilgilenen kurumların yer almaması dikkate değerdir ve bu örnekte kültürel miras yönetimine katkıda bulunan paydaşlar arasındaki denge konusunda endişelere yol açabilir. Bu durum, daha köklü ve etkili koruma hamleleri için gerekli entelektüel, finansal ve insan kaynağının yaratılması hususunda uzun dönemli beklentileri tehlikeye atıyor olabilir mi?

Sonuç

Bu makalede bahsi geçen üç örnekten hiçbirisi toplum katılımı modeli olarak sunulmadı. Bununla birlikte farklılıklar ve ortak zemin, bu üç deneyimi birlikte ele alarak ortaya çıkmış ve kültürel miras yönetiminin etkinliğini artırmak için gerekli olan donanımları sağlayacak kilit alanlara ışık tutmak üzere bir araya gelmişlerdir. Herculaneum'da toplumun katılımı arkeolojik alanın sınırları dışında oluşmak zorunda kalmış, alan ve bağlam, kültürel miras uzmanları ve halk arasındaki kopuk ilişki böylelikle tekrar inşa edilebilmiştir. Arkeo-

lojik alanın sınırında boştaki alan, mahallenin güncel koşullarını iyileştirmeye yarayacak fonlara erişebilmeyi tetiklemiştir. Böylelikle alanın çeperlerindeki koruma koşulları daha iyi hale gelecek ve bu da turizm modellerini çeşitlendirerek yerel sürdürülebilir kalkınma hedeflerine destek olacaktır. Tivoli’de yöre halkı kültürel miraslarına karşı bir tehlikeye dikkati çekmeyi başarmış ancak yetkili merciler bir çözüm getirememiştir. Yine de bu örnekte, bir grup kültürel miras uzmanı, uluslararası ve yerel toplulukların seslerini duyurmak ve yöre halkının ve ziyaretçilerin yararına kültürel mirasın korunması için bir mekanizma sağlamayı başarmışlardır. Napoli’nin Rione Sanita mahallesinde, yerel gruplar kültürel miras yetkililerinin bıraktıkları boşluğu kendi miraslarının günlük yönetimini devralarak doldurmakla kalmamış, ayrıca bunu bölge sakinleri için sosyo-ekonomik ve kültürel fayda yaratmak için aracı olarak kullanmışlardır. Böylece önceleri girilemeyen bir bölgede uygun turizm modelleri yaratılırken, kültürel mirasın korunması ve bakımı da sağlanmıştır. Onların ‘sıfır kilometre’ yönetim kapasiteleri ve mekanların değer ve kimliklerini pekiştirme yetileri ve ayrıca bunu ziyaretçilere de aktarabilmeleri sayesinde, Rione Sanita Napoli’nin en popüler ziyaret merkezi olma yolunda ilerlemektedir.

Bu örneklerin her birinde yürürlükte olan yönetim sistemlerinde aksaklıklar yok değildi. Genelde geleneksel koruma kuralları (materyal dokunun korunması) ve bir kültürel miras tipolojisine (mesela, sadece arkeolojik önemi öne çıkarmak) sıkıştırılmış olmaktan kaynaklanıyordu. Bu da kültürel mirası tehdit altında bırakıyordu. Üstelik daha çok kendi aralarında konuşan ‘uzmanlar’ın yürüttüğü bir miras yönetiminde (Thompson, Wijesuriya 2018), yerel toplulukların ve onların sağlayabileceği kaynakların rolüne ilişkin bir umursamazlık mevcuttu. Bu kaynaklar, her bir miras alanının anlamını değerlendirmek, yönetimine katkıda bulunmak ya da miras alanın yarattığı faydaları paylaşmak konusunda olabiliyordu (Lusiani vd. 2018). Bu örneklerin her birinde, yöre halkları halihazırda hem kültürel miras hem de kendileri için fayda yaratmak üzere kullanılabilecek donanımlara sahipti. Her bir örnekte, yönetim sistemi, toplum katılımını ve dolayısıyla karşılıklı faydaları su yüzüne çıkararak, bu donanım kaynaklarından daha fazla fayda elde edebilmek için uyarlandı. İhtiyaç duyulan kapasite geliştirme her durumda farklıydı (ve hala farklı olmaya devam ediyor). Yine de bu üç örnek Dünya Mirası Kapasite Geliştirme Stratejisi’nde belirlenen *üç grubun* –kurumlar, uzmanlar ve topluluklar/ağlar – tümünün kapasitesini geliştirmeye yönelik dengeli bir yaklaşımın uygulanabilirliğini gösteriyor. Bu yaklaşım,

kültürel miras alanları ve onların yanı başında yaşayan topluluklar için elde edilmiş sonuçları pekiştirip, iyi koşulların kalıcı hale gelmesine yardımcı olabilir.

‘Toplumları işe dahil etmek, onların kendileri ve kendi mirasları hakkındaki koruma ve yönetim kararlarının alınma süreçlerine katılım yetilerini güçlendirmekle ilgilidir’ (Wijesuriya, Court 2015). Topluluk kavramını mekan grupları, çıkar grupları, uzmanlık grupları olarak kapsamlı bir şekilde alıp tümünün kapasitelerinin kullanılmasını sağlarsak zaman içinde kurumsal çerçeveler ve kültürel miras ile daha kapsamlı ilişkiler güçlenecektir. Hem kültürel miras hem de toplum için karşılıklı fayda sağlamak ve kültürel mirasın yalnızca gelecekte değil, günümüz toplumunda daha merkezi bir rol oynaması ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Basım sonrası (2018)

Bu makale 2014’te ilk kez sunulduktan sonra burada tartışılan iki arkeolojik alanın İtalyan Kültür Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen reforma dahil edildiklerini belirtmek okuyucuların ilgisini çekecektir. Herculaneum Pompeii ve diğer Vezüv alanlarının dışında bir idareye sahip hale gelirken, Villa Adriana’nın idaresi Tivoli’de yer alan bir diğer Dünya Miras alanı Villa d’Este ile birlikte özerk hale getirildi. Bu miras alanlarının ve etraflarında yaşayanların sahip olduğu değerler, ihtiyaçlar ve fırsatlara daha yakın karar alma süreçleri ve diğerleri ile ‘birlikte çalışma’yı destekleyen kurumsal bakış açıları sayesinde, yeni yetkililer ile birlikte çalışan veya onlara liderlik edenler için olağanüstü fırsatlar doğdu. Bunların bu makale kapsamında tartışılan karşılıklı yararları besleyen olumlu idare deneyimleri olup olmadığını gelecekteki analizler gösterecektir.

Yine bu makalenin ilk sunumundan sonra, üçüncü ve en ‘tabandan’ gelme örnek olan Rione Sanita, 2017 yılında Kültür Bakanlığı’nın tahsis ettiği dört milyon avroluk fonla olağanüstü bir kurumsal ‘katılımı’ gerçekleştirdi (MIBACT 2017a). Yereli güçlendirmeye yönelik bu tür modellerin genel anlamda kültürel miras için idari açıdan bir model olup olamayacağını yalnızca zaman gösterecek. Bu modeller kültürel miras uzmanlarını kendi disiplinlerinin sığınaklarından dışarıya çıkmaya teşvik etmeyi başaracak mı, tüm bu sektörü sırf kendi kendine referans veren konfor alanlarından çıkarıp daha farklı çalışma şekillerinin faydalarını onlara gösterebilecek mi?

Kaynakça

- Adembri, B. 2000: *Villa Adriana*. Rome, Electa
Bandarin, F., van Oers, R. 2012: *The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century*. Chichester, Wiley-Blackwell

- Biggi, C., Capasso, B., Del Duca, F. 2018: 'The Herculaneum Centre: the reciprocal benefits gained from building capacities for cultural heritage among institutions and communities' V. Apaydin (ed.), *Increasing Heritage Awareness through Participatory Public Archaeology* içinde. London, Springer
- Biggi, C., D'Andrea, A., Pesaresi, P. 2014: 'Herculaneum: joining forces to secure heritage benefits for the ancient and the modern towns' M. Bachmann, C. Maner, S. Tezer, D. Göçmen (eds), *Heritage in Context: Conservation and Site Management within Natural, Urban and Social Frameworks* içinde. Istanbul, Ege Yayınları: 39–53
- Camardo, D., Notomista, M. (eds) 2017: *Ercolano: 1927-1961*. Rome, L'Erma di Bretschneider
- Cogotti, M. 2008: *Il paesaggio del Lazi: Tutela, conservazione, trasformazione*. Rome, De Luca Editori
- Cogotti, M. (ed.) 2014: *Tivoli, paesaggio del Grand Tour*. Rome, De Luca Editori d'Arte.
- Council of Europe 2005: *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention)*.
<http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>
- Court, S. 2014: 'Let's hear it for Herculaneum! Interpretation as a tool for increasing community participation' *Interpretation Journal* 19.2: 10–12
- Court, S., D'Andrea, A., Del Duca, F., Pesaresi, P., Thompson, J. 2019: 'Managing Herculaneum in context: measuring benefits for people and places' D. Comer, A. Willems (eds), *Feasible Management of Archaeological Heritage Sites Open to Tourism* içinde. London, Springer Press: 21–34
- Court, S., Thompson, J., Biggi, C. 2011: 'Recognizing the interdependent relationship between heritage and its wider context' J. Bridgland (ed.), *Preprints of the 16th ICOM-CC Triennial Conference. Lisbon, 19-23 September 2011* içinde. Almada, ICOM: 1–9
- De Franceschini, M. 2005: *Ville dell'Agro romano*. Rome, L'Erma di Bretschneider
- de la Torre, M., MacLean, M.G.H., Mason, R., Myers, D. 2005: *Heritage Values in Site Management: Four Case Studies*. Los Angeles, Getty Conservation Institute
- Ermacora, T., Bullivant, L. 2016: *Recorded City: Co-creating Urban Futures*. London, Routledge
- ICOMOS 2011: *Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*.
https://www.icrom.org/sites/default/files/2018-07/icomos_guidance_on_heritage_impact_assessments_for_cultural_world_heritage_properties.pdf
- Larsen, P.B. (ed.) 2018: *World Heritage and Human Rights*. London, Routledge
- Loffredo, A. 2013: *Noi del Rione Sanità. La scommessa di un parroco e dei suoi ragazzi*. Rome, Mondadori
- Lusiani, M., Ferri, P., Zan, L. 2018: 'Making sense of site management' Makuvaza, S. (ed.), *Aspects of Management Planning for Cultural World Heritage Sites – Principles, Approaches and Practices* içinde. London, Springer: 234
- Mapunda, B., Lane, P. 2004: 'Archaeology for whose interest – archaeologists or the locals?' N. Merriman (ed.), *Public Archaeology* içinde. London, Routledge: 211–23
- MIBACT 2014: *Villa Adriana, MIBACT: vi sono presupposti per rivedere lottizzazione Nathan*.
<https://www.beniculturali.it/comunicato/villa-adriana-mibact-vi-sono-presupposti-per-rivedere-lottizzazione-nathan>
- 2017a: *Cantieri della cultura: dal fumetto all'archeologia, oltre 133 milioni di euro per Grandi Progetti Culturali*.
<https://www.beniculturali.it/comunicato/cantieri-della-cultura-dal-fumetto-all-archeologia-oltre-133-milioni-di-euro-per-grandi-progetti-culturali>
- 2017b: *Ufficio Statistica: Visitatori e introiti di musei, monumenti e aree archeologiche statali*.
http://www.statistica.beniculturali.it/Visitatori_e_introiti_musei.htm
- Mollo, L., Pesaresi, P., Biggi, C. 2012: 'Interactions between ancient Herculaneum and modern Ercolano' P. De Joanna, D. Francese, A. Passaro (eds), *Sustainable Environment in the Mediterranean Region: From Housing to Urban and Land Scale Construction* içinde. Naples, Edizioni Franco Angeli: 1–7
- Ndoro, W. 2011: 'Managing and conserving archaeological heritage in Sub-Saharan Africa' S. Sullivan, R. Mackay (eds), *Archaeological Sites: Conservation and Management* içinde. Los Angeles, Getty Conservation Institute: 561–71
- Okamura, K., Matsuda, A. 2011: *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York, Springer
- Pace, S. 2000: *Herculaneum and European Culture between the Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Naples, Electa
- Phillips, A. 2003: 'A new paradigm for protected areas' *World Conservation* 2: 6–7
- Pinto, J.A., MacDonald, W.L. 1995: *Hadrian's Villa and its Legacy*. New Haven, Yale University Press
- Skeates, R., McDavid, C., Carman, J. (eds) 2012: *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford, Oxford University Press

- Stanley-Price, N. 2007: 'Special edition on the Herculaneum Conservation Project' *Conservation and Management of Archaeological Sites* 8.4
- Thompson, J., Court, S., D'Andrea, A., Iacomelli, F., Young, C. 2014: *Heritage Impact Assessment: Proposed Development in the Buffer Zone of the World Heritage Property of Villa Adriana*. Unpublished report, Rome
- Thompson, J., Wijesuriya, G. 2018: 'From "sustaining heritage" to "heritage sustaining broader societal wellbeing and benefits". An ICCROM perspective' P. Larsen, W. Logan (eds), *World Heritage and Sustainable Development: New Directions in World Heritage Management* içinde. London, Routledge: 180–95
- UNDP 2008: *Capacity Development Practice Note*. http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/capacity-development/capacity-development-practice-note/PN_Capacity_Development.pdf
- UNESCO 2001: 'Somma-Vesuvio and Miglio d'Oro' *Man and the Biosphere Programme*. <https://en.unesco.org/biosphere/eu-na/somma-vesuvio-miglio-doro>
- 2011: *Presentation and Adoption of the World Heritage Strategy for Capacity Building*. <http://whc.unesco.org/archive/2011/whc11-35com-9Be.pdf>
- 2015: *Archaeological areas of Pompei, Herculaneum and Oplontis*. <http://whc.unesco.org/en/list/829>
- Venetucci, B. P. 2003: 'Pirro Ligorio and the rediscovery of antiquity' J. Fejfer, T. Fischer-Hansen, A. Rathje (eds), *The Rediscovery of Antiquity: The Role of the Artist* içinde. Copenhagen, Museum Tusculanum Press: 63–88
- Wijesuriya, G. 2015: *Living Heritage: A Summary*. http://www.iccrom.org/wp-content/uploads/PCA_Annexe-1.pdf
- Wijesuriya, G., Court, S. 2015: *People-Centred Approaches to the Conservation of Heritage*. http://www.iccrom.org/wp-content/uploads/PCA_Annexe-2.pdf
- Wijesuriya, G., Thompson, J., Court, S. 2017: 'People-centred approaches: engaging communities and developing capacities for heritage' Chitty, G. (ed.), *Heritage, Conservation and Communities: Engagement, Participation and Capacity Building* içinde. London, Routledge: 34–49
- Wijesuriya, G., Thompson, J., Young, C. 2013: *Managing Cultural World Heritage Sites*. Paris, UNESCO
- WHITRAP. 2016: *The HUL Guidebook: Managing Change in Dynamic and Constantly Changing Urban Environments*. http://www.hulballarat.org.au/resources/HUL%20Guidebook_2016_FINALWEB.pdf

5. Toplum ve arkeoloji: Türkiye’deki güncel uygulamalardan bazı örnekler

Gül Pulhan

Giriş

Türkiye’nin güneydoğusunda, Batman ilinde yer alan Gre Amer höyükte yürütmekte olduğumuz arkeolojik araştırma sayesinde (Pulhan, Blaylock 2013; 2016), günümüz Türkiye’sinin nispeten uzak bir bölgesinde, bir dizi yerel kültürel miras pratiklerine şahit olma ve bazılarında katılma şansına eriştik. Bu pratiklerin olumsuz tarafında arkeolojik alanların süregelen yağması yer alır. Türkiye’de arkeolojinin toplumdaki ilk ve en önemli anlamının yer altında gömülü ve keşfedilmeyi bekleyen altın hazineler olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Yaşadıkları yer, eğitim durumları ve yaşları ne olursa olsun, Anadolu halkı şansları yaver giderse, hırpani bir harita, pahalı bir metal dedektör veya bir arkeoloğun esrarengiz bilgisi yardımıyla altınları bulup köşeyi dönebileceklerine inanır. Türkiye’nin güneydoğusunda defneciliğe duyulan bu muazzam iştah ve onun uzantısı olarak kaçak kazı faaliyetlerinin arkeolojik ve tarihi alanlarda ne kadar büyük tahribata yol açtığına dair derin cehalet, bölgenin kültür varlıklarına karşı duyulan yoğun bir ilgi ile eş zamanlı olarak görülür.

Bu ilgi Batman’da adı neredeyse arkeoloji ile özdeşleşmiş Hasankeyf antik kentinde adeta vücut bulur (fig. 5.1). Batman’da bir arkeoloji projesine başladığımız 2008’den beri, o bölgeden olup da arkeoloji ve Batman kelimelerini duyar duymaz heyecanla ‘Hasankeyf’te mi kazıyorsunuz?’ diye sormayan tek bir kişiyle bile karşılaşmadım. Bu soruya ‘Hayır’ cevabı verdiğim anda, alanımızın konum ve önemini anlatma çabalarım hiçbir zaman aynı ilgiyi yaratamadı. Yöre halkı Hasankeyf’i misafirlerine göstermek, aileleri ile açık havada bir hafta sonu geçirmek veya Dicle Nehri kıyısındaki derme çatma açık hava lokantalarında ızgara et veya balık yemek için her fırsatta ziyaret eder. Ne yazık ki ‘namus cinayetleri’ ve bununla ilişkili intiharların bölgede halen görülmesinden dolayı bu hikayenin oldukça hazin bir başka yönü daha vardır. ‘Namuslarını kurtarmak’ için kaleden aşağıya atlayan genç kadınların gördükleri son manzara da Dicle’nin karanlık sularıdır. Bunda Hammurabi yasalarında tanımlanan suçun tespiti için şüpheliyi suya atma zulmünün binlerce yıllık tortularını barındıran bir zamansızlık vardır (Kuhrt 1995: 106–07, 113; Van de Mierop 2005: 103–04).

Yakındaki Mardin şehri, Mezopotamya ovasına bakan tepe üzerinde teraslara yapılmış evleri ile bölgedeki geleneksel taş mimarinin en iyi korunmuş örneklerini barındırır (fig. 5.2). Bu özgün kültürel peyzaj, kentin UNESCO Dünya Mirası listesine aday olmasını sağlamıştır. Arap, Kürt, Süryani ve Türklerden oluşan Mardin’in kozmopolit nüfusu, ‘GAP’ turu (Güneydoğu Anadolu Projesi; güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılan kültür turları Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Midyat, Hasankeyf ve Diyarbakır’ı kapsar) yapan Türk turistler kadar kentin etrafındaki tarihi yerleri ziyaret eder. Kentin tarihi camileri ve medreseleri, bölgenin Deyr-ül Zafaran gibi Hristiyan Süryani kiliseleri veya Dara gibi arkeolojik alanlar her daim büyük kalabalıkları ağırlar. Batman ve Mardin’deki yerel müzeler, sergiler düzenler, kendi müze-park ve arkeo-park projeleri ile çocuk ve yetişkinlere yönelik eğitim programları aracılığıyla toplumun kültürel miras ile etkileşmesine ve farkındalık yaratarak yaşamlarının zenginleşmesine aracılık ederler (Erdoğan 2017). Turizm üzerine yaptığım gözlem ve değerlendirmeler Ağustos 2015 öncesine, yani Haziran 2015’te yapılan Türkiye genel seçimini takiben bölgedeki güvenlik durumunun kötüleşmesinden önceye aittir (bu makaleye son düzeltmeler Nisan 2018 yılında yapılırken, Türkiye tekrar bir genel seçime hazırlanmaktaydı).

İlerleyen sayfalarda Garzan Vadisi’ndeki Gre Amer höyükte ve çevresinde yöre halkı ile arkeoloji arasındaki karşılıklı etkileşimi farklı olayları birbirine bağlayarak ve geçmiş ile bugün arasında bir hikaye örerek sunmayı umuyorum.

Garzan Vadisi ve doğu Anadolu’da bir İngiliz diplomat

Gre Amer, Dicle Nehri’nin Garzan kolunun doğu kıyısında, Batman ve Siirt illerinin sınırında, bölgenin zengin petrol yataklarının ortasında yer alan, küçük ve çok dönemli bir höyüktür. Alan, Hasankeyf’in kuş uçuşu 18 km kuzeydoğusunda ve Garzan ile Dicle’nin birleşiminin 26 km kuzeyinde yer alır. Şu anda Mardin ili Dargeçit ilçesi yakınlarında Dicle Nehri üzerine inşa edilen Ilısu Hidroelektrik Barajı’nın tamamlanmasının ardından su altında kalacak olan arkeolojik yerleşmelerden biridir. Höyükte kurtarma kazıları, Kültür ve Turizm Bakanlığı koordinasyonu ve Devlet Su İşleri finansmanı ile gerçekleşen Ilısu Barajı Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında 2009 yılında başlamıştır.

Fig. 5.1. Dicle kıyısındaki Hasankeyf antik kenti, Mayıs 2015. Yakın gelecekte Ilısu Barajı gölü altında kalacağı için orta çağ köprüsünün kalıntıları güçlendiriliyor.

Sekiz sezon boyunca yürütülen kazılar, M.Ö. erken üçüncü binyılda başlayarak olasılıkla bir proto-Mitanni Orta Tunç Çağı yerleşmesine ve daha sonrasında da Erken Demir Çağı ve Demir Çağı dönemlerine uzanan bir yerleşim tarihine işaret eder. Alandaki en geç iskan ise Pers-Helenistik yerleşimidir. Arkeolojik açıdan bilinmeyen bir bölgedeki konumu, kendine özgü yerel kültürü ve kuzey Mezopotamya ve İran'ın bilinen kültürleri ile belirgin bağları Gre Amer'i özel kılar (Pulhan 2013; Pulhan, Blaylock 2013; 2016).

Bölgenin tarihini araştırırken karşımıza ilk çıkan kaynaklar, İngiliz diplomat J.G. Taylor'ın 19'uncu yüzyılda Kürdistan'da yaptığı yolculukları konu alan yazıları oldu (Taylor 1865). Diyarbakır'ın İngiltere konsolosu, 1862–63'de Garzan Vadisinin doğu kıyısına yaptığı gezinin notlarında Gre Amer'den bahsetmiş olmasa da, buradan geçmiş olmalıdır çünkü Gre Amer'in sınırları içinde bulunduğu Işıkreren (*Du Sadek*) köyünün eski ismi haritasında işaretlidir:

Dicle'nin doğu kıyısını yukarı doğru takip ederek Arzan Su'yun nehre döküldüğü yeri geçtiğim dört saatlik bir yolculuk sonunda, Arzan Su'nun sol kıyısındaki Redhwan'a ulaştım. Redhwan'ın

üzerinde yer aldığı ovanın nüfusu her ne kadar halen çoğunlukla Yezidilerse de, yirmi sene öncesine kadar tamamen her daim hükümete karşı yarı-ayaklanma durumunda olan bu cemaatin mensuplarından meydana geliyordu. Fakat, liderleri Meer Zig'in [MeerEshag'dan bozma] Türkler tarafından öldürülmesinden sonra bölge doğrudan Türklerin denetimine girmiş ve sonunda Yezidilerin bir kısmı buradan ayrılarak Sincar ve Musul'un mahallelerine yerleşmişlerdir. Buradan nehri geçerek ilerideki yüksek tepelere tırmandım ve sonrasında sadece eşeklerin geçebileceği perişan ve dik bir keçi patikasıdan bir buçuk saat süren bir inişin ardından Dicle ovasına ulaştım; Redhwan'dan çıktıktan üç buçuk saat sonra nehrin sığ noktasından geçerek mağaralardan oluşan Hesn el Kahef, veya Hesn Kefy köyüne geldim (Taylor 1865: 32).

Az sayıda olsa bile Yezidilerin varlığı ve günümüzde güçlü Hamidi aşiretinin kontrolünde olan Redhwan (Rıdvan Höyük) aşağı Garzan Vadisi'nin halen belirleyici özellikleridir. Her ne kadar bizzat deneyimlememiş de olsak, Garzan ve Dicle vadilerini birleştiren dağları aşan dik ve dar patikaların varlığını biliyoruz.

Fig. 5.2. Tarihi Mardin yapıları, 2015 baharında düzenlenen Üçüncü Mardin Bienali, ‘Mitolojiler’de çağdaş sanat sergi mekanları olarak kullanıldı.

Çağdaşları Austen Henry Layard ve Hürmüz Rassam’a nazaran John George Taylor’un hayatı fazla bilinmemesine rağmen, kendisi Yakın Doğu arkeolojisinin erken dönemdeki öncülerindendi. Babasının, Arabistan’daki Doğu Hindistan Şirketi’nin siyasi memuruyken bulunduğu Basra’da dünyaya gelmişti. Daha sonra Taylor kendisi de Doğu Hindistan Şirketi’nde çalıştı ve 1851–1858 yılları arasında İngiltere’nin Basra Başkonsolos yardımcısı olarak görev yaptı. Önemli Sümer kentleri Ur ve Eridu’daki ilk kazıları bu yıllarda gerçekleştirdi.

1859 yılında İngiliz Başkonsolosu olarak Diyarbakır’a atanmasının ardından, Taylor’un en önemli arkeolojik faaliyeti Asur kralları II. Ashurnasirpal ve III. Shalmaneser’e ait çivi yazılı iki stelin keşfidir (Sollberger 1972: 130). Bu steller, bulundukları yerin isminden dolayı Kurkh Monolitleri olarak bilinirler (günümüzde Diyarbakır’ın doğusundaki Bismil ilçesinin yakınındaki Üçtepe köyü). British Museum bu stelleri memnuniyetle kabul etse de – Kurkh Monolitleri müzenin Asur galerisinde göze çarpacak şekilde sergilenmektedir – Taylor burada kazı yapma isteğini gerçekleştirememiştir.

Birkaç yıl sonra, 1867 yılının Aralık ayında, Taylor Fırat nehri kıyısındaki bir köyde Samsat höyüğünün yakınlarında bir bazalt stel daha bulmuştur (Sollberger 1972: 130). Fakat o dönemde gereken para bulunamadığı için ‘Graeco-Armenian Tablet’ olarak tanımlanan bu stelin İngiltere’ye nakliyesi 1927’ye kadar beklemişti. Taylor’un son derece önemli bir alan olan Samsat’ta kazı yapma vizyonu British Museum yetkililerince kabul görmemiş ve Uruk, Neo-Hitit, Asur, Helenistik ve Roma dönemlerinin bu mühim yönetim merkezi, 1990 yılında Atatürk Barajı’nın suları altında kalmadan önce Prof. Nimet Özgüç tarafından kısa süreliğine kazılmıştı.

J.G. Taylor, diplomatik görevi boyunca Diyarbakır’ın doğusunu sıkça gezerek bölgenin coğrafi, tarihi ve sosyal özelliklerini kaydetmiştir. ‘Kürdistan’da Seyahatler, Doğu ve Batı Dicle Kaynakları ve Bölgedeki Antik Kalıntılar üzerine Notlar’ (Taylor 1865) 1861 ile 1863 arasında yaptığı üç gezinin izlenimlerinden oluşur. Daha doğuya uzanan başka bir seyahat, nadiren ziyaret edilen, çetin bir bölge olan Tunceli’yi (Dersim) kapsar ve ‘Ermenistan, Kürdistan ve Yukarı Mezopotamya Turu Günlüğü, 1866’da Dersim Dağı Araştırmaları üzerine Notlar’ başlığı altında yayınlanmıştır (Taylor 1868). Taylor bu seyahatlerin amacını şu şekilde açıklar:

Bu makalede yer alan bilgiler, Kraliçe hazretlerinin hükümet onayı ile, modern Paşalık Kürdistanı’nın başkenti ve Genel Vali veya Müşhir’in makamı olan konsolosluk bölgesi Diyarbakır’da 1861–63 arasında yaptığım üç gezi sonucunda oluşmuştur. Bu geziler aslen güvenilir ticari ve istatistiki bilgi toplamak amacını taşır, ama her halükarda antik yazarlar veya yöre halkı tarafından dikkatime sunulan coğrafi veya tarihi öneme sahip şeyleri not etmeyi ihmal etmedim (Taylor 1865: 21).

Yüzyıllardır süren definecilik faaliyetleri

Taylor’un oldukça dikkatini çeken tarihi alanlardan biri, yüzeydeki arkeolojik kalıntıların planını da yayınladığı, yukarı Garzan vadisindeki büyük bir Helenistik dönem yerleşmesi olan Arzan/Erzen’dir:

Kalıntılar çok geniş bir alana yayılmış; tabanda kalınlığı 20 fit ve yükseldikçe 8 fite kadar incelen, düzensiz, yontulmamış taş parçalarından yapılmış, harçla kaplanmış yerleşmeyi çevreleyen eski sur kalıntıları kolaylıkla takip edilebiliyor; nehre doğru, daha kalın duvarlardan ve bir dizi küçük kubbeli yapıdan oluşan savunma sistemleri iyi korunmuş durumda. Bunların içinde kalan alanın boyutu yaklaşık 2700 yarda kare. Kuzeydoğu ve güney kısımlarda duvarlar düz ve muntazam fakat batıya doğru nehrin akışını takip ederek düzensiz bir şekle bürünüyor. Üç tanesi düzenli duvarlarda, biri nehre açılan toplam dört girişi var. Güney kısmında, duvarla bağlantılı, kalıntılardan bir tepe mevcut ki bu büyük bir savunma kulesi gibi görünüyor. Tüm bu örenin çevresi derin bir hendekle çevrili, halen temelleri toprak üstünde görünen köprüler sayesinde üç girişten de hendek geçiliyordu (Taylor 1865: 27).

Arzan/Erzen 14’üncü yüzyıl ortalarına kadar bölgede yalnızca Hasankeyf ile karşılaştırılabilecek ölçüde önemli bir kent olarak yaşamını sürdürdü (Sinclair 1989: 297–302). Arzan/Erzen’in Ermenistan krallığının başkenti

Tigranocerta olabileceği konusunda tartışmalar devam etmektedir (Sinclair 1989: 361–64). Baraj gölünden etkilenecek alanların envanterini çıkarmak amacıyla yaptığı Ilisu yüzey araştırmaları sırasında, Guillermo Algaze Arzan/Erzen’i 170 hektarlık büyüklüğünde önemli bir yerleşme olarak kaydeder (Algaze vd. 1991: 188). Günümüzde Arzan/Erzen’in Ilisu barajının suları altında kalmayacağı bilinmektedir, alandaki arkeolojik araştırmaların eksikliği bu sebebe bağlanabilir. Yerleşmedeki az sayıdaki yüzey araştırmaları 2000’lerin başında Ali Boran tarafından yürütülmüştür, bu araştırmaların ilgi odağı arkeolojiden çok tarihtir (Boran 2006).

Taylor’un 19’uncu yüzyıl ortalarında tuttuğu Arzan/Erzen notları, yerleşmedeki defneciliğin inanılmaz bir yönünü de kayıt altına alır:

Ben ziyaret ettiğimde, sur duvarları içinde kalan arazide buğday ekiliydi, fakat sokakların düzgün hatları ile bazı büyükçe binaların izleri seçilebiliyordu. Burada o kadar çok altın ve gümüş sikke vardı ki arazi sahibi tarlayı süren köylülere hiç para vermiyor, ama onlar üstüne buldukları her şeyin yarısını da ona veriyorlardı (Taylor 1865: 27).

Sonrasında peşine düştüğümüz bu ipucu, Arzan/Erzen’in, asırlardır devam eden ve günümüzde de 19’uncu yüzyıldaki kadar faal bir eski eser talanının merkezi olduğunu ortaya çıkaracaktı.

Erzen’den yaşayan bir tanık

Mehmet Sadık Işık, Batman Kozluklu 30 yaşında bir arkeolog. Arkeoloji öğrenimini Antakya’da Mustafa Kemal Üniversitesinde gördü ve 2013 yılında Gre Amer kazı ekibine katıldı. Bir akşam kazı evinde J.G. Taylor’un Erzen üzerine yazdıklarından bahsederken Sadık atılıp bu hikayeyi kendi dedesinden de duyduğunu, onun da toprak ekilip biçilirken açığa çıkan eski eserler karşılığı tarlada çalışan yoksul köylülerden biri olduğunu söyledi. Taylor’un 150 sene önce anlattığı bu inanılmaz hikayenin halen yaşayan bir tanığını bulmuştuk. Hemen Sadık’ın dedesini ziyaret edip hatıralarını birinci elden dinlemeye karar verdik. Bu müthiş rastlantı, insanın Yakın Doğu’da yaşama ayrıcalığına ulaştığı o ender anlardan biriydi. Kadim topraklar sadece maddi kalıntılar ve yazılı kaynaklar aracılığıyla değil, ayrıca yaşayan bir insanın hafızasının aktarımıyla da tarihin bir bölümüne ışık tutuyordu. Geçmiş ile günümüz arasındaki bağlantı canlıydı.

Mehmet Sadık Işık’ın anne tarafından dedesi Mustafa Atmaca’yı, Batman’ın batısındaki Yeniköy (Segirkan) köyündeki evinde 17 Ekim 2014 sabahı ziyarete gittik. Buraya neredeyse 30 sene önce taşınmıştı. Kendisinin baktığı yatacak eşi ile birlikte

mütevazı bir evde yaşıyorlardı. Çocuklarından bazıları karşı evde oturuyorlardı. Hepsi çiftçilik yapıyordu. Mülakat boyunca Mustafa Atmaca Kürtçe konuştu ve torunu Mehmet Sadık Türkçeye çevirdi. Ekibimizin uzun yıllardır şöförlüğü yapan ve Bohtan Nehri bölgesinden bir Kürt olan Mazhar Onat da bazı bölümleri anlamımıza yardımcı oldu.

Mustafa Atmaca, 1933 yılında Garzan Nehrinin batı kıyısında Zercel Kale (Yıldızlı Kale veya Şeyh Baç olarak da bilinir [Boran 2005: 28]) yakınlarında, şimdiki adı Yıldızlı, eski adı ‘eski bahçeler’ anlamına gelen Kewnereza köyünde doğdu. O zamanda köye en yakın yerler Siirt iline bağlı olan Kozluk ve Kurtalan ilçeleriydi, günümüzde de öyle. Öksüz olan Mustafa’ya köyden genç bir kız bakar. Birkaç sene sonra evlenirler. Mustafa’nın çocukluk hatıraları cinler, yabancılar, kutsal kitaplar ve yılanlar eşliğinde define arama hikayeleri ile doludur. Köylüler, masum ve günahsız küçük çocukların saklı hazinelerin yerini sezebileceğine, altınlarla dolu küpleri koruyan cinleri görebileceklerine inanırlardı. Mustafa, kanın altına dönüşeceğine inandıkları için seramik küplere kan sürdüklerini hatırladı. Ayrıca, küpleri ve cinleri gördüklerini sanan diğer çocukların korku dolu yüzlerini ve küplerin kulpları olup olmadığını soran köylülerin seslerini de anımsadı.

Rençberlik yaptığı araziler Garzan Nehri’nin doğu kıyısında, Erzen antik kentinin alanındaydı. Toprakların Hacı Nazar Ağa isimli bir ağaya ait olduğunu hatırlıyordu. Tarlalarda çalışanlar karınlarını zor doyuruyorlardı. Hayatta kalmak bir mücadeleiydi. Günler boyunca toprağı kazıp, sürüp ektiler. Bir ücret veya maaş almadılar. Anlaşma eski eserleri bulup onları satmak üzerineydi. Erzen’in toprağı eski eserler açısından çok zengindi ve karşılığın çıkan her şeyi saklayıp sonra satmalarına müsaade ediliyordu. ‘Çok fakirdik,’ dedi, ‘bu usulü kabul etmekten başka bir seçeneğimiz yoktu.’ Mustafa, yüzükler, sikkeler ve küçük altın takılar bulmuştu. Eski eser çıkarmak için çoğu zaman kazmaları gerekiyordu ama kimi zaman yüzeyde de bir şeyler buluyorlardı. Bu inanılmaz işin elle tutulur bir hatırası olarak onda kalmış küçük bir obje, belki bir yüzük, bulabilmeyi umut ettim, fakat hiçbir şeyi kendisi için saklayamadığını söyledi. Hayatta kalabilmek için bulduğu her şeyi satmak zorundaydı.

Mustafa onlardan eski eserleri satın alan kişilerden birinin, sonradan bir kuyumcu dükkanı açan Kozluklu Hacı Nuri olduğunu hatırladı. Mallarını bazen Diyarbakır’a götürüyorlardı veya Midyat-Mardin bölgesinden Süryani Hristiyanlar Erzen’e geliyordu. Kendileri de eski eser arayan Süryaniler, köylülerdekileri de satın alıyorlardı. Erzen’in taş yapıları, büyük küpleri, değirmen taşları, sur duvarlarından devşirilen taşlar, hepsi Mustafa

Fig. 5.3. Ekim 2014’de ziyaretimiz esnasında Mustafa Atmaca arkeolog torunu Mehmet Sadık Işık ile köyünde.

Atmaca’nın hafızasında tazeydi. Yerlerinden edilen Ermeniler ve onların yağmalanan evlerinin, hayvanlarının ve gümüşlerinin hatıraları ise daha uzaklardan yankılanıyordu.

81 yaşındaki Mustafa Atmaca, her şeyi gördüğünü söyledi, ‘açlık, hazineler, Ermeniler...’ Ömrünün geri kalanında gerçekleştirmek istediği son bir dileği vardı: biraz para bulabilirse Hacca gitmek. ‘Siz arkeologların hazine bulma şansı yüksek,’ dedi şaka olarak. ‘Bulursanız, bana da bir kısmını verir misiniz, böylelikle Mekke’ye gidebilirim?’

Metal dedektörler iş başında

Geçmişten günümüze olan yolculuğumuzu Erzen antik kentini ve yakınındaki Bozhöyük (Teliba) köyünü aynı akşamüstü ziyaret ederek tamamlamaya karar verdik. Alan, Siirt ilinin batı sınırında yer alır. Bölge genel olarak Yunuslar olarak bilinir, şimdilerde yol kenarında olan köy Taylor’un haritasında Şeyh Yunus olarak kaydedilmiştir. Yunuslar köyü, Türkiye Petrolleri’ne ait olan Garzan petrol sahası ve Garzan Nehri’ne doğru sağa dönmeden önce bizim her gün kazıya giderken geçtiğimiz rota üzerindedir. Köylülerin bize kaçak kazılar hakkında hikayeler anlatmalarını ve eğer şansımız yaver giderse birkaç eser göstermelerini umuyorduk.

Adından anlaşıldığı üzere Bozhöyük (Teliba) köyü eski bir höyüğün üzerindeki en yeni yerleşmedir. Köye vardığımızda orali bir grup erkeğin ağaçların gölgesinde oturup konuştuklarını gördük. Köyün imamı İshak Nazlı, bize buranın 7000 yıllık olduğunu ve dumanla haberleşme sisteminin bir parçası olduğunu anlattı. Eskilerin höyüğün üzerinde yaktıkları ateşle Manisa’ya kadar dumanla işaretler yolladığını iddia etti. Bizim de yöre halkıyla ilgili ilk izlenimimiz 1860’larda burayı ziyaret eden Taylor’un hislerinden pek farklı değildi:

Birtakım geleneksel bilgilere sahipmiş gibi davranan birkaç aksakallı, kalenin cahiliye devrinde – yani İslamiyet öncesinde – Beni Sassan’a ait olduğunu söyledi. Ayrıca 4 mil ötedeki Zok’ta yaşayan Garzan Beylerinin bu hanedandan geldiklerini anlattılar, ki bu daha sonra kendilerini ziyaret ettiğimde Beyler tarafından da onaylandı (Taylor 1865: 28).

Bozhöyükçüler eski bir höyüğün üzerinde yaşadıklarını biliyorlardı ve evlerin temellerini kazarken eski kemikler ve mezar küpleri (ki günümüzde böyle bir uygulama olmadığı için bu bir miktar arkeolojik bilginin varlığına da işaret ediyor) bulduklarından bahsettiler. 1940’larda (surlarla çevrili alanı kesen) tren yolu inşaatında çalışmış olan dedelerinden Alman mühendislerin bölgedeki eski eserleri satın aldıklarını duymuşlardı. Bu konuşmada ortaya çıkan başka bir hikaye, Erzen’in taş sur duvarlarının tren yolu projesinde kullanılmak üzere sökülmesi ile ilgiliydi. İlerleyen zamanlarda, Erzen’in şehir surlarından büyük boyutlu taşların çalınmasının bir başka tanığı, bölgeyi 1980’lerde ziyaret eden İngiliz arkeolog Thomas Sinclair’di. Sinclair’e göre tarım faaliyetleri ve tarihi taş blokların köy evlerinin yapımında kullanılmak üzere alınması antik kentin ayakta kalan yapılarını yok etmişti (Sinclair 1989: 430).

Köy sakinleri kuzeydeki başka bir höyükte buldukları, pişmiş topraktan savaş arabası modellerinden bahsettiler fakat Gözpınar’daki (Hısıs) jandarma karakolunun bölgeyi çok sıkı kontrol etmesinden dolayı Gre Zere’de (Altın-tepe) kaçak kazı yapmanın zorluğundan şikayet ettiler. Tüm bu göndermelere rağmen, Erzen’de halen devam eden kazı faaliyetlerinden söz etmediler ve Bozhöyük veya Erzen’den hiçbir arkeolojik eser bulmadıkları konusunda kendilerini canhıraş savunarak tepki gösterdiler. Bu suskunluk, bizim, bir şekilde ‘resmi kurumların’ temsilcisi olmamızdan şüphe duyduklarından veya buluntularının kaynağını koruma arzusundan kaynaklanıyordu.

Gün bitmeden sosyal ziyaretimizi sonlandırmaya ve Erzen harabelerine uğramaya karar verdiğimizde köylülerden biri bize eşlik etmeyi teklif etti. Yasadışı antika ticaretine karışmış gibi bir havası vardı ve bazı bilgilerin peşinde olduğumuzu hissetmişti. Minübüste ana konuşma konusu metal dedektörleri oldu. Eski eserleri yağmalamak için metal dedektör kullanımının yaygın bir uygulama olduğunu ve kaliteli bir dedektör fiyatının 15.000 Türk Lirası’na (2014 sonbaharındaki sterlin değerine göre yaklaşık 4300 £) kadar çıkabileceğini söyledi. Kazıcılar bu kadar yüksek fiyatları karşılayabilmek için ortaklıklar kuruyorlardı ve hatta ‘dedektör ortağı’ diye bir terim kullanıyorlardı.

Türkiye’de metal dedektör satışı ve kullanımı yasal olsa da eski eserlerin yağmalanması yasal değil. İnternette hızlı bir aramada, ‘altına duyarlı’dan ‘hazineye duyarlı’ya kadar çeşit çeşit metal dedektörü satan onlarca ticari internet sitesi bulunabilir. Metal dedektörleri yapmak için diyagramlar ve açıklamaları da bulmak mümkündür. Metal dedektörleri pazarlayan televizyon reklamları da yok değildir. Üyelik ve şifre gerektiren bazı internet siteleri definecilikte uzmanlaşmıştır ve muhtemelen buralarda cihazlar ve yöntemler hakkında daha spesifik bilgiler bulunur.

Cumhuriyet gazetesinden, kariyeri boyunca yasadışı eski eser ticareti ile savaştığı duayan gazeteci Özgen Acar, bir defasında, hayatı boyunca metal dedektörlerini yasaklama sözü veren ancak popülist politikalar nedeniyle ve Anadolu genelinde seçmen kaybetme korkusuyla sözlerini tutmayan onlarca hükümet ve Kültür Bakanı gördüğünü söylemişti (Özgen Acar, şahsi iletişim, 2012). Bu uygulama hayret verici derecede yaygındır.

Refakatçimiz, ‘Sürülmüş tarlada metal dedektörle arama yapmak için en iyi zaman yağmur yağdıktan hemen sonradır’ dedi. Yumuşayan toprak yer altındaki küçük eserleri ortaya çıkarıyordu. Bu bana sonbaharda, ara sıra yağan yağmurların ardından, arazimizin yakınlarında oturan ev sahiplerinin beklenmedik ziyaretlerini ve dedektörsüz de olsa sahadaki uzun yürüyüşlerini hatırlattı. Refakatçimiz, aynen Mustafa Atmaca’nın hatırladığı gibi, buluntular arasında sikke, küçük takılar, cam ve yüzük taşlarından bahsetti. Yerel jargonda *ampul* Roma dönemi küçük cam şişe, ‘Dikran’ ise Ermeni Kralı Tigranes döneminden bir madeni para anlamına geliyordu. Madeni paraları tanıyabilmek için kitaplara ve kataloglara başvuruyorlardı. Cebinden çıkardığı bir avuç eski bronz ve demir ıvır zıvırın fotoğrafını çektim.

Sonra onları gördük: ellerinde metal dedektörleri ile yarım düzine adam. Düzenli sıralar oluşturmuşlardı ve alacakaranlıkta antik Erzen kentini arşınıyorlardı. Uzaktan fotoğraflar çektik ve minibüsten inip onlara doğru yürümeye başladık. Mesafe ilk bakışta görüldüğünden çok daha uzundu ve sürülmüş tarlada yürümek zordu. Bizden kaçmaya başladılar. Bize eşlik eden köylü onlara bağırdı ama durmadılar. Yüzyıllardır süren talanı kendi gözlerimizle görmüş ve Erzen antik kentinin hala bağrında eski eserleri sakladığına tanık olmuştuk.

Gre Amer Höyük’te işçiler için arkeoloji seminerleri
Yakın Doğu’da höyük kazıları geleneksel olarak yerel işçi istihdamına dayanır. İşçiler, her tür ameleliğin yanı sıra kazar, kürekle toprağı alır ve biriken toprağı atar. Ilısu kurtarma projeleri de bu konuda bir istisna değildir. Aksine, iyi bütçelerle birlikte kazılar için kısıtlı zaman olması baraj gölünden etkilenecek civar köylerden pek çok kişinin istihdamını sağlamıştır.

2017 yılında sekiz kazı sezonunun sonunda, Garzan Nehri’nin her iki kıyısından, Işıkveren, Yeşiloba, Asmadere, Kütüklü, Tepecik ve Yakacık köylerinden köylüler Gre Amer’de çalışmıştı. Farklı eğitim seviyelerine sahip çalışanların hepsi çift dilli Kürt erkeklerdi. Yaz aylarında köy sakinlerinin üniversiteye giden erkek çocukları kazıya katıldı, bu süreçte ekibimizde eğitim, mühendislik ve tıp öğrencilerinin olmasından gurur duyduk. Yine de işçilerin pek çoğunun eğitimi en fazla ortaokul seviyesindeydi. Ayrıca pek çoğunun farklı masumiyet derecelerinde de olsa, kaçak kazılarla içli dışlı olduğu bir iki hikayesi vardı.

Kazılar devam ettikçe Gre Amer’de altın bulma merakı yerini yavaş yavaş höyüğün oluşumu ve eski zamanlarda orada yaşayan insanlara dair sorulara bıraktı. Eğer arkeolojik dolgunun oluşum süreci ve stratigrafi kavramı hakkında biraz fikirleri olsa, yaptıkları işi daha anlamlı bulabilirlerdi. Belki bazıları, bizim dayanması zor sıcaklıklarda, aylar boyunca kazı yapmamızın nedeninin (zengin arazi sahibimizin bir defasında önerdiği gibi) höyüğün gizli giriş kapısını bulmak değil, alanın yerleşim tarihini keşfetmek olduğunu anlayabilirdi.

Ekip üyelerimizden Abdullah Bilen, birlikte kazdığı işçilere belli bazı kavramları zaten anlatıyordu. Bu denk geldikçe yapılan bilgilendirmeleri biraz daha sistematik şekilde alan içi seminerlere çevirmeye karar verdik. Arkeoloji lisansını Ege Üniversitesi’nde, yüksek lisansını ise Paris’teki Kültür Enstitüsü bursuyla Sorbonne Üniversitesi’nde yapan ve aslen Diyarbakırlı olan Abdullah bu konuda iyi bir eğitmen oldu. İşçiler onu sevip sayıyorlardı ve aynı ana dili konuşuyor olmaları iletişimi çok daha kolay ve verimli kılıyordu.

Arkeolojinin başlangıcı, arkeolojinin amacı, kültürel mirasın anlamı, Ilısu Projesi, kurtarma kazılarının gerekliliği, Fırat ve Dicle nehirleri, höyük oluşumu ve Gre Amer’in yerleşim tarihi gibi konular hakkında yaklaşık yarım saatlik seminerleri soru cevap bölümü takip ediyordu. Kurtarma kazıları veya Gre Amer’in konumunun avantajları gibi konular, höyük oluşumu hakkındaki seminerden haliyle daha fazla ilgi çekerek daha canlı tartışmalar yarattı. Bir barajın yapımından önce kurtarma kazılarının gerekli olup olmadığı sorulduğunda işçiler antik kalıntıların önemli olduğunu ve korunması gerektiğini, bu yüzden de devletin bu kazıları yapmakla yükümlü olduğunu söylediler.

Gre Amer’deki farklı yerleşim tabakaları ve bunların tarihleri ilgi çeken bir konuydu. İşçiler, bölgeye egemen olan eski krallıklar ve Garzan Vadisinde yaşamış eski insanlar hakkında sorular sordular. Büyük İskender’in yerelde ‘Zul Karmeyn’ olarak bilinen ismi sohbetlerde geçti. Sonuç olarak eskiden bu alanda yaşamış her bir insan topluluğunun yapılar, mezarlar, çanak çömlekler ve

Fig. 5.4. Arkeolog Abdullah Bilen Gre Amer’de çalışan işçilere sahada arkeoloji semineri verirken.

sikkeler gibi maddi kalıntılar bıraktıklarını ve arkeolojinin bunları bir araya getirerek eski yaşamları anlamaya çalıştığı neticesine ulaşılar. Kolektif olarak varılan bu cevap herkesi memnun etti ve seminerler faydalı bulundu.

Çeşitli zaman ve iş baskılarından dolayı bu seminerleri çok düzenli olarak yapamadık, fakat değerini anladık. İşçiler arkeolojinin temel kavramlarını daha anlar hale geliyorlardı, ama bundan da önemlisi arkeologlar ile yerel iş gücü arasındaki ilişki güçleniyordu.

Batman Müzesi ve müze-park

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ilısu kurtarma kazılarının mali ve bürokratik yönetimi ile bu kapsamdaki işleri, kazı alanına en yakın devlet müzesi ile projelerin bilimsel danışmanlarının iş birliği içerisinde yürütebileceği şekilde düzenlemişti. 2009’dan itibaren Batman ve Siirt illerinde sekiz kurtarma kazısı ve bölgesel kültürel miras envanteri projesi yürütülüyordu. O tarihlerde bu illerde bir devlet müzesi olmadığından, en yakındaki müze olan Mardin Müzesi bu projeleri yönetmiştir. Mardin Müzesi’nin hem kendi kazıları vardı hem de bölgele-
rindeki Ilısu baraj alanı kurtarma projelerinin yoğun iş yükünü üstlenmişti. Mardin ile kazı sahalarının arasındaki uzak mesafe, projelerin günlük evrak işlerinden müzenin depo kapasitesine kadar farklı

konularda zorluklara neden oluyordu. Bu acil bürokratik ve arkeolojik ihtiyaçlar 2010 yılında Batman’da bir müzenin kurulmasıyla çözüldü. Devlet Kültür Merkezi’ndeki yeni yerine taşınması, müze galerilerinin planlanması ve hayata geçirilmesi ve müze-park konseptli bir bahçenin yapılması hazırlık zamanı gerektirmiş ve müze nihayetinde 8 Mayıs 2015’te Müzeler Günü’nde kapılarını ziyaretçilere açmıştır.

Müze kurulduğundan beri, özellikle yakındaki ikonik tarihsel kent Hasankeyf’i şehir dışından görmeye gelenler ve Batmanlı gençler için çekim merkezi olmayı amaçladı. Kayalara oyulmuş mağara evleri ve yüksek kayalık üzerindeki kalesiyle Dicle kıyısındaki bu göz alıcı kent Ilısu Baraj protestolarının ve kültürel koruma çabalarının sembolü haline gelmişti. Yukarıda tartışıldığı gibi pek çok yöre sakini için Hasankeyf’in adı arkeolojiyle eş anlamlıdır. Hasankeyf’in Ortaçağı’na ait kazılarda bulunmuş eserler ilk kez Batman Müzesi’nde sergilenir. Hasankeyf’in Ortaçağı teması müzenin bahçesinde de görülür, nehir salı (kelek), dokuma tezgahı ve tarım aletleri gibi orijinal eserler ile bazı mimari öğeler ve İslami mezarların replikaları etnografik bölümde sergilenir.

Müzenin farklı kısımlarında kullanılan başka bir kapsayıcı tema da Neolitik dönemdir. Bölgenin erken yerleşim tarihi Halan Çemi, Gusir, Hasankeyf Höyük ve Sumaki’de yapılan kazılarda ortaya konduğu üzere MÖ

9000'lere dayanmaktadır (Baş vd. 2017: 39–95). Bu höyüklerden gelen çeşitli nesneler müzede sergilenirken, bahçeye iki Neolitik ev replikası inşa edilmiştir. Bu evler, eğitimler sırasında interaktif olarak kullanılmaktadır. Çocuklara tarımı anlatabilmek için müze bahçesinde büyük sepetlerde tahıl yetiştirme deneyleri yaptırılmaktadır.

Müze teşhirleri ile müze-park öğelerinin birbirini tamamlayan yapısı, devam eden kazıların sunumuna da yansımıştır. Ilısu Salonu, kurtarma kazılarının en çarpıcı nesnelerini sergiler. Yukarı Dicle'nin doğusunda şimdiye kadar fazla bilinmeyen tarih öncesi ve tarihi kültürler ile bunların Mezopotamya ve İran ile olan kültürel bağları, sergilenen nesneler üzerinden takip edilebilir. Sergiyi yorumsal metinler, görsel malzemeler ve kazılar hakkında kısa bir belgesel film destekler.

Gre Amer, höyüğün doğu yamacında kazılmış olan 3000 yaşındaki (Erken Demir Çağı) iyi korunmuş taş bir evin replikası ile müze-parkta temsil edilir. İki odalı ev, sağlam kapıları ve duvar nişleri ile görenlerde heyecan yaratır. İster ara sıra araziye gezmeye gelip orijinalini görenler, ister replikasıyla karşılaşan müze ziyaretçileri, herkes evin içine girer, kapı eşiğinden geçerek küçük odaya geçer ve neredeyse her zaman evin önünde fotoğraf çektirirler. İnsanlar bu yapıyla kolayca bağ kurabilirler tabii ama yine de yapının yaşı ve korunma durumu onları hayrete düşürür.

Bahçede ilgi çeken bir diğer nokta Siirt Başur Höyük'te bir mezarda bulunan 5000 yıllık bir oyunun devasa replikasıdır (Baş vd. 2017: 132–33). Renkli taşlardan yapılmış oyun taşları küçük domuzlar, köpekler, toplar ve piramitler şeklindedir. Her ne kadar oyunun kuralları henüz keşfedilmemiş olsa da bu durum çocukları oyunu denemekten alıkoymaz.

Açılışından bu yana, Batman Müzesi çocuklar için eğitim programları, komşular için rehberli geziler ve keyifli müze-park bahçesi aracılığıyla toplumla bütünleşmeye çalışmaktadır. Eğitim programları Milli Eğitim Müdürlüğü ile birlikte koordine edilmektedir. Çocuk programında müze ve müze-parka bir ziyaret, bahçedeki kum havuzlarında oyun arkeolojik kazılar, kil nesneler yapma, sikke basma, resim yapma ve izlenimlerini yazma yer alır. Günün sonunda çocuklara, onları 'genç arkeologlar' olarak nitelendiren sertifikalar verilir. Komşular projesi özellikle mahalledeki kadınları müzeye çekmek için yeni bir girişimdir. Rehberli bir turun ardından komşular oturup çay içer ve deneyimlerini paylaşırlar.

Müze ve faaliyetleri, kulaktan kulağa, kısmen sosyal medya kullanımıyla ve yerel basın tarafından Batman'da duyurulur. Diğer yandan, Batman kentinin turizmde gelir beklentisi müzeyi daha kapsamlı bir marka ve promosyon çabasının bir parçası haline de getirmiştir ve şimdilerde Batman Müzesi Hasankeyf ile birlikte uluslararası turizm fuarlarında temsil edilmektedir.

Fig. 5.5. Batman Müzesi müze-parkının açılışında Erken Demir Çağı Gre Amer evi replikasının önünde dönem kıyafetleri içinde poz veren öğrenciler, 18 Mayıs 2015.

Sonuç

Bu yazıda, Türkiye'nin güneydoğusundaki Batman ilinde, doğu Dicle'nin küçük bir köşesinde yöre halkı ile çevrelerindeki eski eserler arasındaki bazı ilişki örneklerini paylaşmayı amaçladım. Garzan'daki Gre Amer'de devam eden kurtarma kazımız, bizi geçici olarak bölgedeki günlük yaşamın bir parçası haline getirdi ve arkeoloji konusunda (diğer birçok konu arasında!) yerel halkın zihniyet ve pratiklerini gözlemlememizi sağladı.

Kazı projemiz yöreden çok sayıda işçinin, yerelden arkeologların, Türkiye'nin farklı kentlerinden gelen arkeolog ve arkeoloji öğrencilerinin, bir İngiliz arazi direktörü ve bir Türk kadın proje direktörünün katılımıyla, arkeolojinin temelleri, kurtarma kazıları ve genel anlamda kültürel miras hakkında konuşmak için renkli bir ortam yarattı. Gre Amer'in kuzeyinde Garzan Nehri üzerindeki Arzan/Erzen antik kentine olan yakınlığımız ilk kez J.G. Taylor'un 1865 yılındaki gezi notlarında kaydedilen, yüzlerce yıllık bir yağmayı bizzat görmemize ve duymamıza olanak verdi.

Yukarıda belirtmeye çalıştığım gibi Batman'daki yeni müze, merkezden yönetilen bir devlet kurumu olmasının limitleri dahilinde toplum arkeolojisini hayata geçirmek için elle tutulur çabalar sarf etmekte ve farklı seviyelerde ulaşılabilir bilgiler sağlamaktadır. Bununla birlikte, halkın tarihi eserleri birer kültürel kaynaktan ziyade kişisel zenginleşme olasılığı olarak görmekte ısrar eden tutumu, üstesinden gelinmesi gereken temel sorun olarak duruyor.

Makaleyi sonlandırırken Orta Doğu'daki anlamsız eski eser arayışındaki en korkunç kaybı, arkeoloji dünyasındaki en kötü zulmü, hatırlatmak istiyorum: 82 yaşındaki Suriyeli arkeolog, Palmirali Halid el-Esad'ın Ağustos 2015'te IŞİD militanları tarafından acımasızca öldürülmesi.

Bu olay arkeolojik mirasın tahribatını onu inceleyen ve koruyan insanların yok olmasına kadar uzanan başka bir seviyeye taşıdı. Haberin detayları ortaya çıktıkça, Halid El Esad'ın Palmira hazinelerinin gizli yerini söylemeyi reddettiği için bir ay süren sorgunun ardından başının kesildiği anlaşıldı (Hubbard 2015; Shaheen, Black 2015; *The Telegraph* 2015; Waraich 2015). Elbette Palmira'da gizli, saklı hazineler yoktu. Bir vahanın ortasındaki görkemli Roma kervan kenti onlarca yıl boyunca kazılmış ve üzerinde çalışılmış, günümüze kalan anıtlarından dolayı burası UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmış ve buradan gelen eserler Palmira ve Şam'daki müzelerde sergilenmiştir. Ne yazık ki IŞİD'in gizli arkeolojik hazinelerin varlığına olan inancı, Yakın Doğu'da gömülü altınları bularak bir gecede zengin olma konusunda yüzyıllardır süren bir saplantıyı yansıtmaya devam etmektedir.

Teşekkürler

Bu konferansa daveti için eski öğrencim ve arkadaşım Işıl Gürsu'ya ve Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'ne teşekkür ederim. Bu makalenin ortaya çıkışındaki itici güç için Mehmet Sadık Işık'a ve makalenin temelini oluşturan görüşmeyi benimle yaptığı için Mustafa Atmaca'ya müteşekkirim. Ayrıca Mazhar Onat'a desteği ve önerileri için çok teşekkür ederim. Bu bölgede çalışmak büyük bir ayrıcalık, bunun gerçekleşebilmesi için bizi destekleyen tüm arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum. Son olarak, bu maceraları benimle paylaştığı, fotoğrafları çektiği ve makalenin taslağı hakkındaki yorumları için en büyük teşekkürü Dr Stuart Blaylock'a borçluyum.

Kaynakça

Algaze, G., Breuninger, R., Lightfoot C., Rosenberg, M. 1991: 'The Tigris-Euphrates archaeological reconnaissance project: a preliminary report of the 1989–1990 seasons' *Anatolica* 17: 175–240

Baş, F. (and 17 others) (eds) 2017: *Batman Müzesi Eser Katalogu*. Batman, Batman Müze Müdürlüğü

Boran, A. 2005: 'Kozluk'taki Kaleler' *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 14: 23–37

— 2006: 'Tarihi Erzen Şehri ve Kalesi' *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* 7, 7-8-9 Nisan, 2003, İstanbul. İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Matbaası: 53–56; 201–02

Erdoğan, N. 2017: *Mardin Müzesi, Müze Eğitimi ve Etkinlikleri*. Mardin, Mardin Müze Müdürlüğü

Hubbard, B. 2015: 'Syrian expert who shielded Palmyra antiquities meets grisly death at ISIS's hands' *The New York Times* 19 August 2015. <http://www.nytimes.com/2015/08/20/world/middleeast/isis-palmyra-syria-antiquities-scholar-beheaded.html>

Kuhrt, A. 1995: *The Ancient Near East c. 3000–330 BC*. London and New York, Routledge

Pulhan, G. 2013: 'Gre Amer Höyük/Batman: Pers İzi' *Bereketli Hilal: Dicle'ni Kurtarma Kazıları Arkeo Atlas* 8: 112–19

Pulhan, G., Blaylock, S.R. 2013: 'New excavations at the Late Bronze Age and Iron Age site of Gre Amer on the Garzan River, Batman' K.A. Yener (ed.), *Across the Border: Late Bronze–Iron Age Relations between Syria and Anatolia, Proceedings of a Symposium held at the Research Center of Anatolian Studies [sic], Koç University, Istanbul, May 31–June 1, 2010* içinde. Leuven, Peeters: 393–419

— 2016: 'Gre Amer, Batman, on the Upper Tigris: a rescue project in the Ilisu Dam reservoir in Turkey' J. MacGinnis, K. Kopanias (eds), *Archaeological Research in the Kurdistan Region of Iraq and the Adjacent Areas* içinde. Oxford, Archaeopress: 333–51

Shaheen, K., Black I. 2015: 'Beheaded Syrian scholar refused to lead Isis to hidden Palmyra antiquities' *Guardian* 19 August 2015. <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/18/isis-beheads-archaeologist-syria>

Sinclair, T.A. 1989: *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, 3. London, Pindar Press

Sollberger, E. 1972: 'Mr. Taylor in Chaldaea' *Anatolian Studies* 22: 129–39

Taylor, J.G. 1865: 'Travels in Kurdistan, with notices of the sources of the Eastern and Western Tigris, and ancient ruins in their neighbourhood' *Journal of the Royal Geographical Society of London* 35: 21–58

— 1868: 'Journal of a tour in Armenia, Kurdistan and Upper Mesopotamia, with notes of researches in the Deyrsim Dag in 1866' *Journal of the Royal Geographical Society of London* 38: 281–361

The Telegraph 2015: 'Khaled al-Asaad, curator – obituary' 2 September 2015. <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/11839626/Khaled-al-Asaad-curator-obituary.html>

Van de Mieroop, M. 2005: *King Hammurabi of Babylon*. Oxford, Blackwell

Waraich, O. 2015: 'Khaled al-Asaad: authority on the antiquities of the Syrian city of Palmyra who was devoted to studying and protecting its treasures' *Independent* 20 August 2015. <http://www.independent.co.uk/news/people/khaled-al-asad-authority-on-the-antiquities-of-the-syrian-city-of-palmyra-who-was-devoted-to-10464467.html>

6. Yakın ama uzak: arkeolojik ‘alanlar’ ve yöre halkları

Sevil Baltalı Tırpan

Giriş

Geçmişteki insan faaliyetlerini incelemesinin yanı sıra kullandığı yöntem ve analizlerden ötürü arkeoloji güncel bir sosyo-kültürel bir uygulamadır. Arkeolojik alanlar arkeologlar için başlıca araştırma sahası olmasının yanında yakınlarda yaşayan insanların günlük yaşam, icraat, imge, zaman, hafıza ve kimliklerinin de bir parçasıdır. Bizim arkeolojik ‘alanlar’ olarak tanımladığımız yerler, bu topluluklar tarafından ‘bilimsel’ çalışmalara konu olan farklı zamanlara ve toplumlara ait ayrı birimler olarak algılanmaz.

Yıllar önce Urfa’da bir arkeolojik alanda saha sorumlusu olarak çalışırken, bir adam arkasında birçok kişiyle birlikte gelip bana silah doğrulttu. Alanın ekip biçtikleri önemli bir tarla olduğunu ve orayı hemen terk etmemi söyledi. Sesimde bir profesyonel otorite ile ona Bakanlık’tan iznimiz olduğunu, bu alanın bir arkeolojik SİT alanı olduğunu söylemeye çalıştım. Ayrıca bunun çok önemli bilimsel bir arkeolojik proje olduğunu, fonlarla sürdürüldüğünü ve doktora öğrenci olarak bu alandan sorumlu olmak için akademik yeterliliğe sahip olduğumu söyledim. Açıklamalarım fayda etmedi, aramızdaki mesele sonunda jandarmanın müdahalesi ile çözüldü. Sonrasındaki birkaç gün boyunca jandarma alandaki çalışmalar esnasında bize göz kulak olmak zorunda kaldı. Geçim kaygısı seviyesindeki ekonomik endişeler nedeniyle arkeoloji, kültürel miras veya benim aldığım eğitim yöre halkının umurunda değildi.

Sahaya geliştirmizden birkaç gün sonra alanın farklı etnik kökenlerden olan ikametçileri arasında yaşanan ve fiziksel şiddete varan büyük kargaşayı da hatırlıyorum. Grupların liderleri bizden sadece kendi gruplarından işçilerle çalışmamızı talep etmişti. Bizim varlığımızın yerelde halihazırda mevcut olan hizipleri ve güç çatışmalarını tetiklediği ya da tekrar canlandığı aşikardı. Ayrıca kendi etraflarındaki kadınların böyle bir role sahip olduğunu tahayyül edemedikleri için Müslüman bir kadın olarak benim sahada onların başında olmam da bir karışıklığa yol açmıştı. Türk ve Müslüman bir kadınla olan rahatsız ve huzursuz durumu çözmek için cinsiyetimi erkek olarak düşünüp bana ‘*abi*’ diye hitap etmeye karar verdiler. Aramızda elbette büyük sosyo-kültürel farklar vardı.

Bu deneyimler sonucunda ileride yöre halklarının arkeolojik ‘sitler’ olarak adlandırılan yerleri nasıl benimsemiştiği ve kavramsallaştırdığına ilgi duymaya başladım. Ayrıca arkeologların yerel halk arasındaki varlığının

siyasi okumasını antropolojik olarak araştırmaya da başladım. Yerel halkların mekanlar hakkında dile getirdikleri fikirlerden yola çıkarak geçmiş algılarını, ayrıca arkeolojik çalışmaların ve yarattıkları bilgi birikiminin bu geçmiş ve mekan algısı üzerindeki etkilerini halen araştırıyorum. ‘Yerel’ kelimesini belli bir yerden gelen ve arkeolojik alanların yakınında yaşayan kişiler için kullanıyorum.

Yıllar içinde Türkiye’de çalıştığım her yerde, arkeologların yok olan geçmişe ve kalıntılara neden bu kadar önem atfettiklerinin arkeolojik alanların yakınında yaşayanlar tarafından anlaşılmadığını fark ettim. Doğal olarak, arkeologların bu takıntısını açıklayabilmek için kendi akıllarına yatan bazı düşünceler geliştiriyorlardı. Yerel halklar ve arkeoloji projeleri arasında anlamsal bir ayrışmadan kaynaklanan ana bir iletişim problemi ve kopukluk olduğu görülüyordu.

Bu alanda çalışan pek çok bilim insanı, arkeologlar ve yerel halklar arasındaki kopukluğu, aralarındaki orantısız güç ilişkisini ve araştırmacıların etik yükümlülüklerini tartışmaktadır (Atalay 2012; Atalay vd. 2014; Derry, Malloy 2003; Hamilakis, Anagnostopoulos 2009; Hodder 2000; Mesckell 2005; Mesckell, Pels 2005; Smith, Waterson 2009; Stroulia, Sutton 2009; Stottman 2014). ‘Düşünümsel’, ‘kozmpolit’, toplum/topluluk, dönüştürücü ve etnografik arkeoloji başlıkları altında pek çok öneri getirilmiştir (bkz Atalay vd. 2014; Bartu 2000; Castaneda, Matthews 2008; Hamilakis, Anagnostopoulos 2009; Hodder 2000; Mesckell 2009; Merriman 2004).

Yukarıda bahsi geçenler de dahil olmak üzere, toplum/topluluk arkeolojisinin amaç, kapsam ve yöntemleri oldukça geniş olsa da, toplum arkeologlarının asıl hedefi arkeolojik veriyi ve yorumunu topluma sunarak arkeolojinin ve kültürel mirasın önemini açıklamaktır. Arkeolojik alan ve müzelere gezi düzenleyerek, broşür ve kitap dağıtarak ve konuşmalar yaparak insanları arkeoloji sürecinin içerisine dahil etmeyi de arzularlar. Toplum arkeologları ayrıca, dayanışmacı ve katılımcı araştırma yöntemleri ile yöre halklarını kendi projelerine katmaya çalışırlar.

Çoğu zaman, en azından benim kendi deneyimime göre, arkeologlar ve yerel gruplar farklı sosyo-kültürel temellere ve anlayış sistemlerine sahiptir. Sonuç olarak, işbirliği konusunda ısrarcı olmak ve yerel halkları arkeolojinin önemini arkeologların anladığı gibi anlamaları için zorlamak, üstünlük taslayan bir yaklaşıma yol

açabilir ve mevcut orantısız güç dinamiklerini daha da yerleşik hale getirme riski taşır. Yakın zamanda Stottman'ın (2014: 192) belirttiği gibi, 'İş birliği, tüm toplulukların tartışılan meseleler ya da konular hakkında temel birtakım bilgilere sahip olmalarını gerektirir.' Arkeologlar yöre halklarının arkeolojinin ve miraslaştırma süreçlerinin neden önemli olduğunu anlayacaklarını öngöremezler. Burada 'bizler' ve 'onlar' arasında net sınırlar ve farklılıklar olduğunu varsaymıyorum, özellikle de Appadurai'nin (2000) terimleriyle ifade edecek olursak hepimiz farklı derecelerde 'medya peyzajı', 'etnik peyzaj' ve 'mali peyzaj' gibi küresel akımların çeşitli boyutlarına katılıyoruz. Yine de bu durum, değer sistemleri ve evrenlerinde bir aynışmaya yol açmaz. Bu durumda, yerel grupların değer sistemleri, arkeolojik alanlar hakkındaki algıları, kendi geçmiş ve 'miras' anlamları ve bunlara atfettikleri değerlerin antropolojik bir araştırma ile çalışılması ve arkeoloji projelerinin ana hedefleri arasında yer almaları gerektiğini öne sürüyorum.

Vaka çalışması: Kerkenes'te yöre halkları ve arkeolojik çalışmalar

Öncelikli olarak arkeologlar ve yöre halkları arasındaki kopukluğu, ikincil olarak da yöre halklarının geçmişe, mekana ve eski kalıntılara hangi farklılıklarla yaklaştıklarını anlatabilmek için iyi tanınan Kerkenes ören yerinin yanında yer alan Şahmuratlı köyüne dair bir vaka çalışması sunacağım. Kerkenes, orta Anadolu'da, Yozgat ilinde yer alan Demir Çağı'na tarihlenen ve dağ kütlesi üzerinde bulunan bir yerleşmedir. Köy, dağın eteğinde kurulmuştur. Şahmuratlı köyünde 2010 yılından beri geleneksel etnografik yöntemlerle katılımcı gözlemler gerçekleştirmekteyim. Derinlikli görüşmelerin yanı sıra köyde gerçekleşen pek çok merasime de katıldım. Proje, arkeolojik çalışmalar ve yerel toplulukların arasındaki iletişimsizlik ve kopukluğun ana nedenlerinden bazılarını ısk tutmaktadır.

Bir arkeolojik alan olarak Kerkenes, 7 km uzunluğunda devasa taş savunma duvarları ile çevrelenmiş, Türkiye'de bilinen en büyük (270 ha) Helenistik dönem öncesi yerleşmesidir (fig. 6.1) Bilim insanları alanın kısa bir süreliğine Frig yerleşimi gördüğünü ve Herodot'un (1.74, 76, 77) belirttiği Pteria ismindeki başkent olduğunu düşünmektedirler. Alandaki yüzey araştırması ve kazılar, AİAE (Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü), Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Şikago Üniversitesi iş birliğinde Geoffrey Summers tarafından 1993–2012 yılları arasında yürütülmüştür. Proje 2012–2015 yılları arasında Yozgat Müzesi başkanlığında sürdürülmüştür. Çalışmalar 2015'ten sonra Central Florida Üniversitesi'nden Scott Branting ile Türkiye'den ve yurtdışından pek çok kurumun katılımıyla

devam etmiştir. Araştırma direnç yöntemi, jeo-manyetik ve elektro-manyetik gibi jeofizik yüzey araştırma yöntemleri ile uzaktan algılama, yeraltı radarı, CBS 3-D modelleme gibi en güncel yüzey araştırma teknik ve teknolojilerini kullanması ile anılmaktadır. Jeo-fizik araştırmaları ve geniş ölçekli yatay pozlamalar, saraylar, tapınaklar ve şehir kapıları gibi anıtsal mimarinin varlığını ortaya çıkarmıştır.

Kerkenes'teki arkeolojik çalışmalar uzun yıllardır sürse de, köy halkının pek çoğu halen projeye karşı kimi zaman çelişkili, kimi zaman öfkeli ya da kayıtsız duygular beslemektedir. Bu duyguların ana sebeplerinden biri proje ile aralarındaki orantısız ekonomik durum algısıdır. Köydeki insanların çoğunun küçük tarlaları ve süt için kullandıkları az sayıda büyükbaş ve küçükbaş hayvanları vardır. Gençlerden bazıları Sorgun'da (Yozgat'a bağlı yakınlardaki bir ilçe) ve başka yerlerde geçici işler bulur, bazıları Avrupa'da çalışır ve yazları köye dönerler. Köydeki pek çok erkek yaz aylarında arkeoloji projesini bekler, böylelikle kış için para biriktirme imkanı elde ederler. İş olanaklarından yararlanmak isteseler dahi proje ile ilgili hisleri çelişkilidir. Arkeoloji projesi köylüler için kendileri ve 'zengin diğerleri' arasında halihazırda var olan ekonomik ve sosyal ayrımı simgeler. Algılanan ekonomik ayrım, arkeologlardan ve projeden şüphe duymalarına neden olur. Dünyanın binbir yerinden arkeologların neden buraya kazı yapmaya geldiklerine şaşırır, bunun arkasında ekonomik bir çıkar, parasal bir kazanç olması gerektiğini düşünürler. Bir kişinin ifade ettiği gibi 'Arkeologlar bu kadar uzak yerlerden bunca pahalı aletlerle, kendi ailelerini, sevdiklerini geride bırakıp sırf taştan evler bulmaya mı buralara geliyorlar? Hayır, ya altın gibi başka şeylerin peşindeler ya da kendi devletleri bizim topraklarımızı araştırsınlar diye bunlara para veriyor.' Bazıları arkeologların yalnızca altın peşinde olduklarına inanır ve sorarlar, 'Başka hangi sebeple binlerce dolarla ve kaliteli araştırma aletleriyle buraya gelsinler? Tabi ki altın bulmak için.' Arkeologların jeofizik araştırma ekipmanlarını altın aramak için kullandıklarını ve sondaj kazılarının da bunun kanıtı olduğunu düşünürler. Köylüler için arkeolojik ekipmanlar arkeologların zengin olduğunun kanıtıdır: başka türlü nasıl bu pahalı aletleri satın alabilirler?

Köylüler geçim derdinde olduklarını ve kendileri için öncelikli sorunun ekonomik sıkıntılar olduğunu söyleyip dururlar. Bu yüzden projeden duydukları ekonomik beklenti, arkeolojik çalışmalardan veya bunun ürettiği bilgiden çok daha önemlidir. Köy halkı arasında arkeologlar için alandaki 'taşların' bugün buralarda yaşayan insanlardan daha önemli olduğu izlenimi hakimdir.

Fig. 6.1. Kerkenes arkeolojik alanın havadan görünümü.

Arkeolojik alan yöre halkı tarafından arkeologların genelde gördüğü gibi kesin sınırları olan, ayrı bir mekan olarak algılanmaz. Alan onların yaşam alanlarının bir parçasıdır ve alanın geçmişine ve bugününe dair bilgileri kendi pratik deneyimlerinden, hatıralarından, rüyalarından ve tarihsel anlatılardan ibarettir. Bu mekan aynı zamanda ekonomik, eğlendirici, dini, atalardan kalma ve tarihsel olmasının yanı sıra şifalı ve iyileştirici özellikler taşır. Şahmuratlı'daki arkeolojik girişimin varlığı, Kerkenes'in bir arkeolojik alan olarak değerine bir yeni katman daha eklemiştir.

Arkeologlar için Kerkenes surların içindeki alandan oluşur. Yerel halkla yaptığım derinlemesine görüşmelerde, onlara çoğu kez Kerkenes ile ilişkilerini sordum fakat onlar alanın içinde yer alan farklı mekanlara işaret ettiler. Ören yerinin yekpare şekilde ve bütünsel olarak bir şey ifade etmediğini fark ettim, onlar aslında öreni yerini, her birinin ayrı ismi ve sınırı olan 16 farklı mekan olarak biliyorlardı (fig. 6.2). Köydeki neredeyse herkes bu mekanların isimlerini, mevsimsel otlarını, yabani bitkilerini ve meyve ağaçlarını biliyordu. Ayrıca her bir mekan duyuşal deneyimlerle de biliniyordu, her yerin kokusunu ve seslerini anlatmaya çalışıyorlardı. Bu yerler, hayvanları otlatmak veya avlanmak için kullanıldıklarından önemini her zaman korumuştur. Alan arkeo-

lojik sit alanı ilan edilmeden önce, köyün önde gelen aileleri hayvanlar için çeşme yaptırma yarışına girmişlerdi, bu çeşmelere ailelerin isimleri veriliyordu. Bu çeşmeler halen ailelerin sosyal statülerini belirtir ve onların ölmüş atalarına işaret eder.

Ören yeri içinde yöre halkının şifalı ve iyileştirici özellikleri olduğunu söylediği yerler arasında, iki tane sülük havuzu bulunur. Sülük tedavisi pek çok fiziksel hastalığı iyileştirmede sıkça kullanılır (bkn Harmanşah 2015). Ayrıca alanda içinde iyileştirici ve şifalı su bulunan Uyuz Kuyusu diye bilinen bir kuyu da vardır, köylüler bu suyun deri ve sinir sistemi hastalıkları ile kısırlığı tedavi ettiğine inanır. Yöre halkının tasavvurunda bu kuyunun insansı özellikleri vardır, kuyu insanlara kızıp şifalı suyu kesebilir. Mesela bir kadın adet görürken suya girerse veya birisi kuyuya tükürürse kuyu kızabilir. Ayrıca yöre halkı kumaş parçalarını kuyunun etrafındaki çalılara bağlayarak dilek tutar.

Ören yerini ruhani, gizemli ve manevi özelliklere sahip bir yer olarak da deneyimlerler. Yıllar önce cinlerin musallat olduğu 12 yaşında bir kızın kuyuya düşmesinden sonra kuyunun artık lanetlendiğine inanmışlardır. Köylüler buraları olayları veya şahsi anılarını anlatmak, yolu tarif etmek için referans noktaları olarak da kullanırlar.

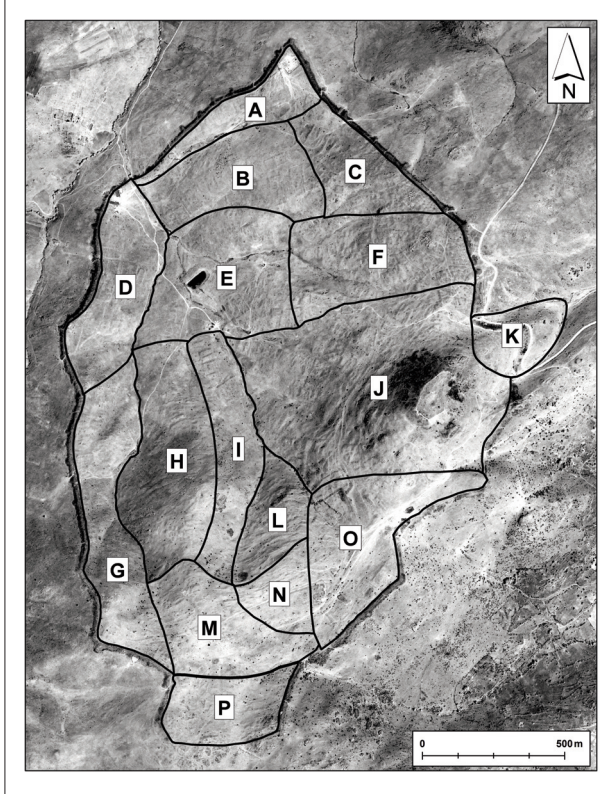

Fig. 6.2. Kerkenes'de kent surları içindeki mekanlar (harita, Yasemin Özarslan).

Alanın dini değeri de vardır çünkü mekanlardan birinde uzun zaman önce ölmüş Türk şehitlerinin mezarları olduğuna inanılan büyük taşlar bulunur. Şehitlerden birinin Müslüman bir dini lider olduğu düşünülür. Köylüler köyün inançlı Müslümanlarının her mübarek cuma günü bu mezarlardan çıkan ışık huzmelerini veya ilahi nurları görebildiklerine inanır. Böylelikle bu manevi yer hem ilahi hem de atalardan kalma olarak algılanır.

Burası arkeolojik sit alanı ilan edilmeden önce, yöre halkı eski yapılardan büyük taş ve blok gibi malzemeleri alıp kendi evlerini inşa edebiliyorlardı. Şimdi o günleri nostaljiyle anıyorlar ve neden her şeyin alanda bir bütün olarak kalması gerektiğini, neden geri dönüştürülmediğini her zaman anlamlandıramıyorlar. Onlara göre, dağ başının tüm diğer ilginç ve kıymetli özelliklerine rağmen arkeologlar sadece 'Frig taşlarını' araştırmakla ilgileniyorlar.

Arkeologlar Frig geçmişini öne çıkarmalarına rağmen, köylülere buranın geçmişini sorduğumda bana genelde kronolojik sırayı takip etmeyen pek çok farklı tarihi anlatı sundular. Bu devasa taş surları kimin yaptırdığı ile ilgili en yaygın hikaye Pers zamanından iki erkek kardeşin, Şah ve Murat'ın hikayesidir. Hikayeye göre, kardeşler arasında bir anlaşmazlık çıkar ve iki zıt

yönden duvarı örmeye başlarlar. 70 yıl sonra inşaat bitince kavuşup barışırlar. Kimileri kalenin Keykavus adında başka bir kral tarafından yapıldığını söyler. Sekizinci yüzyılda yaşayan ve Anadolu'ya İslam'ı yaymış tarihi Türk 'Savaş Kahramanı/Savaşçısı' 'Battal Gazi' – bazı kaynaklar Arap olduğunu söyler – ile ilgili de bir hikaye vardır (ayrıca bkz Ergenekon 1996; 1999). Battal Gazi bölgeye tüccar kılığında, sandık taşıyan develerle gelir ve şehir surlarından içeri girmeyi başarır. Daha sonra, sandıklardan askerler çıkar ve şehri tarumar edip alana kadar savaşır. Köyde neredeyse herkes bu tarihi anlatıları dinleyerek büyümüştür. Frig geçmişinden de haberdardırlar, fakat kendi hikayelerini ön plana çıkarmayı tercih ederler.

Tarih üretimlerindeki kaynaklardan bir tanesi sözlü tarih anlatıcıları oldukları düşünülen dini liderlerin (şeyhler) ve köy hocalarının rüyalarıdır. Geçmiş ve günümüz hakkında bilgiyi rüyalar aracılığıyla alırlar. Toprak altındaki eski kalıntıları rüyalarında görür ve insanlara bunların özellikleri ve yeri hakkında haber verirler. Bu süregelen rüyalar buralarda eskiden yaşamış insanların gömdükleri altınların varlığına dair söylentilerdir.

Köylülere göre yerelde arkeoloji projesine dair şüphe ve kararsızlığın nedenlerinden biri, arkeologların geçmişle ilgili yerel bilgiye karşı ilgisiz olmalarıdır. Arkeologlar onların hikayelerini ya hiç dinlememişlerdir ya da onların bilgisinin bilimsel olmadığını, dolayısıyla geçerli olmayacağını söylemişlerdir. Onlara göre arkeologların yalnızca İslam öncesi dönemden kalma Frig kalıntıları ile ilgili olmaları bir gizem kaynağıdır ve hayal kırıklığına yol açar. Yöre halkı arkeologların bölgenin Türk ve İslam geçmişini de araştırmalarını tercih ederlerdi.

Tartışma

Kerkenes örneğinde, yöre halkı ve arkeologlar arasındaki kopukluğun sebepleri günümüz, geçmiş ve maddi dünya üzerine farklı öncelikler, algılar ve değerlerde yatar. Benim deneyimimde arkeologlar için arkeolojik mirasın önemi yöre halkı için kendiliğinden aşikar olmalıdır. Kimi arkeologlar halkla diyalog başlatabilir ve araştırmalarına onları dahil edebilir. O zaman dahi eğer temel bilgiden yoksunlarsa işbirliği gerçekleşemez veya sadece tepeden inme bir şekilde gerçekleşir. Ayrıca yerel halkın arkeolojik bilgi üretimine katılmaya istekli olacağını varsaymak kibirli ve kendini bilmez bir tavidir (Handler 2008: 109).

Arkeologların yıllar içerisinde kendi akademik otoritelerinin yarattığı algıya dayanarak yerel bilgiye üstünlük taslayan bir tavra sahip olduklarını fark ettim. Bilimsel gerçeklik ve değer epistemolojisine dayanan bir disiplin olan arkeoloji, geçmişi inşa etmenin alternatif yollarına

yer açmaz. Hamilakis'in (2010: 440) de tartıştığı gibi, modernist resmi arkeoloji (19'uncu yüzyılda gelişen akademik disiplini kastederek) perspektifinden, alternatif bakış açıları genellikle saçma olarak görülür ve bu nedenle ampirik olarak yeterli bulunmazlar (ayrıca bkz. Hamilakis, Anagnostopoulos 2009: 71–72). Bu nedenle çoğu profesyonel arkeolog yerel alternatif tarih okumalarını ve bilgiyi batıl inanç veya folklor, mantıksız, tarih dışı ve alakasız diye niteler. Yerel bilgi yerine arkeolojik bilginin teşviki, genellikle yerel halk tarafından son derece tepeden inme bir tavır olarak algılanır. Bilimsellik takıntısı ve bilimsel bilginin diğer tüm bilgi biçimlerinden üstün olduğu inancı, geçmişe sahip olmaya yönelik sömürgeci tutumlarla da ilintilidir (Meskell 2003: 154). Bu şekilde arkeoloji de bir karşı-belleg süreci yaratır çünkü yerel halka geçmiş hakkında bildiklerini unutmalarını söyler zira bu bilgi saçma, kanıtlanamaz olduğundan değerli değildir veya sadece halk masalları olarak değerlidir. Yerel halka anlatılarının geçerli olmadığını söylemek, geçmişin anlatılarının susturmanın bir yoludur (Trouillot 1995). Geçmişin 'bilimsel' temsilleri 'tarih' olarak kabul edilirken, sözlü gelenekler gibi çoğu yerel yaklaşım genellikle 'mit' olarak anılır (Handler 2008: 107). Aslında geçmişini temsil eden bu biçimler eşit derecede geçerlidir, çünkü her ikisi de anlatı türleridir (bkz. De Certeau 1988) ama elbette bu bir 'ontoloji ve iktidar meselesidir; yani, neyin ne olduğunu kimin tanımlama yetkisi olduğu' ile ilgilidir (Herzfeld ile Byrne tarafından yapılan bir röportaj: 156).

Yakın zaman önce Yunanistan'ın Naxos adasında yapılan bir tarih etnografyası çalışmasında, Stewart (2012; 2013) tarih inşasının bir kaynağı olarak artzamanlı rüya görme geleneğini incelemiş ve yerel halkın tarihsel bilincinin bir kısmının nasıl rüyalardan geldiğini tartışmıştır. Adalılar geçmişte işlerin nasıl yürüdüğüne dair cevaplar bulmakla bayağı bir şekilde meşguldürler ve rüyalar ve görüşler onları bu konuda bilgilendirir (Stewart 2013: 28–30). Stewart'ın 'tarihselleştirmeler' olarak adlandırdığı, geçmişle farklı ilişkiler üzerine yapılan bu zorlu çalışma, Batının bilme biçimleriyle tanımlanan geleneksel 'tarih' i sorgulamamıza neden olmaktadır. Şahmuratlı'daki insanların çoğu, antik kalıntıların geçmişi ve bugünü hakkındaki bilgilerinin arkeologların bilgisi kadar geçerli kabul edilmesi ve arkeolojik yöntemlerle araştırılması gerektiğini ifade etmektedirler.

Arkeolojik projeler ile yerel topluluklar arasındaki kopukluk, aynı zamanda mekana ve yerleşmeye farklı bakış açıları ve yaklaşımların ürünüdür. Geleneksel arkeolojik alan, arkeolojik kalıntıları yalnızca belirli sınırlar içinde barındıran, genellikle sit adı verilen alandan oluşur. Bu sitler arkeologlar için açıkça mekansal ve zamansal varlıklardır; ancak bu mekan-zamansal

varlıklar aynı zamanda yerel mekan-zamansal sürekliliklerin bir parçası ve hissesidir. Başka bir deyişle, sitler, yerel uygulamalar ve anlam sistemleri tarafından üretilen yerel peyzajların bir parçasıdır. Daha önce de belirttiğim gibi Şahmuratlı'daki insanlar, adlandırma sayesinde mekanı belirli özelliklerine göre belirli yerlere bölüp yerel olarak anlamlı bir yer haline getirerek siti peyzajlarının bir parçası olarak içselleştirirler. Peyzaj yerel halk için günlük yaşamın, tarihsel hayallerin, arzuların, anıların ve benlik duygusunun önemli bir bileşenidir. Yerel peyzajlar arkeolojik sit alanına dönüştürüldüğünde, yerel halk bir nebze de olsa kendi yerleşme yerlerine arkeologların gözünden bakmaya zorlanmaktadır ki bu aynı turistik bir bakış gibi dışarıdan bir müdahaledir. Bu da kızgınlığa ve projeye karşı çelişkili duygular beslenmesine neden olabilmektedir. Şahmuratlı'daki insanların bakış açısına göre, arkeolojik sit alanı Kerkenes'deki birden fazla anlam katmanından yalnızca birini oluşturmaktadır. Bölgede arkeolog olarak çalışan Harmanşah (2015: 146) tarafından da ifade edildiği üzere pek çok yöre insanı yörenin atalarının, dini, tedavi edici ve büyüü özelliklerinin arkeoloji projesi tarafından ilgi konusu olarak görülmediğinden şikayetçidir.

Sonuç

Bu makalede, etnografik bir vaka çalışması kullanarak, arkeolojik projeler ve yerel topluluklar arasındaki kopukluğun bazı nedenlerini açıklamaya çalıştım. Yerel halkın bakış açısından, Kerkenes'deki arkeoloji projesine karşı çelişkili duygulara neden olan üç ana konuya odaklandım. İlk sorun, yerel halkın proje ile köy arasındaki ekonomi ve iktidar ilişkisinin orantısızlığına dair duyduğu kızgınlıktır. Ekonomik orantısızlık daha belirgin olsa da, arkeologların araştırmanın tüm yönlerini yerel halka danışmadan kontrol etme ve karar verme eğilimi genellikle büyük bir güç asimetrisinin tezahürü olarak algılanır. İkincisi, Şahmuratlı'daki yerel topluluklar arkeolojik sit alanını yerel peyzajın bir parçası olarak algılarlar, buraya birden çok anlam verirler ve sit günümüzde eş zamanlı olarak farklı zamansallıkları çağırıştırır. Son olarak, alternatif geçmişler konusuna değindim çünkü sit hakkında yeterince arkeolojik bilgi olmasına rağmen yerel halk benimle geçmişe dair yerel anlatıları paylaşmakta ısrar etti. Sadece arkeolojik olanı içeren tekil bir 'miras' tanımıyla ilişki kuramadılar. Birçoğu için eski çeşmeler, büyüü kuyu, sülük havuzu, Şehitler mezarlığı ve yerin geçmişiyle ilgili sözlü anlatılara da değer verilmeli ve tüm bunlar uygun şekilde ele alınmalıdır.

Arkeolojik projeler, etnografik araştırmalar yoluyla, yerel toplulukların arkeolojik alanları nasıl kavramsallaştırıp algıladıklarını anlamalı ve ilgi alanlarını ve miras değerlerini anlamak için diyalog yaratmaya çabalamalıdır.

Kaynakça

- Appadurai, A. 2000: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, University of Minnesota Press
- Atalay, S. 2012: *Community-Based Archaeology: Research with, by, and for Indigenous and Local Communities*. Berkeley, University of California Press
- Atalay, S., Clauss, L.R., McGuire, R.H., Welch, J.R. 2014: *Transforming Archaeology: Activist Practices and Prospects*. Walnut Creek, Left Coast Press
- Bartu, A. 2000: 'Where is Çatalhöyük? Multiple sites in the construction of an archaeological site' I. Hodder (ed.), *Towards Reflexive Method in Archaeology: The Example of Çatalhöyük* içinde. Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge: 101–09
- Byrne, D. 2011: 'Archaeological heritage and cultural intimacy: an interview with Michael Herzfeld' *Journal of Social Archaeology* 11.2: 144–57
- Castaneda, Q.E., Matthews, C.N. 2008: *Ethnographic Archaeologies: Reflections on Stakeholders and Archaeological Practices*. New York, Altamira Press
- De Certeau, M. 1988: *The Writing of History*. New York, Columbia University Press
- Derry, L., Malloy, M. 2003: *Archaeologists and Local Communities: Partners in Exploring the Past*. Washington DC, Society for American Anthropology
- Ergenekon, B., 1996: 'Kerkenes Dağı: Bir Dağ Efsanesinin Peşinde' *Atlas* 11: 136–44.
- 1999: 'Ethnoarchaeology in Şahmuratlı village by Kerkenes excavations in Turkey' *Caesaraugusta* 73: 169–75
- Hamilakis, Y., Anagnostopulos, A. 2009: 'What is archaeological ethnography?' Y. Hamilakis, A. Anagnostopulos (eds), *Archaeological Ethnographies, Public Archaeology* 8.2–3 içinde: 65–87
- Hamilakis, Y., 2010: 'Archaeologies in situ, situated archaeologies' A. Stroulia, S.B. Sutton (eds), *Archaeology in Situ: Sites, Archaeology and Communities in Greece* içinde. New York, Lexington Books: 439–46
- Handler, R. 2008: 'A dangerously elusive method: disciplines, histories and the limits of reflexivity' Q.E. Castaneda, C.N. Matthews (eds), *Ethnographic Archaeologies: Reflections on Stakeholders and Archaeological Practices* içinde. New York, Altamira Press: 95–118
- Harmanşah, Ö. 2015: *Place, Memory, and Healing: An Archaeology of Anatolian Rock Monuments*. New York, Routledge
- Hodder, I. 2000: *Towards Reflexive Method in Archaeology: The Example of Çatalhöyük*. Cambridge, McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge
- Merriman, N. (ed.) 2004: *Public Archaeology*. New York, Routledge
- Meskel, L. 2003: 'Pharaonic legacies: postcolonialism, heritage, and hyperreality' S. Kane (ed.), *The Politics of Archaeology and Identity in a Global Context* içinde. Boston, Archaeological Institute of America: 149–71
- 2005: 'Sites of violence: terrorism, tourism, and heritage in the archaeological present' L. Meskel, P. Pels (eds), *Embedding Ethics* içinde. New York, Berg Publishers: 123–46
- Meskel, L. (ed.) 2009: *Cosmopolitan Archaeologies*. Durham, Duke University Press
- Meskel, L., Pels, P. (eds) 2005: *Embedding Ethics*. New York, Berg Publishers
- Smith L., Waterson, E. 2009: *Heritage, Communities and Archaeology*. London, Duckworth
- Stewart, C. 2012: *Dreaming and Historical Consciousness in Island Greece*. Boston, Harvard University Press
- 2013: 'Dreaming and historical consciousness,' *Historically Speaking* 14.1: 28–30
- Stottman, M.J. 2014: 'From the bottom-up: transforming communities with public archaeology' S. Atalay, L.R. Clauss, R.H. McGuire, J.R. Welch (eds), *Transforming Archaeology* içinde. Walnut Creek, Left Coast Press: 179–96
- Stroulia, A., Sutton, S.B. 2009: 'Archaeological sites and local places: connecting the dots' in Y. Hamilakis, A. Anagnostopulos (eds), *Archaeological Ethnographies. Public Archaeology* 8.2–3: 124–40
- Trouillot, M.R. 1995: *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston, Beacon Press

7. Toplum arkeolojisinde ‘güçlendirme’ yaklaşımı: Üç Zirve Kutsal Alanı Toplum Arkeolojisi Projesi

Evangelos Kyriakidis

Giriş

Bu makalede Kültürel Mirası Koruma Girişimi’nin (Initiative for Heritage Conservation) Girit, Gonies’de gerçekleştirdiği Üç Zirve Kutsal Alanı Toplum Arkeolojisi Projesi örneği sunulacaktır. Bu proje adını Kent Üniversitesi’nin kapsamlı arkeoloji projesinden almakla beraber (www.inherity.org), toplum arkeolojisinin yerel halkların güçlendirilmesi için nasıl kullanılabilirliğine örnek teşkil etmektedir. Makalenin amacı bir etnografik çalışmanın nasıl tasarlanacağına dair bir yol haritası sağlamaktan ziyade benzersiz bir toplulukla etkileşime girebilmek için kullanılan yaratıcı teknikleri açıklamaktır. Bu örnekte oldukça fayda sağlayan bu araçların farklı yerlerde toplumla ilişki kurmaya çalışan başka programlar tarafından kullanılması umulmaktadır.

Toplum arkeolojisi ve güçlendirme

Toplum arkeolojisi, arkeolojik araştırmanın geniş bir alanıdır. Merriman (2004: 5–8), Holtorf (2007: 105–29) ve Okamura ile Matsuda (2011: 5–7) bu alandaki farklı yaklaşımları ayırt etmeye çalışmışlardır. Diğer yaklaşımları sentezleyen Matsuda (bu ciltte) toplum arkeolojisine karşı dört eğilim tanımlar: eğitimsel, halkla ilişkiler, çoklu bakış açısı ve ‘eleştirel’ yaklaşımlar. Her ne kadar bu yaklaşımlar fazlasıyla örtüşse ve bu sınıflandırma analitik amaçlar için oluşturulsa da, beşinci bir yaklaşımı sunmadan önce bu sınıflara daha yakından bakmak gerekir.

Çıkış noktamızı, değerleri kültürel miras yönetiminin merkezine yerleştirerek değer-temelli yaklaşım olarak alıyoruz (ör., de la Torre 2003: 1–2). Başka bir deyişle, kültürel mirasın taşıdığı anlam veya değerlerini korumak, desteklemek ve yönetmek istiyoruz. Bu bağlamda kültürel mirasın dokusu, en nihayetinde bu değerlerin dayandığı kilit unsur olarak korunur. Bu bakış açısıyla bağlantılı olarak, bu dört yaklaşımın her birini değerler ile ilişkileri açısından kısaca değerlendireceğiz. ‘Eğitim’ yaklaşımı yeni kültürel miras değerleri tanımlar veya yerel topluluklara yeni anlamlar sunar. Bunlar toplumun daha önce haberdar olmadığı, dolayısıyla ‘eğitilerek’ farkında olduğu değerler olabilir. İkincisi, ‘halkla ilişkiler’ yaklaşımı var olan değerleri yeniden şekillendirir veya bir dizi toplum arkeolojisi

yöntemi, etkinliği ve etkileşimi aracılığıyla bu değerlerin önemini vurgular. Toplumun zihninde halihazırda mevcut olmalarına rağmen bu değerlerle doğru şekillerde ilişki kurulamıyor veya hakkettikleri önem verilmiyor olabilir. Üçüncüsü, ‘çoklu bakış açısı’ yaklaşımı, aynı kültürel mirasa farklı değerler biçen ve farklı önceliklere sahip bir dizi paydaş ve çıkar grubunun varlığını kabul eder. Bu yaklaşım sayesinde farklı grupların sesleri duyulur, görüşleri dikkate alınır ve belli bir kültürel mirasa atfedilen çeşitli değerlerin dile getirilmesi için yollar bulunur. Çoklu bakış açısı yaklaşımı paydaş ve gruplarda diğer kişilerin değerleri konusunda farkındalık yarattığı için kısmen eğitici, kısmen de halkla ilişkiler yaklaşımıyla örtüşür çünkü farklı grupların diğer kişilerin kültürel mirasa bittiği değerlerin göreceli önemini anlamalarını sağlar. Sonuncusu, ‘Burada kimin vizyonunu gerçekleştirmeye çalışıyoruz?’, ‘Toplum arkeolojisini (ya da herhangi başka bir faaliyeti) kim için gerçekleştiriyoruz?’, ‘İşleri neden bu şekilde yapıyoruz?’ gibi soruları soran dördüncü bir eleştirel yaklaşım bulunur. Bu yaklaşım çok önemlidir çünkü kendi yöntem ve amaçlarımızı sorgulamak ve bunlar hakkında düşünmemiz için bize alan sağlar.

Yukarıda bahsedildiği gibi dört farklı yaklaşım da birbiriyle örtüşmektedir. Kültürel mirası değerlendirme ve anlatma yollarına dair aynı temeli paylaştıkları için her yaklaşımı belirleyen ana vurgu benzerdir. Ben ise toplum arkeolojisine yeni bir yaklaşım sunmak istiyorum: topluluklara veya gruplara kültürel mirasın yönetiminde meşru paydaşlar olarak kendi miraslarını korumak, tanıtmak ve yönetmek için bilgi ve donanım verildiği, ‘toplulukları güçlendirme’ yaklaşımı. Buradaki ‘güçlendirme’ aşağıda göreceğimiz gibi gücün ister devlet yetkilileri ister yerel topluluklar olsun, kilit paydaşlar arasında nihai olarak daha adil bir şekilde dağıtılması anlamında kullanılmaktadır (Smith vd, 2014: 5–7). Kültürel mirasın korunması söz konusu olduğunda yerel topluluklar çoğunlukla en marjinal bırakılan gruplardır; bu nedenle mirastaki ‘toplulukları güçlendirme’ yaklaşımı, marjinal bir gruba güç verme ve onu öne çıkarma duygusuna sahiptir (bkz. Batliwala 2007: 561–62, son elli yıldır Hindistan’da güçlendirme kavramının gelişimini inceler).

‘Toplulukları güçlendirme’ yaklaşımı genelde ‘ortaklaşa/katılımcı arkeoloji’ (La Salle 2010: 406; Colwell-Chanthaphonh, Ferguson 2008: 9) diye tanımlanan yaklaşımdan daha fazlasını içerir çünkü bu yaklaşımda her zaman araştırmacıların/arkeologların üstünlüğü vardır. Elbette bu türden bir toplum arkeolojisi, ‘eleştirel’ yaklaşım da dahil olmak üzere yukarıda belirtilen tüm yaklaşımları sıklıkla kullanacaktır. Burada anlatılan proje, pek çok diğer toplum arkeolojisi projesi gibi net olarak tek bir kategoriye girmez; daha ziyade, farklı fikir ve yaklaşımların birleşiminden faydalanır. Proje, bu yönü göz önünde bulundurularak ele alınmalı, eleştirilmeli ve geliştirilmelidir. Bununla birlikte projenin belirgin bir özelliği toplum katılımını hem yerel toplulukların güçlendirilmesi hem de bilimsel araştırma için bir araç ve bir hedef olarak almasıdır (bkz Dudley 1993: 8).

Girit’teki projemiz sınırlı bütçe ve kaynaklarıyla küçük bir proje. Zira üzerinde çalıştığımız arkeolojik sit alanlarının üçü de mütevazı alanlar. Burada ilgilendiğimiz yer Philoremos adı verilen, çoğunlukla Minos dönemlerinde kullanılan bir zirvenin tepesindeki dini bir ritüel alanı olan Minos Zirve Kutsal Alanı’dır. Hiçbiri tam olarak yayınlanmamışsa da bu türden 40’tan fazla alan kazılmış ve 60’tan fazlası da yüzey araştırması ile tespit edilmiştir. Bu ve benzeri yerlerdeki buluntular ağırlıklı olarak kilden yapılmıştır; çanak çömleğin çoğu iyi pişirilmiş ve muhtemelen sadece burada depolanmak amacıyla üretilmiştir. Tüm bu alanlar dağ tepelerinde yer aldığından özellikle rüzgar, yağmur, don ve çözülme gibi etmenlere maruz kalırlar. Bu şartlar altında buluntular yalnızca orijinal kalitelerinin düşük olmasından dolayı değil, aynı zamanda şiddetli erozyon nedeniyle de epey gösterişsiz, parçalanmış, cazibesiz, üzerinde çalışılması zor ve sönüktür. Arkeologlar bu tür yerlerde araştırma yapmak için nadiren motive olurlar. Zaten neticede bu çalışmalar yayınlanmamıştır, ortaokul ders kitaplarında yer almazlar ve turistik yerler de değildirler. Ziyaretçileri azdır ve bütçeleri genellikle mütevazıdır.

Yine de kutsal alanların bilimsel önemi, elde ettikleri sınırlı bilimsel ilgi ile orantısızdır. Minos Giriti’nin tartışmasız tek ritüel alanı olarak, Minos ritüelleri ve dinini anlayabilmemiz için büyük bir fırsat sunarlar. Bu alanlar kırsal ekonomiyle bütünleşik oluşları sayesinde Minos’un ne olduğuna dair bilgi sağlayabilir. Projemiz, Üç Zirve Kutsal Alanı, Orta Kuzey Girit’teki bir bölgede bu tür üç alanın karşılaştırmalı çalışmasıdır.

Zirvedeki kutsal alanların ortak ve karakteristik bir özelliği, hakim oldukları peyzajda görsel olarak öne çıkmalarıdır. Çevrelerindeki peyzajın ayrılmaz bir parçası olan zirve alanları her durumda, görsel ve belki de işlevsel olarak ilgili zirveyle bütünleşmiş bir ekonomik faaliyet alanıdır.

Bu ekonomik faaliyetin farklı işlevlere sahip olması olasıdır; alanda bulunan boynuzlu ve hayvan görümlü kil figürinlere dayanarak diyebiliriz ki hayvancılık ve tarım Minos zamanında kesinlikle bu işlevlerdendi. Bu yüzden araştırmamızın zirvedeki kutsal alanların çevresine yoğunlaşmasına ve bölgenin modern sakinlerinden bölgenin şimdiki ve yakın geçmişteki kullanımları hakkında etnografik çalışmalar sayesinde veri toplamamız gerektiğine karar verildi. Hedeflerimiz peyzajın dinamikleri hakkında daha derinlikli ve zengin bir görüş elde etmektir – insan müdahalelerinden ne kadar etkilendiği, ne tür insan faaliyetlerinin mümkün olduğu gibi – böylelikle Minos uygarlığı üzerine araştırmamıza ışık tutulabilirdi. Böylelikle çalışmamızdaki etnografi unsuru elzem hale geldi. Bu araştırma, proje kapsamındaki üç kutsal zirve alanından biri olan Philoremos’un yakınındaki Gonies halkıyla başladı ve daha sonra yakınlardaki diğer köylere yayıldı.

Pek çok ülkedeki yetkili kurumlar, kültürel miras yönetiminde bireyleri ve toplulukları kilit birer paydaş olarak görmez ve onlarla pek iletişim kurmaz. Tepeden inme ‘akademik’ bir yaklaşım sergileyen ve uzman olmayan paydaşların katılımına olanak tanımayan Yunanistan’da da aslında durum budur (Fouseki 2009: 49–65). Bu yalnızca yöre halklarının kendi kültür mirasları aleyhine tutumlar takınacağı şüphesinden değil, ki bu da sıklıkla yaşanır, onlarla uygun yöntemlerle iletişime geçmek için yeterli kaynaklara sahip olunmamasından kaynaklanır (bkz Bintliff 2004: 137–52). Yerel topluluklar mülkiyet hakkında farklı görüşlere sahiptir (McGill 2010: 476) ve sit alanlarındaki eserleri çalar, alanları ihlal eder, üzerine inşaat yapar ve yetkililerin gözünde genellikle buraları tahrip etme maksadı taşırlar. Bu yüzden yerel toplulukların, resmen böyle tanımlanmasalar ve kimi zaman olumsuz bir yolla olsa da, paydaş oldukları anlamına gelir. Elbette, yerel toplulukların kendi miraslarını çok sorumlu ve hünerli bir şekilde yönetebileceklerini kanıtladıkları pek çok durum da mevcuttur mevcut olmasına, ancak bu örnekler genel tabloyu bozan birkaç olumsuz durumun gölgesinde kalmıştır. Örneğin, son zamanlarda büyük Atina bölgesinde, Atina’nın merkezindeki Philopappou hareketi yerel mirasa karşı çeşitli saldırılar için yasal işlem başlatmayı başardı (www.filopappou.wordpress.com), Keratea sakinleri, yerel kültür mirasını koruyan ve tanıtan bir açık müze işletiyor, aynı zamanda yerel halk Platon akademisinde, yerel miras alanlarını (akademia-platonos.blogspot.gr) korumak için hükümet üzerinde baskı oluşturdu. Bu tablo bölünmüş olsalar da Atina’nın mahallelerine özgüdür ve hatta mahalle hareketlerinin kolektif kaynakları devletinkilerden çok daha üstündür.

Daha önce belirtildiği üzere etnografik çalışmamızın önemli bir bölümü 1930'larda 1000 kişiden fazla sakini, okulu, polis karakolu ve zanaat kollarıyla küçük bir köy olan Gonies'te yapıldı. Köydeki erkeklerin çoğu kırsal yaşam süren, tarım veya inşaatla uğraşan kişilerdi ve bazıları halen bu meslekleri sürdürmektedir. Köydeki tahıl üretimi oldukça fazla olmalıydı, büyük ve küçükbaş hayvan sayısı da ve inşaat işleri de boldu. Un değirmenleri, zeytinyağı presleri ve harman yerleri bir zamanlar gelişen yerel ekonominin kanıtıydı (fig. 7.1). Bugünlerde köyün nüfusu genellikle buraya bir emeklilik inzivası olarak sığınan 200 kişiden ibaret. Endüstriyel birimlerin hiçbiri kullanılmıyor, ve aile yaşamını destekleyecek okul veya benzeri bir altyapı yok.

Etnografi projemiz başlangıçta yöre halkıyla iletişime geçmeye, hem yakın zamanda hem de geçmişte doğal peyzajı nasıl kullandıklarını anlamaya dairdi. Bölgenin kaynakları ve yer isimleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak istiyorduk. Yerelin peyzaja bakışı karşısında bizim alana dair sabit tutumumuz, kendi bakış açımızı değiştirerek yerel deneyimler ve gelenekler ışığında bunu daha incelikli ve zengin kıldı. Hatta etnografik araştırmanın fiziki arkeolojik çalışma ile eş zamanlı değil, ondan daha önce yapılmasının gerekliliğini gözler önüne seren bu değişim, arkeolojik kazı çalışmalarının belirli sorulara cevap vermesi gerektiği düşünüldüğünde araştırma sorularımızı yeniden tanımlamamıza neden oldu. Örneğin, başlangıçta zirve tapınaklarının arkeolojik kayıtlarındaki birçok boğa figürünün bir tür dilek adağı olduğunu düşünmüştük; yani boğayı gerçekten kurban etmek yerine kil figürinler kullanılıyordu zira bu denli kurak ve dağlık bir arazide çok sayıda sığra sahip olmanın imkansız olacağını düşünüyorduk. Bununla birlikte etnografik araştırmalar yoluyla, 30 yıl öncesine kadar her ailenin bir veya iki sığra sahip olduğunu ve köyde yüzden fazla boğa ve ineğin bulunduğunu keşfettik. Bu, figürinlere ilişkin yorumumuzu tamamen değiştirdi. Başka bir örnekte, uzmanlar yerleşim yerleri ile zirvedeki kutsal alanlar arasındaki görsel bağlantıya dikkat çekmişlerdi (Peatfield 1983: 274–76; Kyriakidis 2005: 19). Peyzajla ancak orada yaşayarak, yöre sakinlerinin bu yerle ilgili hikayelerini duyarak kurulan aşinalık, bu görsel bağlantının eskiden sanıldığından çok daha zengin olduğunu gösterdi. Zirve kutsal alanında duran birisi, etraftaki çok büyük bir alanda kimin tam olarak ne yaptığından haberdar olabilir. Ayrıca açık havada pek çok hatıra, efsane ve burada yaşanmış olaylar akla gelir hemen, böylelikle toplumun geçmişine ve hayatına ayrılmaz bir şekilde bağlı olan bir bilişsel harita belirir. Bunlar, araştırmamızı çok daha incelikli kılan ve yöre sakinlerinin hikayelerinin ve buradaki yaşam biçimlerinin zirve kutsal alanlarına bakış açımızı değiştirdiği pek çok örnekten sadece ikisidir.

Fig. 7.1. Gonies köyünün dışında terkedilmiş harman yeri (fotoğraf: Aris Anagnostopoulos).

Köyün birçok yönden devletin erişiminden uzak olması ve her ne kadar resmi açıdan arkeolojik miras üzerinde tam yetkiye sahip olsa da (sınırlı kaynaklar yüzünden) arkeolojik hizmetlerin bu yetkiyi tam olarak kullanamaması, miras alanın ve ifade ettiklerinin korunabilmesini sağlamak için pek az olanağa sahip olduğumuz anlamına gelir. Bu elbette, sadece bizim projemize özgü olmayan, dünyadaki pek çok arkeolojik alanın da tecrübe ettiği çok büyük bir sorundur.

Üstelik amacımız bu alanı sadece korumak değil, burayı sürdürülebilir bir ilham, eğitim, kültür ve yerel gurur kaynağı haline getirmektir. Elbette ikincisini başarak ilkinin de sağlamış olurduk. Böylelikle yöre halkını arkeolojik alana ve onun değerine duyarlı hale getirecek, alanın uzun dönemde korunmasını ve iyi şekilde kullanılmasını sağlayacak bir toplum arkeolojisi projesinin tasarlanmasına karar verildi. Hedeflerimiz sırf akademik değildi, aynı zamanda sosyal değişim yaratmayı da amaçlıyorduk. Bu, bizim alanımızda yapılan, sadece akademik, öz-yansıtıcı hedeflere sahip pek çok proje ile taban tabana zıttır (mesela., bkz Matthews vd. 2011: 484).

Güçlendirmenin zihinlerimizde önemli bir yeri vardı çünkü yerel toplulukların kendi kültürel mirasına sahip çıkmalarını ve ondan yararlanmalarını istiyorduk. Bunu sağlamak amacıyla söz konusu kültürel mirası onlar için önemli ve ilişki kurulabilir hale getirmeliydik. Amacımız bir bakıma dışlayıcı değil kapsayıcı özellikler ile tanımlanmış, devamlı gelişen bir topluluk yaratmaktı (Carman 2011: 499). Bu topluluk, bu mirasın sadece kendi kontrollerine tabi olduğunu düşünenlerden değil (şu anda bunlar yerel arkeoloji yetkilileridir), bu kültürel mirası benimseyen ve onu korumak isteyenlerden oluşuyordu.

İlk adımımız Philioremos Zirvesi Kutsal Alanı için bir araştırma ve iletişim stratejisi tasarlamaktı. Bizim programımızdan önce kutsal alan yöre halkı için pek önem arz etmiyordu, buna rağmen amacımız bu alanı toplumun ilgi alanları arasında merkezi bir yere yerleştirmekti. Bu stratejinin uzun süreli bir etki yaratarak alanda yapacağımız işin ötesine geçmesi şarttı. Son olarak, aynen eğitim yaklaşımının (yukarıya bakınız) öngöreceği gibi yöre sakinlerinin alanın değerlerini öğrenmelerini, korumalarını ve geliştirmelerini de sağlamalıydık.

Bu durumda 1) onları bilgilendirmeli, 2) bu kültür mirasını öne çıkarmalı, 3) kültür mirasının önemi artsın diye toplumun öncelikli önem verdikleriyle bu mirası bağdaştırmalı, 4) alanı toplumun gündelik hayatı ile ilişkilendirmeli ve 5) alanın değerlerini koruyup geliştirmek için topluma gerekli araçları sağlamalıydık. Projenin kısıtlı kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, özellikle de amacımız toplumu güçlendirmek olduğundan, bunun uzun dönemde proje üzerinde kaynak baskısı yaratmadan ve herhangi bir bağımlılık yaratmadan yapılması gerekiyordu. Bu son koşul oldukça önemliydi ve diğer tüm koşulları da şekillendirmeliydi çünkü uzmanlık, insan ya da para kaynağına bağımlılık yaratılması projenin gelecekteki başarısına gölge düşürürdü.

Kendi açımızdan kısıtlı kaynaklarla tek seferde yapılacak bir yatırım ile uzun dönemli sürdürülebilirlik yaratmak özellikle zorlayıcıydı. Sürdürülebilirlik ve yerel toplulukların güçlendirilmesinden söz ederken ‘kaynak’ (finansal, uzmanlık ve insan kaynakları) terimi ile ne ifade edildiğini açıklamak yerinde olur. Birlikte çalıştığımız topluluğun, pek çok diğer topluluk gibi sınırlı finansal kaynağı ve yeterli insan kaynağı vardı. Hiç bilgi sahibi olmadığımız alanlarda engin bilgiye sahip olmaları araştırma projemiz için son derece gerekli bir bileşendi. Örneğin, çobanlar iyi otlak alanlar hakkında her şeyi biliyorlardı ve peyzaja bizden çok daha hakimlerdi; yapı ustaları alandaki antik yapılarda hangi taşların kullanıldığını, her taşın özelliğini, neden onların tercih edildiğini ve nerede bulunduklarını bizden çok daha iyi biliyorlardı; köydeki kadınlar diğer şeylerin yanı sıra, yakın geçmişteki ev ekonomisi veya dağdaki yenebilir ve şifalı otlar hakkında bizim bilebileceğimizden çok daha fazlasını biliyorlardı.

Yöre sakinleri bu projeyi tam bir başarıya dönüştürmek için gereken altyapıya ve eğitime sahipti fakat bilgi ile ilişkileri bizim istediğimiz gibi değildi, kendi kültürel miraslarına yönelik biçimsel (bkz Lett 1990: 127–42) bir bakış açıları yoktu ve doğal olarak öncelikleri bizim amaçlarımızla uyumlu değildi ve arkeolojik mirasın göreceli değerini pek anlamıyorlardı.

Yöre sakinleri bizim korumaya ve toplumla bağdaştırmaya çalıştığımız arkeolojik mirası gerçekten takdir ediyorlardı; daha önce de belirtildiği gibi peyzajı çok iyi tanıyorlardı ve arazi kullanımı, kaynaklar, yerel flora ve fauna gibi peyzajın farklı değerleri hakkında tek uzman onlardı. Onlar için tüm bu değerler dağın zirvesi ile ilişkiliydi, yine de zirvedeki arkeoloji ile bu değerler arasında bir bağ görmüyorlardı. Çocukken içinde oynadıkları arkeolojiyi büyüleyici ve ilginç bulmakla beraber arkeoloji onlar için kendilerine ait olarak görmedikleri uzak bir geçmişin manasız kalıntılarını, yeni otlak alanları açma ya da kilise inşa etmeleri önündeki engeli (ki aslında yakın zamanda kiliselerinin bahçelerini arkeolojik alana doğru genişletmişlerdi), çöpleri ya da istenmeyen kilise araç gerecini yığmak için ideal bir mekanı da temsil ediyordu. Bu nedenle arkeolojik sitin varlığını ve genel olarak arkeolojinin önemini kabul etseler ve köylerinde uzak geçmişe ait kalıntıların varlığından hoşnut olsalar da, alana atfettikleri önem ve öncelikleri ile çok az bağları vardı. Alanın onlar için önemini ve alakasını arttırmak için, onların ilgi alanları ile burayı bağdaştırmamız ve belki biraz ek bilgilerle onların halihazırda bildikleri şeylerle buranın bağını kurmamız gerekiyordu.

Bu stratejide başarılı olmak için gereken araçlar

Stratejimize ulaşmak için yeni etnografik araçlar geliştirmemiz, bunun için de psikoloji, bilişsel bilim ve pazarlama başta olmak üzere farklı disiplinlerden faydalanmamız gerekiyordu.

Bir farkındalık yaratma aracı olarak etnografik çalışma
Bir konu hakkında insanlara sorular sormak, bu konunun varlığı ve önemi hakkında farkındalık yaratarak onları bu durumla ilgili kararlar vermeye yönlendirir. Bu durumu, ‘bulunabilirlik kısıyolu’, vurgulama ve hazırlama olarak adlandırılan süreçler meydana getirir.

Psikolojide *bulunabilirlik kısıyolu* (Tversky, Kahneman 1973: 207–32) insanların nesnelere akıllarına ilk gelen görece önemi attettiklerine dayanır. İnsanlara ‘yörenizde taş ustalığının en iyi örnekleri hangileridir?’ türünden bir soru sormak, cevap ne olursa olsun dikkati ‘taş ustalığına’ çeker. Ayrıca cevabın içeriği de önemli hale gelir, bölgedeki ‘önemli taş ustalığı’nın değeri vurgulanır. Örneğin, geçenlerde havaalanında biri bana belli bir hizmet alanında faaliyet gösteren bir mağazayı bilip bilmediğimi sordu. Bu hizmet alanından haberdar değildim, o yüzden hayır diye cevap verdim. Fakat bu soruyu 10 dakika sonra ikinci kez tekrar duysaydım, evet derdim çünkü ilk soruyla bu hizmeti öğrenmiş oldum. *Bulunabilirlik kısıyolu* aracılığıyla yeni bilgiler ediniriz veya zaten bildiklerimiz vurgulanmış olur.

Bilişsel bilim, bazı şeylerin bir kişi ya da mekanizma tarafından öne çıkarılarak belirgin hale getirildiği 'vurgulama'dan sıkça bahseder (Goodwin 1994: 606, 609–11). Vurgulama sözel olarak da yapılabilir ve genelde işaret etmeye denk düşer; örneğin, 'Şu otobüse bak', 'Lütfen boşluğa dikkat edin' gibi. Aynısı genelde Gestalt yasalarını kullanan (bkz Koffka 1922: 531–85) eylemde de görülebilir. Örneğin, bir resmin belirli bir kısmına dikkat çekmek için farklı bir arka plan rengi veya yüksek kontrast kullanılması, işaret etmek veya bir gönderiye dikkat çekmek için yanıp sönen ışıkların kullanılması gibi. Bir konu hakkında sorular soran veya konuşan bir yabancı, o konuyu vurgular ve ön plana çıkarır. *Vurgulama*, büyük bir farkındalık yaratma mekanizmasıdır.

Belli sorular sorduğumuzda sadece *bulunabilirlik kısayolu* aktif hale gelmez. Başka bir psikolojik etki olan *hazırlama* da genelde aktiftir. *Hazırlama* yoluyla bir uyarıcıya maruz kalmak sizi sonraki deneyime 'hazırlar'. İlk gelen ile ardından gelecek olan arasındaki bağlantının etkisi fiziksel, zihinsel ve psikolojik olarak kendini gösterir. Örneğin, çoğu zaman yaşlılarla ilişkilendirilen kelimelere (genellikle Florida etkisi olarak bilinir) maruz bırakılarak 'hazırlanmış' bir grup insan, 'hazırlanmamış' gruba göre bir sonraki göreve daha yavaş, gençlerle ilişkilendirilen kelimelerle 'hazırlanmış' gruptan ise çok daha yavaş yürümüştür (Bargh vd. 1996: 236–38). *Hazırlama* belli duygusal durumları canlandırabilir ve bir şeyler yapma olasılığınızı artırabilir. Örneğin, bir kilisede ya da okulda bulunarak veya böyle bir yeri zihinlerinde canlandırarak (yaygın olarak PPP etkisi olarak bilinir) 'hazırlanan' bireyler, sırasıyla muhafazakar Hristiyan değerleri ya da bir okul girişimini desteklemeye daha yatkındırlar (Blumenthal, Turnipseed 2011: 561–99). Bu da demektir ki, kendilerine köylerindeki anıtsal taşlarla inşa edilmiş yapılar hakkında sorular sorulan kişiler, bu yapılar hakkında bir girişimde bulunmaya veya bunlara sahip olmaktan gurur duymaya, hiç soru yönetilmemiş kişilere kıyasla çok daha yatkın olurlar. *Hazırlama*, pazarlama ve diğer disiplinlerde sıkça kullanılan güçlü bir yöntemdir.

Bu nedenle etnografik araştırma, yerel arkeolojik miras ve başka mirasların önemini vurgulayarak, için yöre halkını mirası korumak için bir şeyler yapmaya hazırlayan güçlü bir farkındalık yaratma aracı haline gelmiştir.

Statü akreditasyonu

Bunlara ek olarak, eğer bu soruları dışarıdan, bizim durumumuzda akademisyen olan ve genelde bilgili olarak nitelendirilen biri soracak olursa bu sorularda bahsedilen meselelere daha büyük bir statü akreditasyonu verilir. Etnografik çalışmanın kendisi aracılı-

ğıyla verilen mesaj, 'Uzman, bilgili yabancılar (etik) biz içerden kişilerle (emik) ve genel olarak bildiklerimizle ve kendilerinin uzman oldukları kültürel miras alanı hakkında bildiklerimizle ilgileniyorlar. Bu kültürel miras alanı gibi bizim de onlar için önemli olduğumuz anlamına gelir.'

Bir etnograf, yerel halka bir ilgi alanı hakkında sorular sorduğunda ve onları belirli bir miras alanı veya somut olmayan mirasla ilişkilerini tartışmaya davet ettiğinde tüm bu mekanizmalar iş başındadır (Şekil 7.2). Bu, etnografik çalışmanın kendisinin bir araştırma aracı olarak öneminin ötesinde, aynı zamanda farkındalık yaratma ve motivasyon için çok güçlü ve gizli bir mekanizma olduğu anlamına gelir. Bu güçlü yönlerin bizim etnografik çalışmamızda da yer alması istendi ancak bunlar her etnografi projesinde olduğu üzere araştırmanın öngörülemez şekillerde parçası oldu.

Farkındalık yaratma / güçlendirme aracı olarak bilimsel bir söylem ve çerçeve kullanmak

Yerel halk tarafından anlaşılması koşuluyla, bilimsel dilin olumlu ve olumsuz etkileri bulunur. Bilimsel dil ile bağdaştırılan en yaygın etki, bilim insanları için içeriden

Fig. 7.2. Manolis Nathenas ve köpeği Zoukov bize köyü gezdirirken (fotoğraf: Aris Anagnostopoulos. Manolis Nathenas ve Aris Anagnos'a bu fotoğrafı yayınlamama izin verdikleri için teşekkür ederim).

bir dil olarak algılanmasıdır. Belirli bir kavramsal çerçevede (yani dünyayı yorumlamak için kullanılan müşterek bilgi, jargon ve kavramsal araçlar bütünü) kullanan bilim insanları, dışarıyla değil, kendi aralarında iletişim sağlamayı amaçlar. Bu nedenle, bilimsel dil toplumla iletişim kurmak için kullanıldığında, toplum çoğu zaman neyin kastedildiğini anlamaz ve bu dili uygunsuz ve alakasız görür. Müze ve arkeolojik alanlarda genel ziyaretçiler için çok teknik terimler kullanarak yapılan açıklamalar buna örnektir. Bu da anlatının ziyaretçi tarafından alakasız ve sıkıcı bulunmasına yol açar.

Ancak bizim durumumuzda bu mekanizma farklı, daha incelikli bir şekilde kullanıldı. Yöre sakinlerini zirve kutsal alanı hakkındaki bir konuşmayı dinlemeye davet ettik. Burada sunduğumuz arkeolojik bilgi onların çok iyi bildiği ve bizim de onlardan edindiğimiz bilginin yeniden düzenlenmiş versiyonuydu ve yöre halkının da gayet iyi anlayabileceği bir dille aktarılmıştı. Tahmin ettiğimiz üzere bunun sonucunda yöre sakinleri bizim söylediklerimiz içinde kendi bilgilerini fark ettiler ve özellikle bu arkeolojik alan söz konusu olduğunda kendilerinin en az arkeologlar kadar, hatta belki de daha çok bilgili olduklarını ve bilimsel bilginin koruyucusu olduklarını gördüler. Gerçekten de, zirve kutsal alanı için oluşturulan önem beyanında, alanın en önemli değerlerinin arkeolojik malzemeyle değil peyzajla, yöre sakinleri ve onların arkeologlardan çok daha bilgili olduğu uzmanlık alanlarıyla ilişkili olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bunun yöre halkı tarafından fark edilmesi özgüvenlerini arttırarak, bir güçlendirme aracı haline gelmiştir. Çünkü bölge sakinleri bu alan üzerindeki bilginin gerçek koruyucuları olmalarından doğan diplomatik güçlerini keşfettiler, ki bu alan onlar için daha önceleri hakkında pek bir şey bilmedikleri, sırf dışarıdan gelen uzman ve ziyaretçilerin önemli buldukları bir yerdi. Bilimsel çerçeve (halka açık bir konferans) ve burada kullanılan bilimsel dil rolleri aydınlatıcı biçimde tersine çevirme işlevi gördü; toplumu uzman konumuna getirdi ve bu alanda ve belki de kendi bölgelerindeki diğer miras alanlarında gerçekten uzman olduklarını anlamalarına yardımcı oldu. Bunun dışarıdan gelen uzmanlara bakışlarını pek değiştirmediklerini söylemeye gerek yok; sadece kültürel miras alanıyla kendi ilişkilerini değiştirdi. Bizim projemiz için bu, yerel halkı güçlendirmek ve onları bu miras alanının korunması açısından 'sorumlu' bir konuma getirmek için en önemli atılımlardan biriydi.

Psikanalist araçları: farkındalık yaratma ve güçlendirme
Yerel topluluklar kendi mirasları hakkında konuşma veya bunu duyma fırsatına çok nadiren sahiptir. Bunun nedeni, herhangi bir toplulukta herkesin ortak mirasını zaten bildiği veya bilmesi gerektiğinin varsayılmasıdır. Tüm hayatınızı bir grup içinde yaşamak, günlük yaşamın ve

iletişimin temeli olarak ortak bilginin kullanılması demektir ve bu nedenle bu türden bilgiler özel değildir veya hakkında konuşmaya değmez olarak kabul edilir. Psikanalist gibi etnograf da grup üyelerine bu tür konuşulmayan konular üzerine sorular sorar. Soruları cevaplamak sadece soran kişi için değil, aynı zamanda cevap verenler ve orada bulunanlar için de bilgilendiricidir. Yerel halk, başka türlü dile getirilmeyen şeyleri bu yanıtlar aracılığıyla duyurur ve başkaları için değerli, alakalı ve önemli olan bu bilgiyi *vurgulayarak*, kendilerini bu konuda bir şeyler yapmaya *hazırlar*.

Tüm bu faktörleri göz önünde bulundurarak, tüm yöre sakinleri ile (başlangıçta katılım oranı %60'tı) halka açık konuşmalar düzenledik. Konuşmaların ana teması yerel halkın kültürel mirası ve bu mirasın diğer köylerden veya Girit'in diğer bölgelerinden ne şekilde ayrıştığı üzerinedir. Yöre halkının söyleyecek çok sözü olduğu bir konu olduğu için köylerinin benzersiz yönlerine odaklandık. Bu konular hakkında, özellikle de kamusal bir alanda, hayatlarında büyük ihtimalle ilk kez konuştular. Bu hem halk için hem de araştırma projemiz için özgürleştirici ve bilgilendirici bir faaliyetti. Duydukları her şeyi gayet iyi biliyor olmalarına rağmen katılanların çoğu olumlu geri bildirimde bulunarak bu tür toplantıların gelecekte yapılmasını talep etti. Bu konular üzerine ikinci ve üçüncü toplantılarda, farklı gelenek ve kültür miraslarını kategorilere ayırmaya çalıştık, ve yöre halkına kendi kültür mirasları için ne yapmaya hazır olduklarını sorduk. Köyün mirasını korumak için herhangi bir şey yapma sorumluluğunu toplantıların hiçbir noktasında üstlenmedik veya bu amaca yönelik herhangi bir kaynak sağlamayı taahhüt etmedik. Bu da köy için güçlendirici bir deneyim oldu, kendi kendilerine hangi önerilerin daha az fayda sağlayacağını tartışıp elemeler yaparak daha faydalı olanlara yoğunlaştılar. Bunu bizden yardım, yönlendirme veya gelecek için dayanışma sözü almadan gerçekleştirdiler. Mesela, köy sakinlerinden biri çevre köylerden de katılımın olacağı bir müzik yarışması önerdi fakat bu öneri destek bulmadı. Ancak bir diğerinin bölgedeki yel değirmenlerinden birkaçını yenileme önerisi epey destek buldu.

Gerçekten de birkaç ay sonra bölge sakinleri zirve kutsal alanının altında, köyün tepesinde yer alan yel değirmeninin yenilenmesini organize ettiler. Yenileme çalışmalarını bizzat yapmakla kalmadılar, değirmencilik ve un öğütme geleneklerini, köyün bazı özel yemek tariflerini, müziklerini ve köyde yapılan bazı müzik enstrümanlarını da içeren bir etkinlik düzenlediler. Yöresel yemekler, içkiler ve müziğin sunulduğu etkinlik zirve kutsal alanına doğru bir yürüyüşle sonuçlandı. Bir başka deyişle, yöre halkı geleneklerini yaşatan, kendi miraslarını benzersiz bir şekilde koruyan ve tüm bunlara arkeolojik alanı da entegre eden bir etkinlik organize

etmiş oldu. Organizasyonun kalitesi yüksekti ve tamamen yerel halkın kendi kaynak ve uzmanlıklarıyla hazırlandı ve gerçekleştirildi. Bu bizim için büyük bir başarı anıydı, çünkü etkinlikle doğrudan bağımız olmasa da, yerel halkın kendi kendine organize olup biz arkeologlar için önemli olan alanı da içine katarak kendi kültür miraslarının değerini koruma ve geliştirme konusundaki başarılarını gördük.

Toplulukların ve grupların güçlendirilmesinde önemli bir bileşen olarak sorumluluk almamak. Katılımcı olmayan sürdürülebilirlik

Psikoloji ve diğer alanlarda yaygınca gözlemlendiği üzere, insanların meselelere dahil olma olasılığı etrafta o işi halledebilecek başka kişilerin bulunduğunu düşündükleri durumlarda azalır. Nisbett ve Borgida (1975: 932–43) 15 katılımcı ile herkesin ayrı kabinlerde oturup kendi sorunlarından ve hayatlarından konuştukları bir toplantıda katılımcılardan birinin felç geçirip öldü taklidi yaptığı bir deney tasarlamışlardır. Felç anında, kimse hemen yardım etmemiş, kişi felç geçirdiğini kekeleyince bir kişi, konuşmasını sürdürüp bitirince üç kişi yardım etmiş, altı kişi ise yerinden hiç kalkmamıştır. Buradan çıkarılabilecek bir sonuç, bireylerin başka birinin sorumluluk alacağını düşündüklerinde bir şeye katılma olasılıklarının daha düşük olduğu ya da popüler bir ifadeyle, insanların her durumda 'topu başkalarına atmaktan' mutlu olduklarıdır. Bu yüzden arkeolog ya da etnografin uzman veya dışarıdan biri olarak sorumluluk üstlenmesi iyi bir fikir değildir, bu durumda başka kimse sorumluluk almaya yanaşmayabilir ve mesuliyet istemeden de olsa araştırmacının üstüne kalır. Bir güçlendirme projesinde bu ciddi bir hata olur. Bu yüzden stratejimizi yerel halkın tüm sorumluluğu almaya ve kültür miraslarını koruyup ve geliştirilmek için gereken kaynakları ayırmaya hazır olduklarından emin olarak dikkatlice tasarlamalıydık. Bu özel örnekte, güçlendirmeye yönelik bu tür 'bağlayıcı olmayan' bir yaklaşımın başarılı olabileceği gösterildi. Çalışmamızda bu pek çok kez kılık değiştirdi. Örneğin, kendi uzmanlığımızın gerektiği anlarda bile yerel kurumları faaliyetleri yürütmek için hızlandırıcı araçlar olarak kullanmaya çalıştık. Dahası, toplulukla yaptığımız tartışmalarda üyelerden faaliyet önermelerini istemeye özen gösterdik ve hiçbir yerde sorumluluk üstlenecek veya bir şeyin olması gerekip gerekmediğine dair fikir beyan edecek şekilde davranmadık. Sadece tartışmayı kolaylaştırdık, sorumluluğu katılanlara yönlendirdik.

İşbirliğine dayalı tasarım ve anlatının bağlanması

İnsanlar anlatılar ve hikayelerle kolayca ilişki kurarlar. Hikayeleri hatırlamak iyi yaptığımız bir şeydir ve beynimiz onları isimlerden veya sayılardan daha iyi öğrenme kapasitesine sahiptir (Bower, Clark 1969: 181).

Herhangi bir kültürel miras alanı hakkındaki anlatı genellikle yerel topluluklarla ilişkisizdir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, akademisyenler / arkeologlar bu anlatıyı yerel topluluklar veya genel halk için değil, birbirleri için oluştururlar. Bu da yöre halkının yerel-üstü veya devlet organları ve kuruluşları tarafından yönetilen 'kendi' miraslarına ilgi göstermesi ve buraları ziyaret etmemesinin ana nedenlerinden biridir. Bu sorunu çözmek için işbirliğine dayalı tasarım kullandık.

İşbirliğine dayalı tasarımın, kültürel miras anlatısında yerel topluluğun dışlanma ihtimalini düşürse de, onları bu mirasla etkileşime sokma konusunda başarılı olup olmayacağı belirsizdi. Bu yüzden daha önce toplanan bilginin bir kısmının yerel toplumla ortaklaşa yaratılan anlatıya dahil edilmesi önerildi. Böylelikle arkeolojik alanı onların günlük hayatına ve değer verilen diğer kültürel miraslara bağlamak mümkün olacaktı. Böylece yaratılan anlatı tüm bu bilgiyi bir araya getirecekti.

Böylelikle zirve kutsal alanını tarif eden ve alanın yanındaki kilisenin duvarına asılacak olan bilgilendirme panosunu bir toplantıda yerel halkla beraber tasarladık. Yerel halkın kültür mirasını kendi sözcükleriyle kayıt altına aldığımız önceki toplantılardan ve elimizdeki arkeolojik malzemenin değerinden esinlenerek, kültürel miras ile modern köy arasında pek çok bağlantı noktaları tespit ettik. Alan ve bağlantıları – taş ustalığı, hayvancılık, dağın şifalı özellikleri, zirvenin stratejik konumu ve köy sakinlerinin dağlar ile her zaman bağdaştırdığı özgürlük duygusu – hakkında ortaya çıkan ve bilimsel açıdan doğru olan önermeler, zirve kutsal alanı ile ilgili anlatıda yer buldu. Bilgilendirme tabelasını yapma süreci, anlatıda son söze sahip olan yerel halk için bir gurur kaynağı oldu. Biz de nihai ürünün akademik ve bilimsel bütünlüğe sahip olmasının ve yerel halkı da sürece söz sahibi olarak dahil edebilmenin gururunu yaşadık. Hem bilimsel bütünlüğü sağlayıp hem de yerel halk için önemli olan alternatif anlatıları güçlendirerek, mirasın geçerliliğini akademik paydaşları yabancılaştırmadan sağlamış olduk (örneğin, bkz. McGhee 2008: 580–93; 2010: 240).

Marjinal gruplarla çalışmak

Toplum arkeolojisine çoklu bakış açısı yaklaşımında, herhangi bir kültürel miras ile ilişkili çok sayıda paydaş ve grubun görüşlerinin tanınması amaçlanır (Merriman 2004: 7). Bizim de bu projedeki amacımız yerel halk içindeki tüm büyük gruplara ulaşmak ve paydaşların çoğuyla ilişki kurmaktır. Devletle olan ilişkilerde ise arkeoloji birimlerinin temsilcileri düzenlenen toplantılara sessiz, gizli gözlemciler olarak davet edildiler. Süreçlere müdahale etmediler fakat Yunan hukukunu herhangi bir şekilde ihlal etmediğimizden de emin olduk. Çalışmalarımız sırasında katılım sağlamayan bir grup

olduğunu fark ettik: kadınlar. Pek çok farklı sebepten ötürü kadınlar toplantılara katılmadılar ve bilgi aldığımız grupta da azınlıktaydılar. Bu nedenle onlara özel ilgi gösterdik, kadın etnograflar davet ettik. Köye yaptığımız mütevazı ‘sanat’ müdahaleleri arasında, kadınların hikayelerini köy evlerinin dış duvarlarına, ağaçlara ve bu hikayelerin anlatıldığı diğer yerlere resmetmek, çerçevelemek ve bunları bir müze havasında sergilemek ya da çeşmede su için kuyruğa giren kadınların ayak izlerini turuncuya boyamak bulunuyordu (şek. 7.3). Bu girişimler kadınların rolünü ön plana çıkardı. Amaç yerel halkın sadece köy yaşamındaki önemli rollerini tanımak değil, aynı zamanda onları kamusal etkinliklere daha fazla katılmaları için cesaretlendirmek, onları güçlendirmek ve köyün kamusal yaşamında onlara alan açmaktır. Kadınların kamusal alanın dışına itilmiş olmaları erkek akrabalarının baskısından çok tarih ve eğitimin birer sonucuydu. Hatta diyebiliriz ki erkekler ailelerinin kadın üyelerinin kamusal alana katılmasını görmeye hazır ve istekliydiler. Sonuçlar hemen kendini gösterdi: daha sonraki toplantılarımıza kadınlar da katıldı ve böylelikle köyün daimi nüfusunun yüzde 90’ına varan bir katılım oranına ulaşmayı başardık.

Sürdürülebilir gelişim

Projemizin boyutu ve kendi kapasitemiz göz önüne alındığında, yukarıda da belirtildiği üzere, bizden büyük bir katılım gerektiren hiçbir yerel topluluk etkinliğini kaynaklarımızın sınırlı olmasından dolayı önermedik. Bununla birlikte kendi uzmanlığımızı kullanarak projemizi neyin daha güçlü yapacağını dikkatlice düşünmemiz gerekiyordu. Köy nasıl daha dışa dönük bir yer haline gelip, dışarıya göçmüş ailelerin çocuklarını veya başka yerlerden diğer gençleri kendine çekebilirdi? Bu amaçla etnografik arkeoloji üzerine bu makalede tartışılan tüm meseleleri ele alan, uluslararası ve Yunan öğrencilere yönelik bir yaz okulu kurmaya karar verdik, böylelikle her yıl bir ay da olsa köy eğlenceli bir yer haline gelecekti. Bu fikir yöre sakinleri tarafından çok iyi karşılandı, sonuçlar konusunda son derece açık ve olumlu bir tutum aldılar. Bu da yatırımlarımızı sürdürülebilir bir seviyede tutarken, dahil olabileceğimiz bir niş yaratabildiğimiz anlamına geliyordu. O zaman dahi, okulu hızlandırabilmek için yerel kurumları kullanmaya çalıştık. Ayrıca yerel halkın gelecekle ilgili beklentilerini yönetebilmek adına köyün yararına daha fazlasını yapamayacağımızı açıkça belirttik.

Sonuç

Programımız etnografik araştırma için, yukarıda açıklandığı gibi vurgulama, hazırlama, bulunabilirlik kısayolu, statü akreditasyonu, ‘psikanalist’ araçları, işbirliğine dayalı tasarım, katılımcı olmayan sürdürülebilirlik

Fig. 7.3. Su sırasında bekleyen kadınları temsilen boyanmış ayak izleri, ‘To Nosbeti’ (fotoğraf: Lena Stefanou).

ve marjinal grup güçlendirilmesi de dahil olmak üzere çeşitli yeni teknikler kullandı. Düzenli aralıklarla dört yıllık bir çalışmanın ardından ortaya çıkan sonuç, yalnızca yerel arkeolojik sit alanını sahiplenmekle kalmayıp aynı zamanda burayı bölgenin kültürel peyzajına entegre etmek için etkinlikler tasarlayan ve onu bilinçli olarak koruyan yerel bir topluluğun güçlendirilmesidir. Yerel halk sürekli bölgelerindeki diğer antik miras alanlarına işaret ediyor ve şimdi daha önce büyük ölçüde görmezden geldikleri arkeolojiyi siyasi, yerel ve diğer hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanıyorlar. Deneyimlerimizin toplum arkeolojisi ile uğraşan diğer kişiler için faydalı olabileceğini umuyoruz.

Burada ele aldığımız konu, toplum arkeolojisinin ‘güçlendirici’ arkeoloji olarak adlandırılacak bir türü olduğudur. Bu tür bir arkeoloji, yerel halkların kültürel mirasın değerlerini kendi refahları için etkin bir şekilde kullanmalarını sağlar. Böylece bu değerler hayatlarının yararlı bir parçası haline gelirken, korumak, muhafaza etmek ve geliştirmek istedikleri şeylere dönüşür. ‘Güçlendirmenin’ ‘güç’ kısmını oluşturan da bu noktadır, yerel halkların kültürel miras değerlerinin güçlü yöneticileri haline gelebilmeleridir.

Teşekkürler

Bu makale Gonies'in eski belediye başkanı Giorgos Kotsyfos, veya Patakogiorgis'in anısına ithaf edildi. Çok değerli bir bilgi kaynağı olan Giorgos Kotsyfos, Gonies'in ve kültürel mirasının korunmasına çok düşküdü. Çalışma arkadaşlarım Aris Anagnostopoulos, Nota Pantzou, Lena Stefanou, Celine Murphy, Yiannis Panteris, Nikos Markatatos, Babis Kotsyfos, Yannis ve Nikos Fthenos, Irini, Yannis, Kalliope, George ve George Markogiannakis, Manolis ve Andreas Nathenas, Andreas Smaragdis, Kostas Tsimbragos'a ve bu projenin başarısına katkıda bulunan diğer pek çok kişiye teşekkür ederim. Fotoğraflar için Aris Anagnostopoulos ve Lena Stefanou'ya ve kullanma izni için Manolis Nathenas'e müteşekkirim. Son olarak, bu projenin ortaya çıkmasında Leventis Vakfı, INSTAP, Antiquaries of London derneği, Kent Üniversitesi, The Mediterranean Archaeology Vakfı'na ve ayrıca Charlie Steinmetz'e verdikleri son derece önemli destekler için teşekkür ederim. Gonies yaz programı her sene devam etmektedir.

Kaynakça

Bargh, J., Chen, M., Burrows, L. 1996: 'Automaticity of social behavior: direct effects of trait construct and stereotype activation on action' *Journal of Personality and Social Psychology* 71.2: 230–44

Batliwala, S. 2007: 'Taking the power out of empowerment: an experiential account' *Development in Practice* 17.4/5: 557–65

Bintliff, J. 2004: 'Local history and heritage management in Greece. The potential at the village level' P. Doukelis, L. Mendoni (eds), *Perception and Evaluation of Cultural Landscapes: Proceedings of an International Symposium, Zakynthos, December 1997* içinde. Athens, National Hellenic Research Foundation, Research Centre for Greek and Roman Antiquity: 137–52

Bower, G., Clark, M. 1969: 'Narrative stories as mediators for serial learning' *Psychonomic Science* 14.4: 181–82

Blumenthal J., Turnipseed, T. 2011: 'The Polling Place Priming (PPP) effect: is voting in churches (or anywhere else) unconstitutional?' *The Boston University Law Review* 2011: 561–99

Carman J. 2011: 'Stories we tell: myths at the heart of "community archaeology"' *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 7.3: 490–501

Colwell-Chanthaphonh, C., Ferguson, T. 2008: 'Introduction: the collaborative continuum' C. Colwell-Chanthaphonh, T. Ferguson (eds), *Collaboration in Archaeological Practice: Engaging Descendant Communities* içinde. Walnut Creek, AltaMira Press: 1–34

de la Torre, M. (ed.) 2003: *Chaco Culture National Historical Park: A Case Study*. Los Angeles, The Getty Conservation Institute

Dudley, E. 1993: *The Critical Villager: Beyond Community Participation*. London, Routledge

Fouseki, K. 2009: "'I own, therefore I am": conflating archaeology with heritage in Greece: a possessive individualist approach' E. Waterton, L. Smith (eds), *Taking Archaeology Out of Heritage* içinde. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing: 49–65

Goodwin, C. 1994: 'Professional vision' *American Anthropologist* 96.3: 606–33

Holtorf, C. 2007: *Archaeology is a Brand: The Meaning of Archaeology in Contemporary Popular Culture*. Walnut Creek, Left Coast Press

Koffka K. 1922: 'Perception: an introduction to the Gestalt-Theorie' *Psychological Bulletin* 19: 531–85

Kyriakidis, E. 2005: *Ritual in the Aegean, the Minoan Peak Sanctuaries*. London, Duckworth

La Salle, M. 2010: 'Community collaboration and other good intentions' *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 6.3: 401–22

Lett, J. 1990: 'Emics and etics: notes on the epistemology of anthropology' N. Headland, K.L. Pike, M. Harris (eds), *Emics and Etics: The Insider/Outsider Debate* içinde. Newbury Park, Sage Publications: 127–42

McGhee, R. 2008: 'Aboriginalism and the problems of Indigenous archaeology' *American Antiquity* 73.4: 579–97

— 2010: 'Of strawmen, herrings, and frustrated expectations' *American Antiquity* 75: 239–44.

McGill, D. 2010: 'The public's archaeology: utilizing ethnographic methods to link public education with accountability in archaeological practice' *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 6.3: 468–84

Matthews C., McDavid, C., Jeppson, P. 2011: 'Dynamics of inclusion in public archaeology: an introduction' *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 7.3: 482–89

Merriman, N. 2004: 'Introduction: diversity and dissonance in public archaeology' N. Merriman (ed.), *Public Archaeology* içinde. London, Routledge: 1–17

Nisbett, R., Borgida, E. 1975: 'Attribution and the psychology of prediction' *Journal of Personality and Social Psychology* 32(5): 932–43

Okamura K., Matsuda, A. 2011: 'Introduction: new perspectives in global public archaeology' K. Okamura, A. Matsuda (eds), *New Perspectives in Global Public Archaeology* içinde. London, Springer: 1–18

Peatfield A. 1983: 'The topography of Minoan Peak Sanctuaries' *Annual of the British School at Athens* 78: 273–79

- Smith, D., Tiwari, R., Lommerse, M. 2014: 'Navigating community engagement' R. Tiwari, M. Lommerse, D. Smith (eds), *M2 Models and Methodologies for Community Engagement* içinde. Singapore, Springer: 1–23
- Tversky A., Kahneman, D. 1973: 'Availability: a heuristic for judging frequency and probability' *Cognitive Psychology* 5: 207–32
- Voudouri, D. 2010: 'Law and the politics of the past: legal protection of cultural heritage in Greece' *International Journal of Cultural Property* 17.3: 547–68

8. Kültürel katılımda yaratıcı yöntemleri desteklemek

Erminia Sciacchitano

Giriş

İtalya farklı medeniyetlere ait kültürel ifadelerin birleşerek ve örtüşerek oluşturduğu zengin kültürel mirası ile tanınır. Bu kültürel miras, Capodimonte Porselen üretimi gibi günümüzde halen faaliyette olan sayısız sanatsal üretim merkezinde kendini gösterir. İtalyan uzmanlar arkeolojik alanlar, sanat ürünleri ve peyzaj arasındaki bu yakın ilişkiye *museo diffuso* adını verir.

İtalya’da kültürel miras politikaları 2004 yılına kadar bu büyük zenginliğe erişim ve katılımı değil, koruma ve konservasyonu vurguluyorlardı. Yaygın kamu mekanizmaları, araştırma ve uygulama merkezleri ve oldukça kalifiye uzmanların uyguladığı güçlü koruma önlemleri zaman içinde iyi sonuçlara ulaşarak İtalya’nın tarihsel çevre ve peyzajının kalitesini genel olarak artırdı. Yakın zamanda yapılan bir araştırma (Istat 2015) kamuya ve özel kişilere ait ve ziyarete açık olan 5000 adet kültürel miras alanını listelemektedir: 4158 müze ve galeri, 282 arkeolojik alan ve 536 anıt veya kompleks. Bu da her 12,000 vatandaşa bir müze düşüyor demektir.

Yine de bu muazzam ve geniş alana dağılmış kültürel miras ile ziyaretçilerin katılım oranları arasında bir uyumsuzluk kendini gösterir. En yakın tarihli Kültürel Miras Eurobarometre (European Union Directorate General for Communication 2017) araştırmasına göre, kültürel katılım sıralamasında İtalya, Avrupa ülkeleri arasında en altlarda yer almaktadır. Son 12 ay içerisinde tarihi bir alan veya anıtı ziyaret etmiş olanlar arasında İsveç (%88), Hollanda (%83) ve Danimarka (%80) üst sıralarda yer alırken, bu oran İtalya’da yüzde 51’dir. Devlet İstatistik Enstitüsü 2015 yılı verilerine göre, geçen yıl içerisinde en az bir defa bir arkeolojik alan veya anıtı ziyaret eden katılımcıların oranı yüzde 23.6, bir müze veya sergiyi ziyaret edenlerin oranı ise yüzde 29.9’dur. Ortalama ziyaret oranının yüzde 30 olması yeterli gibi görünse de aslında bu 10 İtalyan katılımcıdan 7’sinin, yani nüfusun üçte ikisinden fazlasının bir yılda herhangi bir kültürel miras alanını ziyaret etmediğini göstermektedir. Müzelere bakıldığında büyük şehirlerdeki kültürel faaliyetlere katılmama oranının daha düşük olduğu (yüzde 59.6), fakat (10,000’den az nüfuslu) küçük şehirlerde bu oranın yüzde 73.3’e çıktığı gözlemlenmektedir. Bu durum nüfusun büyük bir bölümünün kültürel mirasa erişimden yoksun olduğunu göstermektedir.

Müzelerin ziyaret edilmemesinin iki ana nedeninden biri yüzde 41.8 oranında ‘ilgi eksikliği’, diğeri ise yüzde 23.7 oranında ‘Vaktimi farklı şekilde değerlendirmeyi tercih ediyorum’ önermesidir. ‘Yaşadığım yerde müze yok’ ise yüzde 14.5’lik bir kesim tarafından dile getirilmiştir.

İtalya’daki duruma yakından bakış: kültürel mirastan insanlara

The Art Newspaper tarafından yayınlanan Dünya Çapında Müze Ziyaret Sayıları listesinin ilk on sıralamasında hiçbir İtalyan müzesi yer almamaktadır (Pes, Sharpe 2015). Uffizi Galerisi ancak 21’inci sıradadır. İtalyan müzelerinin çoğu aslında kendi bölgelerinde yaygın ve köklü olmakla beraber çok fazla sayıda ziyaretçi kapasitesine sahip olmayan küçük ve orta ölçekli kurumlardır. Yine de coğrafi orantısızlık çarpıcıdır: 2015 yılında 4676 İtalyan müze ve ören yerine yapılan toplam 110.6 milyon (ki bunların 59.2 milyonu müzeleri, 11.9 milyonu ören yerlerini ve 39.3 milyonu ise anıtları ziyaret etmiştir) ziyaretin yüzde 31.9’u sadece 20 yere olmuş, her dört müze ve ören yerinden üçü yılda 10,000 kişiden daha az kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Doğrudan İtalyan Kültür Bakanlığı’nın (Ministero dei beni e delle attività culturali e del turismo – MiBACT) yönettiği 438 müze, toplam sayının yüzde 8.8’ini oluşturur ve yılda 47 milyon ziyaretçi çeker ki bu İtalya’daki toplam ziyaretin yüzde 42.6’sına denk gelmektedir. Üç bölgede yer alan müze ve ören yerleri tüm ülkedeki yıllık ziyaretçilerin yarısını çekmektedir: Lazio (22.3%), Toscana (20.6%), ve Campania (9.2%).

2009 yılında MiBACT tarafından özel olarak yürütülen bir araştırma İtalyanların yurtdışındayken müze ve ören yerini daha sık ziyaret ettiklerini göstermiştir. Aynı zamanda sayıları her gün artan alışveriş merkezleri ve tasarım outletleri her hafta sonu pek çok aile, çift ve bekar için çekim merkezi haline gelmiştir.

Peki böylesine zengin bir kültür mirası varken ve buraları ziyaret edebilecekken, İtalyanların pazar günleri ‘köy’ görünümü, tarihi kentlere benzetilen alışveriş merkezlerinde sıraya girmeyi tercih etmesinin sebebi ne olabilir? Ayrıca neden yurt dışına gittiklerinde bu alışkanlıklarından vazgeçiyorlar?

Bunun nedenleri İtalya’daki müze ve ören yerlerinin sınırlı otonomiye sahip olmasından dolayı müze ve toplum arasında ilişki kurmaya niyetli yöneticilerin önünü tıkayan altyapısal problemlere bağlanmıştır.

Ayrıca, Kültür Bakanlığı ciddi bütçe kesintileri ile baş etmek durumunda kalmıştır. 2001 yılında MiBACT'ın en yüksek gerçek harcama bütçesi olan 2,240 milyon Euro, 2014 yılına gelindiğinde 1,595 milyona düşmüş, genel bütçe içindeki oranı yüzde 0.39'dan yüzde 0.19'a gerilemiştir. Dahası, personel sayıları 2005 yılında 25,000 kişiye, 2013 yılında çarpıcı biçimde 18,875 kişiye düşmüş, yeni ortaya çıkan sorunları çözebilecek yönetici, iletişim uzmanı, ekonomist gibi uzmanların istihdamı, Bakanlığın yeni işe alımlarına getirilen engellere takılmıştır.

Başarılı bir hedef kitle gelişim stratejisi oluşturabilmek için gerekli ilk adım olan insanların beklenti ve ihtiyaçlarını anlama konusuna yeterince önem verilmiştir. Hatta ziyaretçi sayılarındaki artış, kültürel mirasa zarar verebilecek bir faktör olarak görülmekteydi. Kültürel miras hakkında uzman bilgisinden yoksun olan kişilerin kültüre erişiminin oynadığı kilit rol pek ilgi görmüyordu. Örneğin, Venedik'e gelen yolcu gemilerinin etkisi etrafında süregelen tartışma çoğunlukla çevresel ve ekonomik konulara yoğunlaşmaktaydı. Ziyaretçilerin Venedik'in tarihi, değerleri ve buradaki yaşamla ilgili bir şeyler öğrenmeden ayrılmasının kaçırılmış bir fırsat olduğuna pek dikkat çekilmiyordu. Kültürel hayata geniş çaplı erişim ve katılımın desteklenmesi için daha stratejik girişimlere yer verilmesi gerektiği aşıkardı.

2004 yılı bu konularda bir dönüm noktası oldu. Ulusal yasal çerçeve kapsamında 'kültürün gelişmesini desteklemek için dezavantajlı kesimler de dahil olmak üzere, kültürel miras bilgisini artırmak ve toplumun bu mirastan yararlanması için ideal koşulları sağlamak' yeni bir amaç olarak tanımlandı (MiBACT 2004). MiBACT, İtalya'daki müze ve öğren yerlerindeki ziyaretçi deneyiminin kalite ve konforunu arttırmak ve erişimi sağlamak üzere 2009'da yeni bir strateji hazırlamaya başladı. Bir dizi faaliyet ve etkinlikte bölgesel idare, yönetim modelleri ve kamu-özel sektör işbirlikleri yoluyla katılımcı yaklaşımların benimsenmesi vurgulanıyordu. Bu yeni yaklaşımı tasarlarırken Bakanlık her bir topluluğun kendisini özdeşleştirdiği kültürel mirasın taşıdığı çeşitli değerleri ve günümüzün küresel dünyasında farklı grup ve kültürlerin temsil edilmesinin önemini dikkate almaya gayret etmiştir.

'Onların her birini özgün yapan şeyleri bilmeden ziyaretçilere birey olarak yaklaşmayı başaramazsınız' (Simon 2010: 39). Bakanlık ziyaretçi çalışmaları alanında yapılmış ulusal ve uluslararası incelemeleri derlemek üzere bir araştırma başlatmıştır (Bollo 2016 tarafından yapılan araştırma). Sonuçlar, İtalya'da ziyaretçilerin erişim ve katılımına dair nitel verilerin olmadığını, toplanmış az bilgiye ulaşımın zor olduğunu ve bu bilginin karşılaştırılabilir biçimlerde tutulmadığını

göstermektedir. Araştırma ayrıca İtalya'da kapsamlı ziyaretçi çalışmalarındansa, ziyaretçi anketlerinin tercih edildiğini (muhtemelen yurtdışında ziyaretçi anketleri standart araçlar olarak kabul edilip artık yayınlanmamaktadır) tespit etmiştir. Bakanlık yeni stratejilerini, aşağıdaki gibi tanımlanmış farklı hedef kitlelerin ayırmasına dayanarak düşünmeye başladı:

- 'Çekirdek kullanıcılar' kültürel faaliyetlere alışılmış bir şekilde katılım gösteren, erişimi kültürel ya da sosyal engellere takılmayan, onları çekmek için gerekli çaba ve kaynak açısından düşük 'etkinleştirme maliyeti'ne sahip kişilerdir.

- 'Nadir kullanıcılar' kültürel faaliyetlere ara sıra katılan (gişe rekorları kıran etkinlikler, tatildeyken müze ziyaretleri gibi), bazı kültürel engelleri olan (örneğin çağdaş sanat) ve orta dereceli 'etkinleştirme maliyeti'ne sahip kişilerdir.

- 'Potansiyel kullanıcılar' şu anda kültür kurumlarını ziyaret etmeyen, ancak bunu yapmakla ilgilenebilecek, belirli politikalar ve düzenlemelerle cezbedilebilecek, ancak 'etkinleştirme maliyeti' yüksek kişilerdir.

- 'Kullanıcı olmayanlar' kültürel kurumlardan uzak, ihtiyaçları ve beklentileri analiz edilmesi en zor olan ve kültüre yönelik olumsuz önyargıları veya tutumları olan, kültürel sunuma genellikle kayıtsız, hatta düşmanca davranan kişilerden oluşur. Kültür kurumlarının faaliyetleriyle bu kitleye ulaşmak ancak okul ve aileleri de kapsayan orta ve uzun vadeli kültürel ve eğitimsel düzenlemelerle mümkün olabilir.

İtalyan müze ve öğren yerlerinin kapılarını daimi ziyaretçiler dışındakilere de açmaları ve ziyaretçileri ile bireylerin ihtiyaç, beklenti, hayat deneyimi ve bilgi sistemlerini göz önünde bulundurarak yeni ilişkiler kurmaları gerektiği ortadadır. Kültürel mirasın tamamen yerel halklara ait olduğu, farklı gruplara hitap eden kültürel miras temelli anlatıların ortaya konmasını sağlayacak yeni yaklaşımları benimsemek gerekiyordu. Kısacası, tüm sistemin odağını kültürel mirastan insanlara kaydırmak gerekliydi.

Bu karmaşık sistemi harekete geçirmek ve İtalya vatandaşlarının kültür ve sanata daha geniş katılımını desteklemek için başka bir adım ise 20'nci yüzyılın Kültürel Sözleşmelerine göz atmaktır. Bu sözleşmelerde – UNESCO'nun Kültürel Çeşitlilik ve Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmelerinden (UNESCO 2005; 2003), Avrupa Konseyi'nin Avrupa Peyzajlar Sözleşmesi'ne (Florence 2000) ve Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi'ne (Faro 2005) – kültürel varlıkların 'nasıl' korunacağı vurgusu yerini 'neden ve kim için' sorularına bırakmıştır. Faro Sözleşmesi bilhassa insanların kültürel mirasa erişim

haklarına odaklanır ve kültürel mirasın sosyal ve ekonomik değerini ve diyalog ve demokrasi için bir kaynak olarak rolünü vurgular. İtalya'nın 2013'te Faro Sözleşmesi'ni imzalaması kültürel miras politikalarının insan odaklı hale getirilmesi konusunda uzmanlar arasında bir farkındalık yaratması açısından önemli bir adım olmuştur. Bu yaklaşım, Avrupa Konseyi'nin Mayıs 2014'teki 'Sürdürülebilir bir Avrupa için kültürel mirasın stratejik bir kaynak olması kararları', Avrupa İletişim Komisyonu'nun Temmuz 2014'teki 'Avrupa için entegre bir kültürel miras yaklaşımına doğru' ve son olarak Kasım 2014'te 'Kültürel mirasın katılımcı yönetimine ilişkin Konsey kararları' ile AB seviyesinde de onaylanmıştır (Council of the European Union 2014a; 2014b; European Commission 2014). Ayrıca insan odaklı yaklaşım 2018 Avrupa Kültürel Miras Yılı'nın da temelini oluşturur.

Diğer bir önemli fırsat, Kültür için Çalışma Planı 2011–2014 kapsamında kültüre daha iyi erişim ve geniş çaplı katılım sağlanması için Koordinasyonda Açık Yöntem çalışma grubunun kurulmasıdır (European Agenda for Culture 2012). Bu grubun kurulmasındaki amaç üye ülkelerin Avrupa düzeyinde kültüre katılımı eşit olanaklar yaratacak düzenlemeler arasından iyi uygulamaların paylaşılmasıdır.

İtalya Kültür Bakanlığı'ndaki uzmanlar yeni, insan odaklı yaklaşımlara ilgi duymakla beraber bunu nasıl uygulayacaklarını sorgulamışlardır. Bakanlık çalışanları genelde koruma konusunda eğitilmiştir. Hedef kitle geliştirme, pazarlama stratejileri, kültürler arası diyalog veya iletişim alanlarında deneyimleri yoktur. Bu yüzden başlangıçta iletişim araçlarına odaklanmaya karar verdik, müzelerin uzman olmayan kişiler için çok uzun ve zor olan açıklama metinleri en çok eleştirilen durumların başında geliyordu. Üstelik bu bilgi kimi yerlerde sadece İtalyanca olarak mevcuttu.

Toplumla konuşmak ve toplumun da sizinle konuşmasını sağlamak: Örnekler ve izlenimler

MiBACT iletişim süreçlerinin yarattığı bütünsel değeri bireysel ve kolektif faydalar açısından anlamaya yönelik 2010 yılında 'Dinleyen müze: Devlet müzeleri için yeni iletişim stratejileri'¹ adlı ziyaretçi anketini sundu. 10 yıl önce yapılmış benzer bir anketin sonuçla-

rıyla karşılaştırıldığında müzelerin çok daha olgunlaştığı, eskiye nazaran yeni bilgilerden haberdar oldukları ve yenilikleri öğrenmeyi talep ettikleri görüldü. 10 yıl içerisinde ziyaretçilerin eğitim seviyeleri değişmezken (çoğunlukla iyi eğitimli, yüzde 60 oranında üniversite mezunu ve yüzde 56 gibi az bir farkla daha çok kadınlardan oluşan), günümüzde daha fazla bilgi talep ettikleri, ve katılıma daha fazla ilgi duydukları tespit edildi. Müze ziyaretçilerinin yüzde 60'ı ziyaretten önce müze ve koleksiyonları hakkında araştırma yapıyorlardı. Nesneler hakkında detaylı bilgiden ziyade tarihi ve coğrafi bağlam, nesnelerin birbirleri ve bölge ile bağlantıları ve müzenin binası hakkında bilgi sahibi olmak istiyorlardı.

Araştırma 14–24 yaş arası genç ziyaretçilerin sayılarının son on yılda yarı yarıya azaldığını, 65 yaş üstü ziyaretçilerin ise yüzde 4.5'den 13'e çıkarak üç kat arttığını gösterdi.

İtalya'da müzecilik alanında pek çok yayın olmasına rağmen, yorumsal metin ve etiket yazımı hakkında bir kaynakça olmadığını fark ettik. Uzun bir araştırma sonucunda, devlet müzelerinin iletişim araçlarının kalitesini ve erişimi iyileştirmek üzerine ilk kılavuzu yazdık (da Milano, Sciacchitano 2015).

Bu kılavuz bir dizi pilot proje ile test edilerek geliştirildi. Bunlardan biri, geçmişte pek çok kültürler arası projenin yürütüldüğü Milano'daki Brera Resim Galerisindeki 'Brera: Bir Başka Hikaye' projesiydi.² Brera Resim Galerisi Milano'nun merkezinde yer almasına rağmen çoğunlukla yabancı turistler ve dünyanın farklı yerlerinden gelen uzmanlarca ziyaret ediliyordu. Milano İtalya'nın en fazla yabancı sakini olan kenti olmasına rağmen Milanolular müzenin kapısından içeri nadiren giriyorlardı.

Müze yorumlayıcı metin bulunmadığına dikkat edilmelidir; sanat eserlerinin manası ve değerini anlamak, uzman olmayan ziyaretçiler için bu nedenle genellikle zordur. 'Brera: Başka Bir Hikaye'nin altında yatan fikir, bugün antik sanat müzelerinin artık insanlarla konuşmadığı, ancak aslında her müzenin sanat eserlerinde vücut bulan birçok farklı hikayeyle dolu bir 'mücevher kutusu' olduğudur. Bu hikayeler sanat eserinin kendisine ve onları yaratan sanatçılara dair olduğu kadar bu eserleri sorgulayan ve onlarda duyguları, anıları ve yaşam deneyimleriyle beklenmedik yankılar bulan ziyaretçilere de aittir.

1 Museo di Palazzo Ducale, Mantova; Pinacoteca di Brera, Milano; Museo Archeologico Nazionale, Cividale del Friuli; Pinacoteca Nazionale di Bologna; Galleria Palatina, Firenze; Museo Nazionale di Villa Guinigi, Lucca; Galleria Nazionale dell'Umbria, Perugia; Galleria d'Arte Antica a Palazzo Barberini, Roma; Palazzo Massimo, Roma; Museo Archeologico Nazionale, Napoli; Museo di Capodimonte, Napoli; Museo Nazionale d'Arte Medievale e Moderna della Basilicata, Matera. Araştırma Prof. Ludovico Solima, (Second University of Naples) tarafından yürütülmüş, bu makalenin yazarı projeyi MiBACT adına koordine etmiştir

2 Proje, kültürler arası kültürel miras eğitimi ile ilgilenen sanat tarihçi/araştırmacı Simona Bodo ve Silvia Mascheroni, tiyatro ve müzelerde hikaye anlatıcılığı uzmanı Maria Grazia Panigada ile Brera Eğitim Hizmetlerinden Emanuela Daffra ve Paola Strada tarafından tasarlanmış, bu makalenin yazarı projeyi MiBACT adına koordine etmiştir.

İtalyanlar muhtemelen içinde bulundukları güzelliklere o kadar alışık ki bu güzellik bir süre sonra unutulmaya yüz tutar. Fakat genellikle dışarıdan birinin bakışı kendi değerlerinizi tekrar keşfetmenizi sağlayabilir. Bu fikirden yola çıkarak, müze göçmenlik geçmişine (Bosna, Brezilya, Mısır, Peru, Filipinler, Senegal, Tayvan ve Macaristan'dan gelen) sahip bir gruba kültürlerarası bağlar kurmak ve müze ziyareti için bir takım kalıcı işitsel ve görsel araçlar geliştirmek üzere bir nevi aracı olmaları amacıyla eğitimler verdi. Ana amaç sadece müzeyi şu anda fazla ziyaret etmeyen bir gruba (göçmen geçmişe sahip yetişkinler) açmak değil, aynı zamanda düzenli, potansiyel, 'yerli' veya 'göçmen' tüm ziyaretçilerin müzedeki eserlere başka açılardan bakabilmelerini sağlamaktı.

Müze çalışanları ve aracıları farklı bakış açılarını, deneyim ve bilgi havuzlarını bir araya getirerek tüm ziyaretçiler için kültürlerarası bağlar kurmuştur. Böylelikle ziyaretçiler müze koleksiyonlarında saklı olan çok katmanlı anlamları keşfederek, pek çok farklı kültürü barındıran temaslara ait geçmiş ve şimdiki izleri yorumlayabilmişlerdir. Bu bağlamda aracılardan kişisel geçmişi ile müzedeki nesnelerin geçmişi arasındaki bağlantı son derece önemlidir.

İtalya'daki ilk katılım temelli proje 'Capodimonte per te' (Solima, Sciacchitano 2014), Napoli'deki Capodimonte Müzesi'nde yerel halkla ilişkileri güçlendirmek ve ziyaretçi deneyimini iyileştirmek amacıyla 2012 yılında geliştirildi. Müzede Bourbon ve Savoy ailelerinin evleri olan 'Ottocento a Capodimonte' isimli yeni bir kanadın açılması Napoli sakinlerini bu yeni bölümdeki bilgilendirme metinlerini tasarlamak üzere işin içine katma fırsatını yarattı. Sergiye dahil edilecek bilgilerin seçim sürecinde yöre halkının ihtiyaçları belirlenerek beklentileri daha iyi karşılanabilirdi. Bu süreçteki en önemli nokta küratörlerin uzmanlıkları ve rollerine saygıyı bir kenara bırakmadan ve bilginin bilimsel kalitesinden ödün vermeden bilgi panellerinin yazımına ziyaretçilerin katılımını sağlayabilmektir.

Araştırma ekibi ve müze çalışanları arasında fikir birliğine varılması ve tüm katılımcıların üzerinde anlaşıldığı ortak bir araştırma yönteminin saptanması yaklaşık altı ay sürdü. İlk aşamada projede yer almak için yüzden fazla kişi gönüllü oldu ve ön gösterim için halka hala kapalı olan yeni kanada girmelerine izin verildi. Spontane soruları kıskırtmak için tüm koleksiyon sanat eserleri hakkında herhangi bir bilgi veya etiket olmadan 'sessiz' bırakıldı. Ziyaretçilerden tekil sergiler ve bir bütün olarak sergileme ile ilgili akıllarına gelen ana soruları yazmaları istendi. Küratörler, toplanan 1000'den fazla soru / yorumdan, sergi alanlarında sağlanan bilgilere dahil edilecek konuların öncelikli bir listesini çıkardılar. İkinci aşama iki ay sonra 50 vatandaşın taslak

bilgilendirme materyalleri ile birlikte geçici bir ortamda yeni kanadı ziyaret etmesi ile gerçekleştirildi. Bilginin kalitesinden yazılı metinlerin anlaşılabilirliğine kadar çeşitli konularda geri bildirim sağlamak için beş odak grubu düzenlendi ve böylece küratörlere yeni serginin son revizyonu için yararlı öneriler sağlanmış oldu.

Son olarak Genel Müdürlük, 2012 yılında istişare veya katılımcı planlama yoluyla iletişim araçları ve süreçlerini hedef kitlelerin aktif katılımlarını sağlayacak bir yaklaşımla yeniden ele alması çağrısıyla İtalya'daki devlet müzesi, arkeolojik alan ve tarihi yerden oluşan 420 kuruma ulaşarak onlardan önerilerini istedi. Bu çağrının amacı ulusal kültür kurumlarını yenilikçi katılım biçimlerini geliştirmek üzere teşvik etmek, izleyiciler ve ihtiyaçları hakkında daha sistematik bir bilgi birikiminin yanı sıra süreçleri ve sonuçları daha kapsamlı değerlendirmek, bu alanlarda deneyimi olan kurumların devamlılığını birikim, ilerleme ve kurumsal değişimi desteklemek amacıyla sağlamak ve deneyimin paylaşılabilesini kolaylaştıracak bir uzman topluluğu oluşturmaktır. Fonlara erişebilmek için müzelerden kent müzeleri, ulusal arşiv ve kütüphaneler, kar amacı gütmeyen kurumlar, üniversiteler ve araştırma merkezleri gibi bölgesel kurumlarla ortaklıklar yapmaları talep edilmişti.

Sonuç olarak, projelerin müzelerin kendi personelleri tarafından geliştirilerek uygulanmasına karar verildi ki, zaten ana amaç da devlet müzelerinin değişimi yönetebilmek için kapasitelerinin geliştirilmesiydi. Başvurmak isteyen kurumlara kılavuz ve destek sağlandı. Başvuru çağrısı ilgi ve katılım açısından başarıyla sonuçlandı. Genel Müdürlüğe iletilen 50 başvurudan 17'si bu amaçla kurulan komisyon tarafından seçildi.

2013 başında başlanan ve ziyaret rotaları oluşturmaktan, yerel kurumlarla (yaşlı bakım evleri ve yazar akademileri gibi) ortaklaşa hizmet ve iletişim araçları geliştirmeye, genç nesilleri çekebilmek için yerel okullarla ortaklaşa yeni dijital araçları kullanmaya uzanan farklı konulardaki projelerin pek çoğu tamamlanmıştır. Projelerin çoğu okullar, yerel yönetimler, STK'lar, kütüphane ve arşivleri kapsayan büyük bir ortaklık ağı içerisinde gerçekleştirildi.

'Al Museo con... Patrimoni narrati per musei accoglienti', National Museum of Prehistory and Ethnography ve National Museum of Oriental Art in Rome (almuseocon.beniculturali.it) müzelerinin ortak girişimi bu projelere bir örnektir. Her iki müze de İtalya'daki en eski ve zengin kurumlardandır ve kültürel çeşitliliğe saygı, kültürlerarası anlayış ve tarihsel bilginin yaygınlaşmasını teşvik ederek toplumun kültürel perspektifini genişletmektedirler. Özellikle Orta Doğu'dan Japonya'ya Doğu eserlerine adanmış ve Gandhara bölgesinden önemli bir eser

koleksiyonuna ev sahipliği yapan National Museum of Oriental Art (Ulusal Doğu Sanatları Müzesi), Roma'nın Asya kökenli topluluklarının en fazla yaşadığı Esquilino semtinde yer almaktadır.

Projeye katılanların çoğu müzedeki eserlerin geldiği ülkelerden gelen göçmenlerden oluşuyordu. Engelliler ve ulusal görsel-işitsel eğitim enstitüsünden gençler de katılımcılar arasındaydı. Projenin amacı müzenin 'çekirdek kullanıcılarını' – üniversiteler, aileler, alana meraklı kişiler ve uzmanlar ile turistler – yeni 'potansiyel' ve 'nadir' kullanıcılar ile göçmenleri, engellileri ve alan ile ilgilenen kurumları da içerecek şekilde genişletmektir.

Proje, hikaye anlatımı ve yazı laboratuvarları ve 'Hikaye Çemberleri' yöntemi ile anlatı yaklaşımı üzerine kuruldu. 'Anlatı yolları' tasarlayarak, müze nesnelerinin 'tekrar dile gelmelerini' sağlanmış, bu yolla katılan kişilerin entelektüel ve duygusal katkılarına olanak tanınmıştır. Katılımcı yaklaşım, müze ve topluluklar arasında bir köprü kurarak diyaloga dayalı ve ilişkisel bir yaklaşım yoluyla ortak anlamların inşasını mümkün kılmıştır. Ziyaret yolları, farklı kitlelere hitap etmek için artırılmış gerçeklik ve çoklu medya kullanımı dahil olmak üzere yenilikçi iletişim biçimleri aracılığıyla geliştirilmiştir.

Sonuç

Önerilen bazı eylemler daha ileriye taşınmamasına rağmen, İtalya Kültür Bakanlığı'nın 2009–2012 yılları arasında gerçekleştirdiği faaliyetler, İtalya'daki kültürel miras politikalarında bir dönüm noktası olmuştur. Bu politikalar, kültürel miras ile insanları ve onların hikayelerini aynı çerçeve içerisinde ele almaya yönelik artan ilginin ürünüdür. Bu makalede bahsi geçmeyen diğer projeler ise ziyaretçileri ve onların ihtiyaçlarını daha iyi anlayarak resmi ve uzman güdümlü sergi ve sunumlara bu ihtiyaçların entegre edilmesini amaçlamıştır. Tüm bu çabalar İtalya'daki kültürel miras kurumlarına yeni 'toplulukların' çekilebilmesi için kullanılan yaratıcı yöntemlere yoğunlaşmaktadır. Bunu yapabilmek için de en uygun yöntem karar vermeden önce çoğu zaman destekleyici veriler toplanmıştır. Bu çabaların çok yakın gelecekte görülecek ani bir etki yaratması muhtemel olmasa da, tohumların ekildiğine ve büyümeye başladığına inanıyoruz.

Kaynakça

Bollo, A. 2016: *Il monitoraggio e la valutazione dei pubblici dei musei. Gli osservatori dei musei nell'esperienza internazionale*. Rome
<http://musei.beniculturali.it/wp-content/uploads/2017/01/Il-monitoraggio-e-la-valutazione-dei-pubblici-dei-musei.-Quaderni-della-valorizzazione-NS-2.pdf>

Council of Europe 2000: *European Landscape Convention* (Florence)
— 2005: *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (Faro Convention)
Council of the European Union 2014a: *Conclusions on Cultural Heritage as a Strategic Resource for a Sustainable Europe*. Brussels
— 2014b: *Conclusions on Participatory Governance of Cultural Heritage* (2014/C 463/01)
Da Milano, C., Sciacchitano, E. 2015: *Linee guida per la comunicazione nei musei: segnaletica interna, didascalie e pannelli*. Rome
<http://musei.beniculturali.it/wp-content/uploads/2017/01/Linee-guida-per-la-comunicazione-nei-musei-segnaletica-interna-didascalie-e-pannelli.-Quaderni-della-valorizzazione-NS1.pdf>
European Agenda for Culture 2012: *A Report on Policies and Good Practices in the Public Arts and in Cultural Institutions to Promote Better Access and Wider Participation in Culture*.
http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/policy/strategic-framework/documents/omc-report-access-to-culture_en.pdf
European Commission 2014: *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Towards an Integrated Approach to Cultural Heritage for Europe* (COM[2014] 0477 final). Brussels
European Union Directorate-General for Communication 2017: *Special Eurobarometer 466: Cultural Heritage*.
https://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2150_88_1_466_ENG
Istituto Nazionale di Statistica (Istat) 2015: *Indagine sui musei e gli istituti similari*.
<https://www.istat.it/it/files/2016/12/Report-Musei.pdf>
MIBACT 2004: *Decreto Legislativo 22 gennaio 2004, n. 42: Codice dei beni culturali e del paesaggio, ai sensi dell'articolo 10 Legge 6 luglio 2002, n. 137*.
http://www.beniculturali.it/mibac/multimedia/MiBAC/documents/1240240310779_codice2008.pdf
Pes, J., Sharpe, E. 2015: 'Visitor figures 2014: the world goes dotty over Yayoi Kusama' *The Art Newspaper* (2 April 2015) içinde.
<http://web.archive.org/web/20170312101243/http://theartnewspaper.com/news/museums/visitor-figures-2014-the-world-goes-dotty-over-yayoi-kusama>
Sciacchitano, E. 2015: 'Dall'Europa, uno sguardo nuovo al patrimonio culturale' *Il Giornale delle Fondazioni* (15 January 2015).
<http://www.ilgiornaledellefondazioni.com/content/%E2%80%8Bdall'europa-uno-sguardo-nuovo-al-patrimonio-culturale>

Simon, N. 2010: *The Participatory Museum*. Santa Cruz, Museum 2.0
Solima, L., Sciacchitano, E. 2014: 'La progettazione partecipata nei musei: l'esperienza di Capodimonte per te' *Economia della Cultura* Anno 24.1: 99–108

UNESCO 2003: *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris
— 2005: *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. Paris

9. Arkeoloji ve kültürel mirası toplumsallaştırmak: eğitim ve yerel müzelerin rolü

Veysel Apaydin

Giriş

Toplum arkeolojisi... arkeolojinin toplum ile temas etmiş veya temas etme olasılığı bulunan tüm uygulamalarını kapsar (Schadla-Hall 1999: 147)

Toplum arkeolojisi herhangi bir tanımla sınırlandırılmamalıdır. Aksine toplumda aralarında kültürel miras ve müzecilik alanlarının da olduğu, geçmişten kalan nesne ve mekanların daha iyi korunmasını sağlayacak bir kültürel miras farkındalığı yaratan tüm alanları kapsar. Toplum arkeolojisinin öncelikli ve en önemli amacı toplumdaki farkındalığı mümkün olduğu kadar yaratabilmektir. Bunun için de var olan en yararlı ve mühim araç, çok sayıda insana ulaşabilecek hem örgün hem de yaygın tarih eğitimidir.

Arkeoloji eğitiminin geliştirilmesi ve farklı yaklaşımların ortaya çıkarılması süreci hem mevcut problemler ve meseleleri öne çıkarmış hem de yeni problemleri beraberinde getirmiştir. Burada ‘arkeoloji eğitimi’ teriminin ve bu terimin okullar, müzeler ve arkeoloji projelerinde uygulanma tarzını yeniden değerlendirmek gerektiği görüşündeyim. Eski yaklaşımlar mevcut ihtiyaçlara cevap vermiyor ve geçmiş ve eski eserlere dair karmaşık ve çok katmanlı anlayışlara sahip toplulukların farkındalığını etkili şekilde geliştirme konusunda yetersiz kalıyor. Ayrıca bu yaklaşımlar arkeolojinin müze ve okullardaki öğretimi ve öğreniminde etkili değil. Yine de pek çok yerde çok iyi sonuçlar elde edilmiştir: örneğin Londra Müzesi’nin toplum arkeolojisi projeleri Londra’daki pek çok okulla işbirliği yapmış, yine aynı müzenin ‘mimari miras’ projesi (www.mola.org.uk/blog/hackney-community-college-students-help-record-local-built-heritage), yerel kültürel miras algısına yönelik farkındalığın artırılmasını amaçlamıştır.

Toplum arkeolojisi kavramı Türkiye için oldukça yenidir. Bu kavramın özellikle Avrupa’da uygulanmış projeler gibi daha önce başka yerlerde yapılmış işlere eleştirel yaklaşarak ve sonrasında Türkiye toplumuna özgün ve kayda değer eğitim programları oluşturarak düzgün ve etkili bir şekilde geliştirilmesi gereklidir. Başarı sağlanabilmesi için analitik olmaya ve Türkiye’nin sunduğu fırsat ve engelleri hesaba katmaya ihtiyaç vardır.

Bu makalede Çatalhöyük, Ani ve Hattuşa örnekleri ışığında kültürel miras alanlarının korunması için en etkili araçların öncelikle örgün sonra yaygın eğitim olduğunu savunarak toplum arkeolojisinin iki önemli yönünü hem evrensel boyutta hem de Türkiye bağlamında açıklayacağım. Sonrasında kanımca toplum arkeolojisi projelerinin en önemli kısımlarından biri olan toplumda kültürel miras algısı inşası konusuna değineceğim.

Arkeoloji ve kültürel miras alanlarının korunması ve örgün eğitim

Şüphesiz, okullar bilginin yayılması için sahip olduğumuz en etkili araçlardır. Okullar toplumu şekillendirir çünkü okula bilgilerin, kişiliklerin ve karakterlerin şekillendiği çok küçük yaştan erken erişkinlik dönemi arasındaki zamanda gidilir. Okullar bu yüzden çok güçlü kurumlardır ve ileride toplumlarına yön veren rollere sahip olacak yetişkinleri üzerinde muazzam etkileri vardır.

Kültürel mirasın korunması ve toplumsal bilincin yaratılması bağlamında bakıldığında, dönemden bağımsız olarak çocukların geçmişi öğrendikleri yerler olan okullar son derece önemli bir yere sahiptir. Okul yılları çocuğun kültürel mirasın rolü ve neden korunması gerektiği konusunda ufkunun genişlemesi için geniş olanaklar sunar. Gelgelelim Türkiye ve pek çok başka ülkedeki merkezi eğitim sistemleri arkeoloji ve kültürel miras ile ilgili konuların daha kapsamlı bir şekilde öğretilmesine olanak sağlamaz (Corbishley 2011). Eski eserler ve kültürler dair eriştikleri bilgi sınırlı olduğundan, çocuklar bilinçlenmelerine olanak verecek geniş bir geçmiş anlayışından yoksun büyürler. Stone’un (1985) da belirttiği gibi, kültürel miras tahribatını azaltabilmenin tek yolu eğitim ile toplumu ve özellikle de çocukları bilinçlendirmektir.

Bu tür çabalar ilkokuldan liseye uzanan dönemde hedefe yönelik eğitim ve öğretim stratejileri sayesinde çok daha etkili hale gelebilir. Fakat pek çok ülkenin okul kitapları ve müfredatları ile ilgili türlü sorunlar mevcuttur (Kasvikis vd. 2007: 129). Örneğin, en öne çıkan sıkıntılardan biri arkeoloji, kültürel miras veya tarih çalışmalarına diğer konulara göre daha az önem verilmesidir (bkz. Doughty 2007). Pek çok başka ülkede olduğu gibi (Copeland 2004; Henson 2004: 16–19; Corbishley 2004: 69) Türkiye’de de tarih öğretimi ile ilgili bir dizi sorun bulunmaktadır (Apaydin 2015).

Türkiye’de öne çıkan meseleler arasında haddinden yoğun müfredat, yapılandırılmamış öğretim, yetersiz pratik eğitim (mesela müze veya diğer miras alanlarında), kültürel miras ve geçmişle ilgili konuların modern toplumla alakası olmadığını düşündükleri için öğretmenlerin geçmişi öğretmekten kaçınması sayılabilir (Apaydın 2016b). Benim savıma göre bu meseleler arasında en önemlisi kültürel miras ve geçmiş anlayışının yanlış olmasıdır çünkü Türkiye’de bunların günümüz toplumu ile alakası henüz kurulamamış, sürdürülebilir bir gelecek yaratacak önemler ise halen alınamamıştır. Bundan ötürü örgün eğitimde kültürel miras ve tarihle ilgili konulara verilen yer oldukça sınırlıdır. Örneğin, beşinci sınıf sosyal bilimler müfredatında tarih öncesi dönemler ile geçmişin maddi kültürüne önem atfedilmezken (Apaydın 2016b), tarihin diğer dönemlerine çok daha fazla yer ayrılmıştır.

Bu durumda da Türkiye’de eski eserlere yönelik talan, tahribat ya da ilgisizliğin her geçen gün daha da artması şaşırtıcı değildir. Arkeolojik kalıntılar ve başka kültürle ait geçmiş bilgisinden yoksunluk, kültürel miras alanlarının korunmasını zorlaştırmaktadır. Kültürel miras alanlarımızı daha iyi korumak için Türk, Osmanlı ve İslami dönem tarih ve kültürel mirasının yanı sıra, örgün eğitimde tarih öncesi dönem ve kalıntılara da önem verilmesi elzemdir.

Örgün eğitimdeki önemli konulardan bir diğeri ise müfredatın tasarımının ve yapısının öğretmenlerin tarihi günümüzle daha alakalı görünmesini sağlayacak şekilde, aktif olarak öğretmelerine olanak tanımamasıdır. Hal böyle olunca, öğretmenler çocuklar için tarihi eğlenceli, anlaşılır ve değerli kılmakta zorlanmaktadırlar. Müfredatın mevcut yapısı, konuların nasıl öğretilmesi gerektiğini belirlemekte ve müfredat hiçbir zaman çocukların daha geniş bir perspektife sahip olmasına yardımcı olacak şekilde değiştirilmemektedir (Apaydın 2016b).

Türkiye’de tarih eğitimiyle ve müfredatla ilgili konularla bağlantılı, etkisi olan başka sorunlar da bulunmaktadır. Öğretmenlerin ve arkeologların rollerini dikkatlice düşünmek gereklidir. Öğretmenler müfredat dahili veya haricinde öğrencilere bilgi sağlama konusunda çok önemli bir rol oynamaktadırlar. Her ne kadar Türkiye’de öğretmenlerin çoğu boş zamanlarında arkeoloji eğitimine yeterli önemi vermese de – örneğin görsel ve uygulamalı eğitimler sırasında – öğretmenlerin arkeoloji öğretmek için yeterli kaynak veya kapasitesinin olmadığını da unutmamak gerekir. Mesela Türkiye’deki ortaöğretim öğretmenlerine okullarda tarih öğretmeleri için yeterli eğitim verilmemektedir. Türkiye’deki tarih öğretmenlerine yönelik herhangi bir arkeoloji ya da kültürel miras dersi veya bu konuları öğretmek için yol gösterici kaynaklar bulunmamaktadır.

Kültürel miras bilincinin eksik kalmasında arkeologların ve arkeoloji öğretmenlerinin de önemli bir rolü vardır. Akademideki arkeologlar, öğretmenlerin okullarda arkeoloji ve kültürel miras konularını işlemesi gerektiğini savunurken, Birleşik Krallık’ta 1970’lerden bu yana örneklerini gördüğümüz gibi bu konuda öğretmenlerin ihtiyaç duydukları kaynakları sağlamakta yükümlüdürler (Corbishley 2011; Halkon vd. 1992; Henson 1996). Fakat dünyanın bazı yerlerinde arkeologlar bu yükümlülüğü yerine getirmemişlerdir (Zimmerman vd. 1994). Türkiye’de akademideki arkeologların pek çoğunun arkeoloji veya tarih derslerini anlatırken öğretmenlere yol gösterici kaynakları üretmeye veya öğretmenlere eğitim sağlamaya isteksiz olduğu yerlerden biridir. Bunun ana nedeni Türkiye’de akademide çalışan arkeologların halihazırda oldukça yoğun bir ders yüküne sahip olması, kimi zaman bir dönemde 7–8 ders verdikleri için okullarda eğitime ayıracak vakitlerinin kalmamasıdır.

Yine de üniversitelerin arkeoloji bölümleri okul ve öğretmenler için kaynak hazırlama girişiminde bulunabilirler. Akademide çalışan arkeologların Türkiye’deki eğitim sistemi, müfredat ve eğitim yöntemleri konularında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını da eklemek gerekir. 1980’lerde Southampton Üniversitesi arkeoloji bölümü, öğretmenlerin ihtiyaç duydukları arkeoloji kaynaklarını araştırmıştır (Corbishley, Stone 1994: 385), ayrıca 1990’larda Almanya’nın Bayern kentinde okullar için bir arkeoloji öğrenme paketi hazırlanmıştır (Gaedke-Eckardt vd. 1999). Aralarında Reading Üniversitesi’nin de bulunduğu bazı üniversiteler öğretmenler için kapsamlı kaynaklar üretmişlerdir. İngiltere’deki Arkeoloji Veri Servisi (Archaeology Data Service, ADS; bkz. <https://archaeologydataservice.ac.uk/learning.xhtml>) araştırmacılar, öğretmenler ve toplumun geneli için öğrenimi destekleyen, dijital bir veri tabanı sunmaktadır (Corbishley 2011: 17).

Kültürel miras ve arkeolojik alanların talan, yağma ve tahribatını durdurmak için kültürel miras bilincini artırma konusunda öğretmenler ve arkeologlar son derece önemli rol oynasalar da, onlar da çoğu zaman merkezi eğitim sisteminin kısıtlamalarına tabidirler. Yine de Türkiye’de yaygın eğitim kurumlarını güçlendirerek etkilerini artırmak mümkündür, bunun yolları aşağıdaki kısımlarda tartışılacaktır.

Yaygın eğitimin rolü: müzeler ve arkeoloji projeleri

Toplumda kültürel miras bilinci geliştirmenin en etkili aracı örgün eğitim olsa da, müze ve arkeoloji projelerinin oynadıkları role de değinmek gerekir. Bu projeler önemlidir çünkü özellikle kırsal bölgelerde yaşayanlara örgün eğitimleri sırasında mahrum kaldıkları tarih eğitimi fırsatı yaratırlar.

Geç 19'uncu ve erken 20'nci yüzyıl boyunca, müzeler ulus devlet inşasında birer araç (Macdonald 1998; ayrıca bkz. Aronsson, Elgenius 2011) ve ulus kimliğinin pekiştiricisi olarak kullanıldı. Ulusal müzeler genellikle ortak hafızanın muhafaza edildiği ve ulus kimliğini desteklemek amacıyla sergilenen yerler olarak görülüyordu (Cuno 2008). Yunanistan'daki Ulusal Arkeoloji Müzesi, Bizans ve Hristiyanlık Müzesi, Yunan Halk Kültürü Müzesi ve Ulusal Tarih Müzesi buna örnek olarak verilebilir (Gazi 2011). Diğer bir örnek Slovak Müzesi, ulus devlet inşa sürecini desteklemek amacıyla 1895'te kurulmuştur. Bölgede komünizmin sona ermesinin ardından, 1990'lar ve ertesinde Slovakya müzeleri çoğunlukla politik amaçlar doğrultusunda kullanılmışlardır (Hudek 2011).

Müze kavramı ve anlayışı yakın dönemde değişikliğe uğramış ve bu kurumların kamusal rolleri dikkatlice incelenmiştir. Müzeler insanlığın kültürel mirası hakkında bilgiye erişim sağlayan kamu kurumlarıdır; fakat, dünyanın birçok yerindeki ve Türkiye'deki çoğu müze, bu temel görevi yerine getirme konusunda başarısız olmuştur. Nesneleri sergilemek tek başına yeterli değildir. Müzeler toplumun ihtiyaçlarını ve çeşitliliği yansıtabilmelidir (Merriman 2000: 1). Kanımca müzeler eleştirel bilgi sağlamalı, sosyal ve tarihsel süreçler arasındaki bağlantıları açıklamanın yanı sıra tarihin insanların bugünkü toplumu anlayabilmelerine yardımcı olabilecek dönemleri ile ilgili bilgiler sunmalıdır. Arenas ve Obediente (1994: 53) 'müzelerin insanların doğruları, nesneleri ve gerçek hayat portreleri arasında bağlantı kurabildikleri öğretici araçlar olmasının, özel tarih çalışmaları ve derin düşünsel açılımlara olanak sağlamasının' gerekliliğini vurgular. Ayrıca müzeler grup içindeki, farklı cinsiyet ve yaş grupları gibi tüm kimlik çeşitliliğini yansıtabilmelidir (Crooke 2007: 88). Crook (1972: 39) müzenin temel işlevini toplum tarafından genel kullanıma açık olması, topluma fayda sağlaması olarak belirtir. Bu modele verilebilecek en başarılı örnek 'Kültürel Çeşitlilik İlkeleri' üretmiş olan Avustralya Ulusal Müzesi'dir. Her ne kadar uygulamada bazı sorunlarla karşılaşmış olsa da, ilkeler insanların haklarına vurgu yapar (Museums Australia 2000) ve tarihle ilgili bilgiye ulaşabilmek için Avustralyalıların tümünün kendi kültürlerine ait nesneleri müzelerdeki sergilerde görme hakkına sahip olduğunu belirtir.

Müzeler yerel toplulukların tarih ve kültürel miras kavramlarını ve bu anlayışın toplumları için sürdürülebilir bir gelecek yaratmadaki önemini anlamalarına yardımcı olur, ayrıca herhangi bir örgün eğitim alma şansı olmamış kişiler için önemli birer kaynaktır (Merriman 2000: 1; Chadwick 1980; Millas 1973). Bu, Türkiye'de kırsal kesimde yaşayanlar için özellikle

önemlidir çünkü köy ve kasabalarda okuma yazma bilmeyen pek çok kişi yaşar (bkz. Apaydın 2017). Müzeler, toplum arkeolojisi projeleri kapsamında verilen yaygın eğitimlerle toplumda eğitime erişme şansı olmamış kişilerin okulda verilen eğitim boşluğunu kapatmada önemli role sahip araçlardır. Eski eserler ve günümüzün maddi kültürü bilgi ve iktidarı içinde barındıran sosyal ve kültürel üretimlerdir (Smith 2006: 14–15). Foucault'ya (1991) göre içinde bilgi barındıran her şey iktidarla ilgilidir; bu durumda kültürel mirasın da güçlü nesneler ve söylemlerden oluştuğunu ve bunun kültürel miras bilinci yaratmak için kullanılabileceğini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, toplumun bu nesneleri müzelerde görmelerini sağlama olanağı yaratılmalı, toplumun bu nesnelere erişebilmesi sağlanmalıdır.

Bununla beraber Türkiye'de arkeolojik alanlardan gelen eserlerin gittiği yer olan müzelerin çoğu kent merkezlerinde yer alır ve pek çok kişinin buraları ziyaret etme olanağı bulunmaz. Benim görüşüme göre eserlerin korunması ile ilgili en büyük hata bu eserleri saklamanın veya toplumdaki uzak tutmanın bu eserleri koruyacağı algısıdır. Aksine eserlere dokunmak (bkz. Pye 2007), onları görmek ve hissetmek insanlarda bu nesnelerin önemine dair bir bilinç oluşturur. Örneğin, başka bir makalede (Apaydın 2017) Konya'daki Çatalhöyük Neolitik yerleşmesi ve Kars'taki orta çağ kenti Ani'nin etrafında yaşayanlardan bahsetmiştim. Bu kişiler bölgelerinde kendi yerel kültür miraslarını kolayca gidip görebilecekleri bir müzenin bulunmamasından yakınır. Bir Çumra-Konya sakini bu konuya açıkça değinir:

Konya Müzesi buradan bir saat, Ankara Müzesi (Çatalhöyük eserlerinin sergilendiği) ise dört saat uzakta. Bizim gidip buraları görmemiz mümkün değil. Eğer biz bu eserleri görmezsek bizde nasıl kültürel miras bilinci olsun...

Çatalhöyük ve Ani'de hemen herkes 'Eğer yakınlarda bir müze olsaydı Çatalhöyük'ten/Ani'den gelen eserleri görmek ve müze faaliyetlerine katılmak ister miydiniz?' sorusuna 'Evet' cevabını vermiştir (Apaydın 2017). Çorum'daki Hattuşa/ Boğazköy sakinleri ise bölgelerindeki yerel müzenin önemine, yerel kültür mirasının korunma bilinci geliştirmede ne kadar etkili olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle mülakata katılan 11 kişiden 11'inin de 'Daha önce müzeyi ziyaret ettiniz mi?' sorusuna 'Birden çok kez' diye cevap vermesi şaşırtıcı değildir (Apaydın 2017).

Türkiye'deki müzelerin yaygın eğitim potansiyeli küçümsenmemelidir. Türkiye'de 200'ün üzerinde devlet müzesi ve 200'ün üzerinde özel müze bulunur (bkz.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43253/genel-mudurlugumuze-bagli-muzeler-ve-oren-yerleri.html> [devlet]; <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-135633/ozel-muzeler.html> [özel]). Yaygınlıkları göz önüne alındığında, bu müzeler geçmiş hakkında bilgi sunmak için yerelde çok sayıda insana ulaşabilir ve böylece toplumda kültürel miras bilincini artırabilir. Fakat son yıllarda geçmişe kıyasla her ne kadar müzelere ayrılan bütçede de atfedilen değerde de bir artış gözlemlense de, müzelerin pek çoğunun yerelde toplum arkeolojisi projeleri yürütecek kapasiteleri, eğitim kadroları ya da bütçeleri bulunmamaktadır.

Eğitim programları geliştirme konusunda diğer müzelere örnek olabilecek bir müze Mardin Müzesi'dir. Bu müze amaçları, kimliklere, farklı grupların çeşitli geçmişlerine ve farklı tarihsel süreçlerin öğrenimine 21'inci yüzyıl müze kavramına uyacak şekilde önem vermektedir. Böyle bir yaklaşım çocuklar, gençler ve yerel halkta doğrudan bir kültürel miras bilincinin gelişmesini sağlayacaktır. Ayrıca müze arkeologlarının üniversitelerden eğitim uzmanlarıyla birlikte çalışmış olmaları Mardin Müzesi örneğini daha da umut verici hale getirmektedir.

Sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada eğitim programları yürütme konusundaki sıkıntılardan biri, bu programlardan hiçbirinin kendi *etkinliğini* ölçmemesidir ki bu da kimsenin başarılı olup olmadığından emin olamaması demektir. Eğitim programlarının başarısını değerlendirmek veya başka bir deyişle test etmek, programları daha iyi hale getirmeyi, yeni teknikler ve bakış açıları geliştirmeyi, farklı ve uygulanabilir fikirler ortaya çıkarmayı mümkün kılabilir (etkin eğitim programları geliştirmek ve değerlendirmek üzerine detaylar için bkz. Apaydın 2016a).

Yaygın eğitimde müzelerin oynadığı önemli rolün yanında, arkeoloji projeleri de yerelde girişimlerde bulunarak geçmişle ilgili bilgilendirme yapabilir. 2014 senesinde, Türkiye'deki kazı ve yüzey araştırma sayısı 300 civarındaydı (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-126076/2014-yili-kazi-ve-yuzey-arastirma-faaliyetleri.html>). Bu rakam büyük ihtimalle pek çok ülkeden daha fazla olsa da, arkeologların arkeoloji eğitim ve erişim programlarına ilgisizlikleri saha çalışmaları sezonlarında da devam eder. Pek çoğu yerelden işçi bulmak dışında herhangi bir işbirliği kurmaya ya da eğitim programları yürütmeye hevesli değildir. Bu durum iki sonuç doğurur: (1) Arkeologların kültürel mirasın ve arkeolojik alanların doğal koruyucuları olan yerel halklardan soyutlanması (Pearson, Sullivan 1995) ve (2) sürdürülebilir bir toplum yaratabilmek için kendi geçmişlerinin önemini görüp kavrayacak yerel toplumlar ve eski eserlerin arasına engeller konulması.

Her ikisi de UNESCO Dünya Miras Listesi'nde olan neolitik yerleşim Çatalhöyük ve tarihi kent Ani etrafında yaşayanların en temel şikayeti arkeologlarla yerel halk arasında bir bağ olmamasıdır. Örneğin, Çatalhöyük projesi her yıl toplum için projeler yürütse de, yakındaki köy Küçükköy sakinlerinden biri şöyle demektedir:

Her sene bir günlüğüne bizim (yöre halkı) de davetli olduğumuz Çatalhöyük festivalini yapmalarının dışında, arkeologlar ve köylüler arasında bir iletişim olmuyor... onlar kamplarında yaşıyorlar, yerelle pek alakaları olmuyor, biz de alanda ne olup bittiğini pek bilmiyoruz.

Arkeoloji projesi ve yerel halk arasındaki iletişim-sizlik, topluma yönelik hiçbir proje yapılmayan orta çağ yerleşmesi Ani'nin bulunduğu bölgede daha da çarpıcıdır (Apaydın 2017). Ocaklı/Ani köyünün en yaşlılarından olan ve 1950'lerden bu yana kazı ve restorasyon projelerine tanık olan bir yöre sakini şöyle der:

Alanda kazılar bir başlayıp bir duruyor olsa da, biz hiçbir zaman ne burada ne olduğuna ne de kazı sürecine dair bilgilendirilmedik...

Arkeologların çalışmalarıyla ilgili toplumla iletişim kurmaları konusunda uygulamalar Hattuşa'da farklılık gösterir. Her ne kadar burada herhangi bir sistematik eğitim ya da iletişim projesi yürütülmemiş olsa da, yerel halkın bilgi ve yaklaşımları Çatalhöyük ve Ani'den ayrışır. Bunun temel sebebi alanda kazıların neredeyse 100 seneyi bulacak denli uzun soluklu olması ve Alman arkeologların sömürgeci yaklaşımı en az seviyeye indirerek yerel halkla iletişim kurma çabalarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, yerleşimde yerel bir müzenin bulunmasının insanların bilgi ve algıları üzerinde çok önemli bir etkisi olmuştur (Apaydın 2017). Yerel halk ile arkeologlar arasında kurulan etkili ve iyi iletişimin, etkin toplum arkeolojisi uygulamalarında ve toplumda kültürel miras farkındalığının arkeolojik alanların daha iyi korunmasını sağlayacak şekilde artırılmasında son derece önemli olduğu görülmektedir.

Geçmişin anlam ve yorumu

Bir deneyim ve yorum alanı olarak geçmişin sunduğu izlenim tamamen başka çeşitlilikler barındırır. Mekan ve zaman arasındaki fark son derece baskın olabilir. Tarihin esas doğasının ne olduğuna dair devamlı değişen görüşlerle karşı karşıyayız. Buna göre insan yaşamının kültürel yöneliminde geçmişin temsili, bu farklılık ve çeşitliliği o kadar yansıtır ki, belirli bir formu özünde tarihsel olarak tanımlamak güçtür (Rüsen 2007: 2).

Bireyler ve topluluklar, sosyal ve politik geçmişler ve kültürel özellikler açısından bazı benzerliklere de sahip olsalar da, yaşam biçimleri, kültürel gelenekleri ve en önemlisi düşünce biçimleri nedeniyle birbirinden ayrışırlar. Farklılıkların temel nedeni, toplulukların oluşma süreçleri ve bireylerin birçok farklı fail tarafından şekillendirilmesi ve onlardan etkilenmesi ile içinde yaşadıkları kültürel ortamdır. Bununla birlikte aynı toplumun içindeki her bireyin yaşam deneyimi o kişinin dünya görüşü, politik duruşu ve elbette geçmişin ve geçmişin maddi kalıntılarının bir yansıması sebebiyle diğer kişilerden farklılık gösterebilir.

Bireylerin farklı düşünme biçimleri farklı geçmişlerin üretmesine yol açar. İnsanlar olarak, günlük yaşamımızda tarihe ve geleceğe dair maddi kalıntılar ortaya çıkarırız, bu çıkardıklarımız bireylerin ve toplumların kimliklerini de şekillendirir. Dünyanın pek çok yerinde geçmişin ve geleceğin somut ve somut olmayan kültürel mirasını üretme biçimleri, tarihi maddi kültürü anlama, yorumlama ve ele alma ile bilinç yaratma yolları her yerde – örneğin kentsel ve kırsal bölgeler arasında – farklılık gösterir (Freire 2005; Apaydın 2018a).

Bu nedenle, yerelde kültürel miras bilincini arttırmaya yönelik toplum eğitimi programlarının en önemli yönü herhangi bir toplum arkeolojisi projesine başlamadan evvel söz konusu toplumun geçmişe dair bilgi ve algılarını ölçmektir. Bu tür ölçümler programların daha doğru tasarlanmalarına ve etkilerini arttırmaya olanak tanır.

Yukarıda da değindiğim üzere Türkiye’de örgün eğitim tarih öncesi dönemler ve eski eserlerle ilgili çok az bilgi içerdiğinden kapsamlı bir kültürel miras bilinci yaratmaktan uzaktır. Bu yüzden de yerel halkların tarih öncesi veya antik dönem ile ilgili bilgileri ya yok denecek kadar azdır ya da hiç yoktur (Apaydın 2016b). Bunun sonucunda, kültürel miras algısı Türk, Osmanlı ve İslami dönemler ile sınırlıdır. Okullarda verilen resmi eğitimde ders konularının kapsamı kısıtlı olduğundan, çoğu kişinin kültürel miras bilgisi oldukça azdır ve örneğin Bizans, tarih öncesi ve antik dönem gibi dönemleri kapsamaz. Bu durumda insanlar tarih veya eski eserlere kayıtsız kalırlar.

Değinilmesi gereken bir diğer nokta ise özellikle kırsalda yaşayan pek çok kişinin sosyo-ekonomik düzeyleri ile ilişkili olarak eğitim seviyelerinin genelde düşük olmasıdır. Örneğin, Ani sakinlerinin ekonomik durumları oldukça kötüdür ve pek çoğu orta okuldan sonra eğitimlerine devam etme şansına sahip olamamıştır (Apaydın 2017).

Bununla birlikte örgün eğitimin içeriği, toplulukların geçmişi algılamasını, anlamasını ve yorumlamasını etkileyen tek unsur değildir. Bireylerin ve toplulukların söz konusu yerlerle –bu durumda, kültürel miras alanla-

ıyla – ilişkisini incelemek de önemlidir (Apaydın 2018b). Günlük yaşamın gereklilikleri bu mekanların farklı kullanımlarını beraberinde getirdiği için, toplulukların farklı uygulamalar ve mekânlarla ilgili hatıraları da farklıdır. En önemlisi, mekan ve insanlar arasındaki ilişkinin toplumun geçmişi yorumlamasında büyük etkiye sahip olmasıdır. Bourdieu (1990), bireyler ve mekan arasındaki günlük kullanıma dair anlamı vurgular ve bu her birey ve topluluk için öznel yaşam anlayışını etkilediği için incelenmelidir.

Çatalhöyük, Hattuşa ve Ani halkları nesiller boyu aynı bölgelerde yaşamış ve yereldeki kültürel miras alanlarıyla kişisel ve günlük ilişkiler geliştirmişlerdir. Nesiller boyunca devam eden bu yaşam, pek çok hatıranın oluşmasına sebep olmuştur. Bu üç yerdeki topluluklar, kültürel miras alanlarını tarım ve mera arazisi olarak ya da Ani örneğinde alandaki mağaraların içinde bilfiil yaşadıkları için yaşam alanı olarak kullanmışlardır. Arkeolojik alanlarla kurdukları farklı gündelik ilişkilerin sonucu olarak bu topluluklar için geçmişin yorumlanması ve anlaşılması işte bu yüzden farklılık gösterir. Eğitimin yanı sıra bu durumun da kültürel miras algısı üzerinde büyük bir etkisi bulunur. Bu yüzden kültürel miras alanlarının daha iyi korunması için bu konuda bilinçlendirme amaçlanıyorsa, toplum arkeolojisi projeleri bu iç etmenler dikkate alınarak hazırlanmalıdır.

Sonuç

Bu makalede arkeolojik ve kültürel miras alanlarını koruma amacıyla toplumda kültürel miras bilinci yaratırken karşılaşılan zorluklara ve bu alandaki olanaklara değinmeye çalıştım. Tartışıldığı üzere, kültürel miras bilincini artırmanın en etkili yolu bu konudaki okul kitaplarının niteliğini artırmak, içeriklerini zenginleştirmek ve örgün eğitimde yeni öğretme yöntemleri geliştirmekle mümkündür. Fakat Türkiye’de arkeoloji ve kültürel mirasla ilgili konuların öğretiminde sorunlar hala yaşanmaktadır ve bu konuların önemi genel kabul görmekten henüz uzaktır. Bunun da sebebi merkezi eğitim sistemi ile bağlantılı sorunlardır. Bu sistem içerisinde öğretmenler sadece Türk, Osmanlı ve İslami dönemi değil, aynı zamanda tarih öncesi ve antik dönem gibi tarihi dönemleri de kapsayacak yenilikçi ve etkin bir eğitim yöntemi geliştirme şansı bulamamaktadır. Bundan ötürü, öğrenciler geçmişe dair kapsamlı bir fikir edinmemekte, ayrıca geçmişin günümüz ve gelecek toplumlar için önem ve alakasını kavrayamamaktadır. Elbette farklı geçmişlere dair bilginin sınırlı olması, farklı dönemlere tarihlenen medeniyetlerin maddi kültürlerinin korunmasında da etkilidir. Bu da kendini Türkiye’nin pek çok yerinde tarih eser talanı ve tahribatının artışı olarak gösterir.

Okulların arkeoloji ve kültürel miras hakkındaki bilgi açığını, müze ve arkeoloji projelerinin sunacağı yaygın eğitimler kapatabilir. Bu özellikle yüzlerce müze ve arkeoloji projesinin yürütüldüğü Türkiye gibi bir ülkede pekala mümkündür. Toplum arkeolojisi kavramı Türkiye’de henüz yeni olduğundan, bu projeler toplumda kültürel miras bilincini etkin biçimde artırma yollarına yoğunlaşmalıdır. Öncelikli amaçlardan biri toplumların sosyal, politik ve ekonomik altyapılarını anlamak ve onların kültürel miras algılarını ölçmektir; başka bir deyişle geçmişi yorumlama biçimleri ile geçmişe dair bilgilerini değerlendirmektir. Ancak bu değerlendirmeden sonra kültürel miras eğitim programlarının başarı seviyelerini ve toplumlarda bir değişim yaratıp yaratmadığını anlamak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Apaydin, V. 2018a: ‘Who knows what? Inclusivity versus exclusivity in the interactions of heritage and local communities’ V. Apaydin (ed.), *Shared Knowledge, Shared Power. Engaging Local and Indigenous Heritage* içinde. New York and London, Springer: 29–44
- 2018b: ‘Introduction: approaches to heritage and communities’ V. Apaydin (ed.), *Shared Knowledge, Shared Power. Engaging Local and Indigenous Heritage* içinde. New York and London, Springer: 1–8
- 2017: ‘Heritage values and communities: examining heritage perceptions and public engagements’ *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 5.3: 349–63
- 2016a: ‘Effective or not? Success or failure? Assessing heritage and archaeological education programs – the case of Çatalhöyük’ *International Journal of Heritage Studies* 22.10: 828–43
doi: 10.1080/13527258.2016.1218912
- 2016b: ‘Development and re-configuration of heritage perception: history textbooks and curriculum’ *AP Online Public Archaeology Journal* 6: 37–50
- 2015: ‘Toplum Arkeolojisi: Dünya ve Türkiye’deki Yeri, Önemi ve Problemleri (Public archaeology: meaning, importance and issues in the world and Turkey)’ Ç. Çilingiroğlu, P.N. Özgüner (eds), *Değişen Arkeoloji: 1. Teorik Arkeoloji Grubu-Türkiye Toplantısı Bildirileri (Changing Archaeology: Proceedings of The 1st TAG – Türkiye Meeting), İzmir (May 9–10, 2013)* içinde. İstanbul, Ege Yayınları: 175–91
- Arenas, V.I., Obediente, M.S. 1994: ‘Education and the political manipulation of history in Venezuela’ P.G. Stone, R. MacKenzie (eds), *The Excluded Past. Archaeology in Education* içinde. London, Routledge: 50–59
- Aronsson, P., Elgenius, G. (eds) 2011: *Building National Museums in Europe 1750–2010: Conference Proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28–30 April, 2011* (Linköping Electronic Conference Proceedings 64). Linköping, Linköping University Electronic Press
- Bourdieu, P. 1990: *The Logic of Practice*. Stanford, Stanford University Press
- Chadwick, A. 1980: *The Role of the Art Gallery in Community Education*. Nottingham, Department of Adult Education, University of Nottingham
- Copeland, T. 2004: ‘Interpretations of history: constructing pasts’ D. Henson, P.G. Stone, M. Corbishley (eds), *Education and the Historic Environment* içinde. London, Routledge: 33–41
- Corbishley, M. 2004: ‘English heritage education: learning to learn from the past’ D. Henson, P.G. Stone, M. Corbishley (eds), *Education and the Historic Environment* içinde. London, Routledge: 67–73
- 2011: *Pinning Down the Past: Archaeology, Heritage, and Education Today*. Woodbridge, The Boydell Press
- Corbishley, M., Stone, P.G. 1994: ‘The teaching of the past in formal curricula in England’ P.G. Stone, B.L. Molyneaux (eds), *The Presented Past: Heritage, Museums and Education* içinde. London, Routledge: 383–97
- Crook, J.M. 1972: *The British Museum*. Harmondsworth, Penguin Press
- Crooke, E. 2007: *Museums and Community: Ideas, Issues and Challenges*. London, Routledge
- Cuno, J. 2008: *Who Owns Antiquity? Museums and the Battle Over Our Ancient Heritage*. Princeton, Princeton University Press
- Doughty, L. 2007: ‘The Turkish case’ I. Hodder, L. Doughty (eds), *Mediterranean Prehistoric Heritage: Training, Education and Management* içinde. Cambridge, University of Cambridge: 138–41
- Foucault, M. 1991: ‘Governmentality’ G. Burchell, C. Gordon, P. Miller (eds), *The Foucault Effect: Studies In Governmentality. With Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault* içinde. London, Wheatsheaf Harvester: 87–104
- Freire, P. 2005: *Education for Critical Consciousness*. London, Continuum
- Gaedtke-Eckardt, D., Kempcke-Richter, C., Nübling, V., Damm, S. 1999: ‘Ur- und Frühgeschichte im Schulbuch’ *Archäologische Informationen* 22.2: 293–97

- Gazi, A. 2011: 'National museums in Greece: history, ideology, narratives' P. Aronsson, G. Elgenius (eds), *Building National Museums in Europe 1750-2010: Conference Proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011* içinde. Linköping, Linköping University Electronic Press: 363-400
- Halkon, P., Corbishley, M., Binns, G. (eds) 1992: *The Archaeology Resources Book*. London, Council for British Archaeology and English Heritage
- Henson, D. (ed.) 1996: *Teaching Archaeology: A United Kingdom Directory of Resources*. York, Council for British Archaeology
- Henson, D. 2004: 'Archaeology in schools' D. Henson, P.G. Stone, M. Corbishley (eds), *Education and Historic Environment* içinde. London, Routledge: 23-32
- Hudek, A. 2011: 'National museums in Slovakia: nation building strategies in a frequently changing environment' P. Aronsson, G. Elgenius (eds), *Building National Museums in Europe 1750-2010. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011* içinde. Linköping, Linköping University Electronic Press: 817-46
- Kasvikis, K., Vella, N., Doughty, L. 2007: 'National curricula and the politics of archaeology' I. Hodder, L. Doughty (eds), *Mediterranean Prehistoric Heritage: Training, Education and Management* içinde. Cambridge, University of Cambridge: 129-45
- MacDonald, S. 1998: 'Exhibitions of power and powers of exhibition: an introduction to the politics of display' S. Macdonald (ed.), *The Politics of Display: Museums, Sciences, Culture* içinde. London, Routledge: 1-21
- Merriman, N. 2000: *Beyond the Glass Case: The Past, the Heritage and the Public*. London, Institute of Archaeology, University College London
- Millas, J.G. 1973: 'Museums and lifelong education' *Museum* 25.3: 157-64
- Museums Australia 2000: *Cultural Diversity Policy*. Civic Square, ACT, Museums Australia Incorporated
- Pearson, M., Sullivan, S. 1995: *Looking After Heritage Places*. Carlton, Melbourne University Press
- Pye, E. (ed.) 2007: *The Power of Touch: Handling Objects in Museum and Heritage Context*. Walnut Creek, Left Coast Press
- Rüsen, J.T. 2007: 'Introduction' J. Rüsen (ed.), *Time and History: The Variety of Cultures* içinde. New York, Berghahn Books: 1-7
- Schadla-Hall, R.T. 1999: 'Editorial: public archaeology' *European Journal of Archaeology* 2.2: 147-58
- Smith, L. 2006: *Uses of Heritage*. Abingdon, Routledge
- Stone, P.G. 1985: 'Education: an opportunity and an obligation?' *Rescue News* 37:2
- Stone, P.G., MacKenzie, R. 1994: 'Introduction: the concept of the past' P.G. Stone, R. MacKenzie (eds), *The Excluded Past: Archaeology in Education* içinde. London, Routledge: 1-11
- Stone, P.G., Planel, P. (eds) 1999: *The Constructed Past: Experimental Archaeology, Education and the Public*. London, Routledge
- Zimmerman, L.J., Dasovich, S., Engstrom, M., Bradley, L. 1994: 'Listening to the teachers: warnings about the use of archaeological agendas in classrooms' P. Stone, B. Molyneaux (eds), *The Presented Past: Archaeology, Museums and Public Education* içinde. London, Routledge: 359-74

10. Türkiye’de alan yönetiminden toplum arkeolojisine

Işıl Günsu

Giriş

Günümüzde Türkiye’yi meydana getiren topraklar, farklı medeniyetlerin binlerce yıllık kalıntılarında vücut bulan derin bir geçmişin izlerini taşır. Arkeolojik kalıntıların bu denli yaygın oluşu onları günlük yaşama sahne olan peyzajın ayrılmaz parçası haline getirir. Kimi zaman bu kalıntılar çoktandır gömülü ve kendisini bulacak şanslı defineciyi sabırla bekleyen (bkz. Pulhan, bu cilt) veya mübarek kişilerin rüyalarına girip yerlerini bildiren (bkz. Tırpan, bu cilt) altın hazineleri akla getirir. Kimi zaman, tılsımlı hikayelerle bağdaştırılır, veya bu dünyadan göçüp giden ruhların nihai dinlenme yerleri olduklarına inanılır (Shankland 2000).

Günümüzde arkeolojik alanların yakınlarında yaşayan bazı kişiler bu kalıntıları kendi ‘kültürel mirasları’ olarak içselleştirip benimsemiş olabilirler fakat genelde bu arkeolojik kalıntıların pek çoğu bilinmeyen, istenmeyen ve hatta tehlikeli geçmişlere aittir. Kalıntılara ev sahipliği yapan topluluklar ile böylesi bir yabancılaşma Türkiye’de arkeolojik miras için bir tehdit oluştursa da, bu var olan tehditler arasında en ciddi olanı kesinlikle değildir. Durmaksızın büyüyen inşaat endüstrisi, pıtrak gibi yayılan kaçak kazılar ve talan ile komşu ülkelerdeki ve güneydoğu illerinde süregelen silahlı çatışmaların tümü potansiyel risk teşkil eder. Bunlar gibi insan kaynaklı riskler, doğrudan veya dolaylı bir şekilde bu kalıntılarla ne yapılacağına dair söz sahibi olan grupların – politikacılar, arazi sahipleri, yöre halkları ve tüm kamuoyu dahil olmak üzere – verdikleri kararların birer sonucudur. Bu çok katmanlı ve dinamik bağlam, kültürel mirası yaratan, mirasın yakınında yaşayan ve hatta onu tahrip eden grupların bu mirasa attettikleri değerleri anlamak üzere kullanılabilir yöntem ve güdülerin yenilikçi ve sorgulayıcı bir yeniden değerlendirmesini gerektirmektedir (Viejo-Rose, Stig Sørensen 2015). Toplum ile arkeoloji arasındaki ilişkiyi irdeleyerek geliştirmeyi amaçlayan toplum arkeolojisi (Okamura, Matsuda 2011), kökleri derinlere uzanan problemlere dikkat çekerek, bu konulara hak ettikleri kadar özenli cevaplar sunabilecek kapsamlı bir yaklaşıma sahiptir. Bu makale, Türkiye’de halkın ve özellikle de arkeolojik alanların yanı başında yaşayan yöre halklarının arkeolojiyle kurduğu çoğu zaman kırılgan ilişkiye yenilikçi bir bakış açısının Türkiye’de hala çok genç bir alan olan toplum arkeolojisi ile getirebileceğini tartışmaktadır.

Her ne kadar çoğu zaman günümüz toplumuyla bağ kuramasa da, arkeoloji Türkiye’de akademi içerisindeki köklü bölümlerden biridir (Türkiye’de arkeolojinin farklı yönleri için bkz. Özdoğan, 1998 ve Redford, Ergin 2010). Bu makalenin yazıldığı anda, %95’ini arkeolojik alanların oluşturduğu 14 bin 840 tane tescilli alan bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 2015). 2015 yılında 156 kazı ve 99 arkeolojik yüzey araştırması yürütülmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın izinlerine bağlı ve yine aynı merkezi kurumun yakın denetimine tabi olan arkeolojik saha çalışmaları Türkiye’de bir dizi düzenleme ve kurallar çerçevesi içinde hayata geçirilir. Arkeolojik alanların tek sahibi olarak bakanlığın, son yıllarda giderek daha fazla ilgi gören arkeolojik mirasın yönetimi ve sunumu konusundaki kararlardaki rolü de merkezidir. Aralarında alan yönetiminin de bulunduğu bir dizi yeni kavram ve yöntemin tanımlandığı bazı yönetmeliklerin yazılması bu artan ilginin göstergeleri arasındadır. İlk zamanlarda oldukça az sayıda proje kapsamında (örneğin Pamukkale ve Çatalhöyük) uygulanan bu planların sayısı 2004 yılında resmi olarak tanınmalarının ardından istikrarlı bir artış göstermiştir.

Devletin arkeolojinin sunumuna dair yaklaşımının güncel dinamiklerini anlayabilmek için, alan yönetim planlarını yazan ve desteklemek üzere tasarlanmış girişimlere ve bu yöntemin Türkiye’de neden bu kadar yaygın hale geldiğinin nedenlerine daha yakından bakmak önemlidir. Bu bakış, toplum ve arkeoloji arasındaki ilişkiyi alan yönetimi vasıtasıyla anlayıp geliştirebilme olasılığına ışık tutabilir, böylelikle yönetim planları ve bu kapsamdaki faaliyetlerin toplum arkeolojisiyle ne şekilde bağdaştığını söylemek mümkün olur.

Türkiye’de alan yönetimi

2000’lerin başlarından beri Türkiye’de arkeolojik mirasın yönetimine dair uygulama ve teorilerin çerçevesini çizen düzenlemelerde bir dizi değişiklik yapılmıştır. Bu alandaki temel yasa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’dur (no 2863). 1983’te yürürlüğe giren bu yasa, kültürel miras düzenlemeleri için yeni bir dönem olan 2004 yılına nerdeyse değişmeden gelmiştir. Alan yönetiminin resmi olarak tanınması da bu yeni düzenlemeler kapsamında olmuştur. Yukarıda değinilen

2863 nolu yasada yapılan değişiklik ve bu kavrama adanan bir yönetmelikle (no 26006) ayrıntıları belirlenmiştir. Kısmi olarak neoliberal düzenlemelerin ağır bastığı dönemin politik ikliminden esinlenen bu değişikliklerin arkeolojik mirasın değerlendirilmesi ve sunumu üzerinde etkileri büyük olmuştur.

Kısaca ele alacak olursak, alan yönetimi yönetmeliği planın kapsamını, kimin tarafından hazırlanması gerektiğini, onaylama mekanizmasını belirler ve alan yönetimine ilişkin esasları tanımlar. Alan başkanın görevlerine değinir ve danışma, eşgüdüm ve denetleme kurullarına seçilecek kişilerde aranan özellikler ile hangi tür yerlerin alan yönetimine tabi olacağını listeler. Bir alan yönetim planının onaylanması için, belirlenen özelliklere sahip uzmanlardan oluşan çeşitli komisyonların birlikte, yerel yönetimler, STKlar, yöre sakinleri ve özel arazi sahipleri ile işbirliği içinde çalışmaları gerekir. Gülersoy-Zeren ve Ayrancı'ya göre alan yönetim planı, alanla ilişkisi bulunan yetkilileri ve STK'ları, paydaşları vurgulayarak bir araya getiren stratejik bir plandır (Gülersoy-Zeren ve Ayrancı 2011).

Alan yönetimi konusunda kapsamlı ön çalışmalar yapılmış olsa da (Madran 2009; Madran, Özgünel 2005; Orbaşlı 2013), bu kavramın tanınırlığını Türkiye'nin son yıllarda UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne giderek daha fazla yerin başarıyla sokulması girişimlerine borçluyuz (Türkiye-Dünya Mirası Listesi ilişkilerinin ayrıntılı bir okuması için, bkz. Atakuman 2010). Dünya Mirası Listesi adaylarından yaptıkları başvurulara 1994 yılından beri alan yönetim planlarını da eklemiş olmaları koşulu getirilmiştir (Cleere 2006). Bu koşulun getirilmesinden 2011 yılına kadar geçen sürede Türkiye'den yalnızca tek bir alan (Truva Arkeolojik Alanı) 1998 yılında listeye girebilmiştir (Eres, Yalman 2013). 2011 yılında Edirne Selimiye Camii ve Külliyesi Truva'dan sonra bir yönetim planı oluşturarak Dünya Mirası Listesi'ne giren ilk alandır. Bu başarılı dosya Türkiye'nin ara verdiği Dünya Mirası Listesi adaylık başvurularında yeni bir dalganın başlangıcı olmuştur. Alan yönetimi planlarının sayısı arttıkça, listeye başvuruların sayısı da artmaya başlamıştır.

Türkiye'de alan yönetim planlarının ortaya çıkışı, gelişimi ve işleyişleri farklı yazarlar tarafından ele alınmıştır (örneğin bkz. Saraç 2014; Özgönül, Öz 2007; Kortanoğlu 2014). Alan yönetim planlarını bu makalenin amaçları açısından ilginç kılan özellik, yöre halklarının düşüncelerini ifade etmelerine yer veren ilk düzenlemelerden biri olmasıdır. Nispeten kısa sayılabilecek bir metin olan (2458 kelime) 26006 nolu alan yönetimi yönetmeliği kapsamında, sivil toplum örgütleri dokuz kez, yerel toplum, yerel halk ve toplum ise dört kez geçmektedir. Bu yönetmelikten beş kat daha uzun olan 2863 nolu temel yasada ise alan yönetimi kavramının tanımlandığı kısım dışında halk/toplumla ilgili bir ibare bulunmaz.

Son on yılda birçok kurum farklı kültürel miras alanlarını konu alan yönetim planları hazırlamaya girişmişlerdir. Yasal düzenleme bu planların hazırlanması ile ilgili yetkiyi yalnızca iki kuruma (belediyelere ve bakanlığa) verir. Yine de kültür varlığının cinsine göre (arkeolojik alan, kentsel alan, tarihsel alan) yönetim planları kazı, restorasyon/konservasyon ekipleri, akademisyenler ve kültürel miras yöneticileri gibi uzmanlar tarafından da benimsenmiştir. Bu da bu planların bakanlık tarafından onaylanmış ve UNESCO'ya sunulmuş planlar, gerekli komisyonlarca inceleme altında olan taslak planlar veya herhangi bir resmi onay aramayan, alanların sunum, yorumu veya diğer akademik amaçlar için hazırlanan planlar olarak sınıflandırılmasını beraberinde getirmiştir.

Tablo 10.1 Türkiye'de yapılmış bazı alan yönetim planları örneklerini, planları hazırlayan girişimler ve amaçları ile birlikte listelemektedir. Resmi olarak onaylanmış planların hepsi listelenmiştir, bunlara ek olarak Yıllık Kazı Sonuçları Toplantısı Raporları'nda bahsi geçenler¹ kazılar veya bağımsız akademik projeler (örneğin Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nin Kaplan Bursları vasıtasıyla) kapsamında hazırlanıp farklı kanallardan duyurulan planlar da bu listede görülebilir. Makale yazıldığı zamanlarda bağımsız projelerin sayısı arttığından listenin yazılmış tüm planları kapsamak gibi bir iddiası yoktur.

Elde edilen bulgulara göre, bu projeler birbirlerini dışlaması gerekmeyen kabaca dört kategoriye ayrılır. İlk ve en çok projenin yer aldığı kategori belediyelerin (büyükşehir, büyükşehir ilçe, il, ilçe, belde belediyeleri) planlarından oluşur. Bunlar genelde belediyelerin bünyesinde kurulan bir birim tarafından veya bağımsız bir uzmanın yönettiği bir proje ekibi tarafından uygulanırlar. İkinci kategori kazı ekipleri veya üniversitelerin bölümleri tarafından hazırlanan veya bağımsız akademik araştırma projelerinin ürünleri olan planları kapsar. Üçüncü kategoride bakanlık bu projelerin hazırlanması ve uygulanmasında doğrudan rol alır. Söz konusu alanlar için kurulmuş vakıfların veya kalkınma ajanslarının geliştirdiği projelerde olduğu gibi özel girişimler tarafından hazırlanan planlar da son kategoriyi oluşturur.

Her ne kadar sayılarla konuşmak için erken olsa da, öncelikli izlenim alan yönetim planını hazırlayanların projeleri şekillendirdiği ve hayata geçirilmesinde büyük bir etkisi olduğu yönündedir. İlk dikkat çeken nokta, bu makalede de üzerinde durulan UNESCO Dünya Mirası Listesi ile alan yönetim planları ve onaylanma durumları

1 Bknz <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html>

arasındaki bağlantıdır. Listedeki 24 örnekten 18’i ya Dünya Mirası Listesi’ndedir ya da aday listesinde yer alır. Dünya Miras Listesi alanları yönetim planlarının yarısından fazlası belediyeler tarafından hazırlanmıştır. Belediyelerin bu konuda artan katılımlarının sebepleri kentlerini ya da kentleri içinde bulunan arkeolojik yerleri pazarlama isteği ile kültürel turizm destinasyonu haline gelme hevesleridir. Belediyeler tarafından düzenlenen faaliyetlere yakından baktığımızda yerel yönetimlerin bu konuya daha fazla kaynak ayırdıklarını söyleyebiliriz: Örneğin, tam zamanlı çalışanları olan özel bir birim kurarak ya da planı yazmaları için uzman gruplarının masraflarını karşılayarak. Planı bir danışmanlık şirketine yaptırmak gibi sıradan bir uygulama, artan profesyonellik ile sonuçlanabilir. Ancak, bu şirketler sonuç odaklı olduklarından, paydaşlarla daha uzun müzakereler veya yerel toplulukların taleplerini dinlemeye harcanması gerekli zaman genellikle ihmal edilir. Planların hazırlanması ve teslimi için ayrılan zamanın kısa oluşu, bu dışlamaları yansıtır. Yerel makamların yerel toplulukların ihtiyaçlarına daha duyarlı olacağı düşünülebilir, ancak projeler verimlilik adına uzman görüşüne büyük önem vererek genelde bu fırsatı kaçıır ki bu konu aşağıda ele alınacaktır. Kazı ekipleri veya üniversiteler tarafından yürütülen projeler ise bu sorunu aşma potansiyeline sahiptir. Bir kültürel miras alanının yerel toplulukların gelenekleri, algıları ve tutumları gibi farklı yönlerinin belgelenmesini gerektiren uzun vadeli ihtiyaçlara ve bilimsel bilgiye odaklanma eğilimindedirler. Bununla birlikte bu tür projeler yeterli finansal kaynağa ulaşmaktan genellikle uzaktır ve ayrıca artan turizm faaliyetlerini bilimsel araştırma pahasına tercih eden yetkililerle müzakere ederken dezavantajlı konuma düşerler. Bazı nadir durumlarda, akademik temelli başlayan projeler daha sonra belediye tarafından finanse edilmeye başlanmıştır (örneğin, Mudurnu Site Yönetimi projesi). Bu hem kaliteyi garanti eder hem de uygulama olasılığını artırır.

Tablo 10.1’de gösterilen dört durumda olduğu gibi, bakanlık planın hazırlanmasına doğrudan dahil olduğunda, merkezi otorite aynı zamanda sahadaki projenin sahibi de olur. Bağımsız bir akademik veya özel girişime kıyasla, bu katılım uygulamayı kolaylaştırır veya en azından daha basit bir onay sürecini garanti eder. Bununla birlikte alan yönetimi halihazırda fazla iş yükü fazla olan bakanlık personelinin omuzlarında başka bir bürokratik göreve dönüşebilir ve kronik kaynak eksikliğinden etkilenebilir. Bu koşullar, toplumu anlamaya ayrılan zamanı yine tehlikeye atacaktır.

Yönetim planlarının amaç kısımlarında değinilen kavramlara kısa bir bakış en önde gelen temanın konservasyon/koruma olduğunu (24 tane planın 19’u) gösteriyor (bkz. Tablo 10.1). Arkeolojik mirasın karşı

karşıya kaldığı tehlikelere cevap olarak, bu tema aslında kültürel varlıkları güvende tutma ve yeni bir inşaat veya kalkınma projesine kurban gitmemelerini sağlama ihtiyacına işaret eder. Koruma ya da konservasyon Türkiye’deki kültürel miras politikaları içinde en sağlam söylemi oluşturur. Bu yaklaşımın köklerini eski eserler kara borsasını önlemek üzere tasarlanmış Osmanlı yasalarında bulmak mümkündür. Bu yaklaşım Türkiye’den yasadışı yollarla kaçırılan eski eser trafiğinin önüne geçmeyi amaçlar. Bu durum aslında eski eserleri toplumun geniş kesimleriyle buluşturmak için gerekli yaratıcı fikirleri geliştirmeye enerji harcanmasının önündeki en büyük engellerden biri haline gelmiştir. Amaçlar bölümünde göze çarpan ikinci tema çok hızlı olmasa da giderek daha görünür hale gelen bir söylem değişikliğine işaret etmektedir. UNESCO Dünya Mirası Listesi, turizm, yetkili kurumların koordinasyonu ve ‘gelecek nesiller için miras’ gibi kavramlar değişen vurgunun örnekleridir. Bu yeni duruş, arkeolojik turizmi kullanılacak bir kaynak olarak gören bir dizi yasal düzenlemenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Buna göre Türkiye’deki karar vericilerin, arkeolojik mirasın geleceği ile ilgili giderek daha fazla geçerli bir seçenek olarak alan yönetimini görmeleri değişen bir zihniyetin göstergesidir. Küresel trendler ve neoliberal düzenlemelerin artışına paralel olarak, bu yeni zihniyet kamu hizmetlerine ekonomik verimlilik prensiplerini uyarlama isteği ile ifade edilebilir. Bu hareket için kullanılan ‘yeni kamu yönetimi’ (YKY) terimi verimlilik ve etkililik ve finansal istikrara odaklanır (Ciarniene vd. 2005). YKY 2002 sonrası dönemde Türkiye’nin kamu sektörü reformunun altında yatan felsefe olarak görülmüştür (Demir 2004). Devlet malı olan ve devlet tarafından korunan arkeolojik eserler de, geleneksel olarak oldukça merkezi bir şekilde yönetilmişlerdir. Bunların yönetimi de bir kamu hizmeti olarak düşünülür ve yeni akımdan etkilenir. Türkiye’nin artan UNESCO Dünya Mirası Listesi vurgusu YKY’nin arkeolojiyi etkileme biçimine harika bir örnektir. Salazar’ın dünya miras alanları için yaptığı ‘mükemmel birer küresel miras ürünü’ (Salazar 2010: 135) tanımlaması başta turizm olmak üzere yeterince kullanılmayan bu kaynaktan faydalanma yoluyla arkeolojik varlıkların ekonomik potansiyellerinin farkına varılmasıyla uyumludur. YKY’nin bir diğer ilginç sonucu Türkiye’de 2006 yılındaki özel bir düzenlemeyle birer kamu birimi olan kalkınma ajanslarının kurulmasıdır (Turan 2016). Tablo 10.1’in gösterdiği üzere, bu ajanslar ya planların doğrudan hazırlanmasında yer alarak (örneğin, Kommagene Nemrud Alan Yönetim Planı) ya da finansal destek sağlayarak (örneğin Mudurnu Alan Yönetim Planı veya Küçükyalı Arkeopark Yönetim Planı) yönetim planlanmasında aktif rol üstlenmektedirler.

Teorik Çerçevesi ve Güncel Uygulamaları ile Toplum Arkeolojisi

<i>Yönetim Planı (YP)</i>	<i>Yer</i>	<i>Konum</i>	<i>Tür</i>	<i>Kurum</i>	<i>Amaçlar bölümündeki anahtar kavramlar</i>	<i>Bakanlık onay</i>	<i>UNESCO DML</i>
Çatalhöyük YP	Çumra-Konya	Kırsal	Arkeolojik alan	Bakanlık & Kazı ekibi (AB projesi kapsamında taslak plan)	Koordinasyon; konser-vasyon & değer-lendirme; evrensel değer (UNESCO); gelecek nesiller	Evet	Evet
Selimiye Camii ve Külliyesi YP	Edirne	Kent	Kentsel koruma alanı & tescilli anıt	Belediye (AB ve Uluslar arası ilişkiler ofisi)	Konservasyon; gelecek nesiller	Evet	Evet
İstanbul Tarihi Yarımada YP	İstanbul	Kent	Kentsel, arkeolojik ve doğal sit & pek çok tescilli anıt	Büyükşehir Belediyesi (Alan yönetim başkanlığı ofisi)	Kullanıcı & yerel halkın katılımı; koordinasyon; evrensel değer (UNESCO); alanın değerlerinin geleceğe aktarımı	Evet	Evet
Bursa ve Cumalıkızık YP	Bursa	Kent	Kentsel koruma alanı, arkeolojik alanlar & pek çok tescilli anıt	Büyükşehir Belediyesi (Alan yönetim başkanlığı ofisi)	Konservasyon; somut & somut olmayan; evrensel miras	Evet	Evet
Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı	Bergama / İzmir	Kent	Kentsel & arkeolojik sit	İlçe Belediyesi	Konservasyon; koordi-nasyon; gelecek nesiller; bir mekanizma yaratmak	Evet	Evet
Alanya Kalesi YP	Alanya/ Antalya	Kent	Kentsel, arkeolojik, tarihsel ve doğal sit	Belediye	Koruma; sürdürülebilirlik; yönetim; yerel halk; ziyaretçiler	Hayır	Aday
Mudurnu Alan YP	Mudurnu/ Bolu	Kent	Kentsel koruma, arkeolojik alan, pek çok tescilli anıt	Belediye ile Kaymakamlık, Turizm Derneği, Kalkınma Ajansı	Konservasyon; gelecek nesiller; koruma & kalkınma dengesi; sürdürülebilir gelişim; kültür turizmi	Evet	Aday
Harran Alan YP	Harran/ Şanlıurfa	Kırsal	Kentsel ve arkeolojik sit	Bölgesel Kalkınma Ajansı (GAP)	Konservasyon; turizm	Evet	Aday
Göbeklitepe Alan YP	Şanlıurfa	Kırsal	Arkeolojik alan	Bakanlık / AB Projesi	UNESCO; turizm	Evet	Aday
Efes YP	Selçuk / İzmir	Kent	Arkeolojik alan	Bakanlık & İlçe Belediyesi, Kalkınma Ajansından destekle	Konservasyon; sürdürülebilirlik; katılımcı; yenilikçi yaklaşımlar	Evet	Evet
Kommagene Nemrud YP	Adıyaman	Kırsal	Arkeolojik ve doğal sit alanı	Üniversite ve Kalkınma Ajansı	Kültürel turizm yoluyla konservasyon; iyileştirme; kalkınma; sürdürülebilirlik	Hayır	Evet
Afrodisyas YP	Aydın	Kırsal	Arkeolojik ve doğal sit alanı	Geyre Vakfı ve Bakanlık, üniversite tarafından hazırlanmış	Konservasyon; değer-lendirme; kalkınma; toplumun kültürel ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak	Evet	Aday

Tablo. 10.1. Alan yönetim planına sahip yerler listesi (2004–2016).

Bölüm 10: Gürsu. Türkiye’de alan yönetiminden toplum arkeolojisine

Yönetim Planı (YP)	Yer	Konum	Tür	Kurum	Amaçlar bölümündeki anahtar kavramlar	Bakanlık onay	UNESCO DML
Anı YP	Kars	Kırsal	Arkeolojik alan	Bakanlık	Kültürel önemi vurgulamak; koruma; sürdürülebilirlik; kullanıcılar & ziyaretçiler	Evet	Evet
Aspendos Sürdürülebilir Gelişim ve Alan YP	Serik / Antalya	Kırsal	Arkeolojik alan	Kazı ekibi & yabancı araştırma enstitüsü	Sunum; ziyaretçi; koruma; yerel halk	Hayır	Aday
Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı YP	Diyarbakır	Kent	Kentsel, arkeolojik & doğal alan	Belediye	Katılımcı; paylaşımcı yönetim; gelecek nesiller için koruma	Evet	Evet
Arslanteppe YP	Ordu / Malatya	Kırsal	Arkeolojik alan	Kazı ekibi & Belediye & vakıf ve ‘Gelecek Turizmde’ programı desteğiyle	UNESCO; tanıtım; kullanma-koruma dengesi; turizm	Hayır	Aday
Çaltılar Alan YP	Çaltılar / Antalya	Kırsal	Arkeolojik alan	Kazı ekibi / bağımsız akademik araştırma ekibi	Kalkınma; koruma; yerel halk	Hayır	Hayır
Küçükyalı Arkeopark YP	İstanbul	Kent	Kentsel & arkeolojik alan	Üniversite ve kazı ekibi, Kalkınma Ajansı desteğiyle	Koruma; kalkınma; ulusal ve uluslararası arenada tanıtım; gelecek nesiller	Hayır	Hayır
Güvercinkaya Prehistorik Kültürel Miras Alanı YP	Aksaray	Kırsal	Arkeolojik alan	Kazı ekibi / yüksek lisans tezi	Sürdürülebilir koruma; yerel hayatın kayıt altına alınması	Hayır	Hayır
İznik Alan YP	İznik - Bursa	Kent	Arkeolojik & tarihsel alan	İlçe Belediyesi, Bursa Büyükşehir Belediyesinden destekle	UNESCO	Hayır	Aday
Sinop Tarihi Cezaevi ve Çevresi Alan YP	Sinop	Kent	Tarihsel anıt	Türkiye ve AB arasında Ortak Kültürel Miras Koruma ve Diyalogu	İşlevlendirme; kentsel tasarım; koordinasyon; UNESCO	Hayır	Hayır
Savur Alan YP	Mardin	Kent	Arkeolojik ve tarihsel alan	Bölgesel Kalkınma Ajansı (GAP) & İller Bankası	Turizm yoluyla değerlendirme	Hayır	Hayır
Divriği Alan YP	Sivas	Kent	Tarihsel anıt	Divriği Vakfı	Konservasyon	Hayır	Evet
İstanbul Kara Surları Alan YP	İstanbul	Kent	Arkeolojik ve tarihsel alan	Bağımsız Akademik	Koruma; toplum erişimi; tahribatların takibi; yeniden kalkınma	Hayır	Evet

Tablo. 10.1 (devamı). Alan yönetim planına sahip yerler listesi (2004–2016).

Her ne kadar alan yönetimi ile bağlantılı olmasa da, MüzeKart projesi de yeni kamu yönetimi zihniyetinin arkeolojik mirası nasıl etkilediğini gösteren bir örnektir. 2008 yılında ilk kez halka makul bir ücret karşılığında (20 TL, 2015 kuruyla yaklaşık 6 Euro) sunulan kart Türk ziyaretçilere yıl boyunca bakanlığa bağlı müze ve ören yerlerini diledikleri kadar ziyaret etmelerini sağlıyordu. Özellikle müzeleri sıklıkla ziyaret edenler tarafından memnuniyetle karşılanan proje kapsamında, Haziran 2008-Aralık 2012 tarihleri arasında toplam 3,636,847 adet kart satılmıştır (2013 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye Müdürlüğü tarafından yayınlanan veri). Fakat 2013 yılında kartın sağladığı avantajlar sıkı bir değişikliğe uğradı. Çarpıcı bir fiyat artışının yanı sıra (2015 yılında 40 TL, yaklaşık 12 Euro), her bir müzeye giriş iki defa olacak şekilde sınırlandırıldı. Kart ilk kez tanıtıldığında, dönemin kültür bakanı projenin amacının toplumda kültür varlıkları ve müzelerle ilgili farkındalık yaratmak olduğunu açıkça belirtmiş, bunu ‘Türk vatandaşların kendi tarih ve kültürel zenginliklerini keşfetmelerini teşvik etmek için bir sosyal sorumluluk projesi’ olarak tanımlamıştı (Haberler 2012). Aradan geçen süre zarfında, kartın sosyal amacının ticari amaca dönüşmesi kullanıcılarında hayal kırıklığı yarattı (bkz. *Sabah* 2013). Yine de proje büyük önem taşımaktadır çünkü bu kapsamda ilk kez yetkililer toplumla arkeolojik alanlar ve müzeler arasındaki bağın zayıf olduğuna açıkça atıfta bulunmuştur. Bundan da önemlisi, ilk kez bu zayıf bağı güçlendirme potansiyeli olan bir ürün sunuyorlardı.

MüzeKart da yöre halklarının önemli olduğunun kabulü ile neo-liberal politikalar arasında sıkışıp kalmıştı. Tıpkı yönetim planları gibi.

Alan yönetiminin ötesinde: Türkiye’de toplum arkeolojisine alternatif yaklaşımlar

Bu kitaptaki kavramsallaştırılmadan yola çıkacak olursak, toplum arkeolojisinin iki bileşeni bulunmaktadır. İlki, arkeoloji ve günümüz toplumu arasındaki ilişkinin doğasının ve içinde bulunduğu genel bağlamın irdelenmesi, diğeri ise bu ilişkiyi geliştirilme çabası (Okamura, Matsuda 2011). İkinci bileşenin hayata geçirilebilmesi için, uygulamalar ve akademik araştırmalar arasında sıkı bir ilişki olması elzemdir. Her bir saha projesi bir yandan geniş kapsamlı teorik ve metodolojik yaklaşımla planlanmalı ve bunlardan beslenmeliyken, diğeri yandan bu yaklaşımlar insanlarla doğrudan girilen deneyimlere dayandırılmalıdır.

Bu açıdan bakarak, alan yönetiminin Türkiye arkeoloji dünyasına girişini arkeolojik mirasın geleceğine dair fikir alışverişlerinin önünü açması ve farkındalık yaratması açısından memnuniyetle karşılıyorum. Bununla birlikte bu projelerin çoğunun

uzmanlar tarafından yönetilmesi ve yönetimi yapılan alanın yanı başında yaşayan insanlarla en düşük seviyede etkileşim içermesi bazı çekinceler doğurur. Her ne kadar yukarıda değinilen alan yönetimi yönetmeliği yöre sakinlerini de işin içine katacak bazı toplantılar yapılmasını öngörse de, bu insanların fikirlerini beyan etmelerinin beklendiği düzenek oldukça resmidir ve bu nedenle kimileri tarafından kolaylıkla ürkütücü bir ortam olarak algılanabilir.

Buna ek olarak, aynı yönetmelik sivil toplum kuruluşlarının (STK) alan yönetimi planlamasına katılımına resmi olarak olanak tanır ki bu da potansiyel olarak süreç içerisinde yerel grupların kendi çıkarlarını dile getirmeleri için bir platform sunabilir. Fakat bu katılım şimdilik oldukça kısıtlı düzeydedir. Türkiye’de kültürel miras ile ilgili olan STK’lar çoğunlukla derneklerdir, yani en az yedi tüzel ya da gerçek kişiden oluşan kar amacı gütmeyen kurumlardır (İçişleri Bakanlığı, Dernekler Daire Başkanlığı 2004 yasa no 5253). Derneklerin kurulması kolaydır ve Türkiye’de farklı sahalarda faaliyet gösteren yaklaşık 110,000 dernek bulunur ki bu sayı toplamda nüfusun %14’ünü temsil eder. Dernekler sivil katılımın önemli bir yönü olsa da, Türkiye’de kültürel mirasla bağları hala oldukça sınırlıdır. Örneğin, İstanbul’da (Türkiye’nin en büyük UNESCO Dünya Miras Alanı) faaliyet gösteren 22,000 dernekten sadece 60’ı (%0.27) tarihi yapıların korunması ile ilgilidir (İçişleri Bakanlığı Dernekler Masası 2015).

Alan yönetiminin toplum arkeolojisi kapsamında önemli soruları sorma ve cevaplama başarısız olmasının bir başka nedeni de alan yönetiminin pek çok yetkili kurum tarafından çevre düzenleme projelerine indirgenmesidir. Çevre düzenleme projeleri genellikle bir ziyaretçi merkezi, otopark ve benzer hizmet alanlarının yapısını kapsayan, ziyaretçi deneyimini geliştirmek amacıyla alana yapılan müdahaleleri kapsar. Türkiye’de çalışan arkeologlar da projelerini alan yönetimi ve çevre düzenlemelerine yönelik ilgiyi göz önünde bulundurarak şekillendirmeye başlamışlardır. Bunu kendileri de böyle uygun gördükleri için mi yoksa izne ve kaynaklara tabi oldukları kurumların doğrudan veya dolaylı yönlendirmesiyle mi yaptıklarını kestirmek kolay olmasa da, bu türden projelerin sayısının her geçen gün daha da arttığını söylemek mümkündür. Bu iddiayı destekleyebilecek kaynaklardan biri de Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın yayınladığı kazı raporlarıdır. Bakanlık 1979’dan beri Türkiye’de çalışan tüm arkeologları çalışmalarının sonuçlarını paylaşmak üzere bir araya getirmek için yıllık bir konferans düzenlemektedir. Bu konferansın çıktılarından biri, bir önceki yılın çalışmalarına ilişkin raporların bir derlemesi olan yıllık bir yayındır. Çoğu zaman Türkiye arkeolojisinde değişen eğilimleri bu raporlardan takip etmek mümkündür. Örneğin Özgüner,

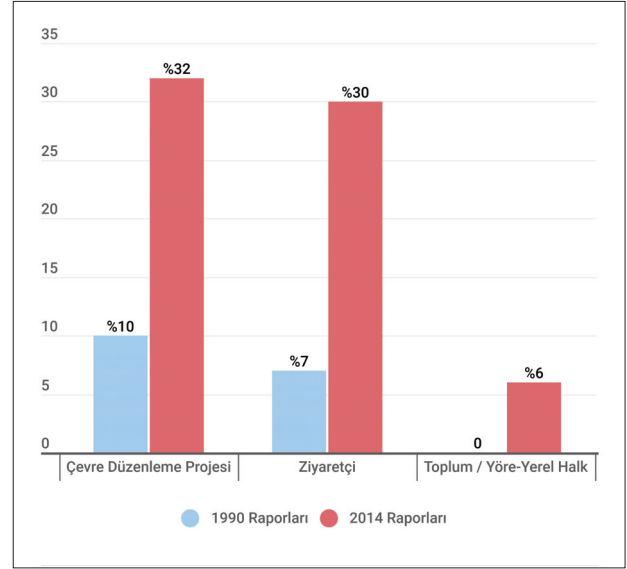
1980’den bu yana Türkiye’de arkeolojinin değişen sorunlarına ve devlet ile arkeologlar arasındaki ilişimlere bakmak için bunları tarihsel metinler olarak kullanmıştır (Özgüner 2014).

1990 ve 2014 raporları arasındaki basit bir karşılaştırma, kazı başkanlarından kaçının peyzaj projeleri, ziyaretçiler ve halk / yerel topluluklar kavramlarına değindiğine ışık tutmaktadır (Şekil 10.1).

1990 yılındaki yayına sunulan 50 rapordan yüzde 10’u çevre düzenleme projelerine değinirken, üç tanesinde ‘ziyaretçi’ kelimesi geçmektedir. Yalnızca bir raporda ‘ziyaretçi’ ve ‘çevre düzenleme projesi’ birlikte kullanılmıştır. 2014 yılı raporlarının bu açıdan incelenmesi doğal olarak çok daha zengindir, çünkü yayınlanan kazı raporu sayısı 50’den 112’ye yükselmiştir. 112 raporun yaklaşık yüzde 32’sinde ‘ziyaretçi’ ve ‘çevre düzenleme projesi’ geçer, ve bunların çoğunda her iki kelime de geçmektedir. İki kelimenin beraber kullanılmadığı durumlarda da dikkatli bir okuma çevre düzenleme projelerinin kimin için (ziyaretçiler) yapıldığını net biçimde ortaya koyar. Eğer çevre düzenlemesinden bahsetmeden sadece ziyaretçi kavramına yer veriliyorsa bu genellikle proje önceki yıllarda tamamlandığı için tekrar uzun uzun anlatılmamasından kaynaklanır. Yalnızca bir rapor alan yönetim planına atıfta bulunur; bunun yanı sıra çevre düzenleme projelerinin kazı projeleri tarafından daha çok benimsendiği görülmektedir.

1990 raporlarında halktan ve yerel topluluklardan hiç bahsedilmemesi ilginçtir. Bununla birlikte 2014’teki 112 rapordan yedisi halk ve yerel topluluklara atıfta bulunur. Buradaki içeriğe bakınca, araştırmalardan gelen bilgileri kamuoyu ile paylaşma veya alan hakkında farkındalık yaratma isteği görülür. Ayrıca yerel halka yönelik etkinliklerin düzenlendiğinden de bahsedilmektedir. Bu gelişim alan yönetimi veya çevre düzenleme projelerinden bağımsız olarak toplum arkeolojisine alternatif bir yaklaşımın göstergesidir.

Toplum arkeolojisi terim olarak Türkiye’de yakın zamanda kullanılmaya başlamış olsa da, ilgilendiği konulara her dönemde önem verilmiştir. İlk örneklerden biri efsanevi arkeolog Halet Çambel’in Toros dağlarındaki Karatepe-Aslantaş gibi çalışması çok zor bir yerde 1930’larda hayata geçirdikleridir. Erişimi zor bu alanda bir açık hava müzesinin kurulması, etrafındaki bölgenin milli park ilan edilerek korunması ve bunları yöre halkının günlük yaşamlarına dahil olarak, onların talep ve ihtiyaçlarını belirleyerek ve böylelikle halkın da alanın sürdürülebilir yönetimine katılması konusunda teşvik edildiği bu örnek, Çambel’in arkeolojiye çok sesli, disiplinler arası ve insan odaklı yaklaşımının bir ürünüdür (Özdoğan, Başgelen 2010). 2004 yılında Halet Çambel ‘insanların kültürel miraslarıyla etkileşime girmeleri için olanakları artırma konusundaki benzersiz rolü, ve bilimsel

Şekil. 10.1. Belli kavramların kullanım oranları (kazı sonuçları raporlarından derlenen veri, 1990 & 2014: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html>).

araştırmaya adanmışlığından’ ötürü Hollanda Prince Claus ödülüne layık görüldü (Prince Claus Fund 2004). Eğer Türkiye’de ilerleyen yıllarda hayata geçirilen projelerde bu model örnek alınsaydı, bugün yıllık kazı raporlarını okurken muhtemelen bambaşka çıkarımlar yapacaktık.

Bu hiç iyi uygulama örnekleri yok demek değildir. Günümüzde Türkiye’de Çocukların Limyra’sı gibi, Sagalassos kültürel miras yönetimi projesi ya da Çatalhöyük’te yöre sakinleri ile yürütülen projeler gibi toplum arkeolojisinin amaçları ile bağdaşan oldukça heyecan verici örnekler bulunmaktadır. Çatalhöyük arkeolojik alanın bekçisi Sadrettin Dural’ın yazdığı hikayenin büyük bir Amerikalı yayınevi (Left Coast Press) tarafından basılmış olması buradaki çalışmaların bir sonucudur. Stroulia ve Sutton’a göre bu ‘her-zamanki-türden-arkeolojiden radikal bir kopuşu temsil eder ve yöre halkları ile arkeologlar arası diyalog için bir alternatif vadeder. Bu yayını benzersiz kılan şey, sadece arkeolojik alana ya da burada çalışanlara değil, daha çok yazarın hayatı ve sıkıntılarına odaklanmasıdır’ (Stroulia, Sutton 2009: 136).

Bu örnekleri kapsayan kazı projelerinin kendilerini resmi miras söyleminden (bu kavram için bkz. Smith 2006) soyutlayabilmeleri halinde toplumla temas etme olasılıklarının oldukça yüksek olduğunu düşünüyorum. Bizi ileriye götürecek yol, alan yönetimini bir araç olarak kabul etmekten ve toplumla karşılıklı fikir alışverişinin sağlanabildiği anlamlı bir ilişki kurmak için yeterince çaba sarf etmekten geçer. Bu bakış açısı Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü’nün kültürel miras yönetimi projesinin teorik altyapısını oluşturur.

Aspendos ve Pisidya projeleri örnekleri

Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (AİAE)'nin 2013 yılında başlayan kültürel miras yönetimi projesinin gerekli finansal kaynağının önemli bir kısmı Headley Vakfı, AİAE ve bireysel sponsorlar tarafından sağlanmıştır. Proje başlangıçta antik Pamfilya bölgesinden yer alan Aspendos antik kenti ile antik Pisidya bölgesine yoğunlaşmıştır. Her iki proje de bir arkeolojik miras yönetimi planı yaratmak üzere bir yol haritası hazırlamayı amaçlamıştır. Bu yol haritası yöre halkları ile birlikte sürdürülebilir sosyal ve ekonomik fayda yaratabilmek amacıyla arkeolojik alanların korunmasına yoğunlaşır.

Zengin arkeolojik ve doğal mirası hakkında yerel farkındalığı desteklemeye dair işbirliklerine girişmek projenin hayata geçirmeye çalıştığı toplum arkeolojisi ilkelerinden biridir. Bu ancak karşılıklı bir öğrenme süreci sonucunda oluşur. Yerel halkların arkeoloji ve çevre ile ilgili mevcut bilgi ve ilgi düzeyi, geçmiş anlayışları ile kültürel mirasa dair 'mülkiyet' ve 'sahip çıkma' gibi meselelerin uzmanlar tarafından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmeleri gereklidir. Buna karşılık yerel halkın arkeologların çalışmalarını ve arkeolojik argümanlar ve bilgi üretimini nasıl yaptıklarını daha iyi anlamalarına ihtiyaç vardır. Ancak bu türden bir katılım ile 'kalıntıların yanı başında yaşayan' insanlar kendi kültürel miraslarını ziyaretçiye en anlamlı şekilde sunmayı sağlayacak becerilerle donatılmış olurlar.

Bu anlayıştan hareketle, projenin ilk ayağı Antalya'dan 30 km uzaklıkta Serik ilçesinin kırsal alanında yer alan Aspendos antik kentine yoğunlaştı. Projenin bu bölümü Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümünden Doç. Dr. Veli Köse tarafından yürütülen kazılarla birlikte sürdürüldü. Aspendos Sürdürülebilir Gelişim ve Alan Yönetimi projesi iki ana temel üzerine kuruldu. İlki Aspendos'un çevresinde yaşayanlar ve ziyaretçileri için taşıdığı anlam ve önemi anlamaktı. İkincisi ise bu anlayışın işaret ettiği doğrultuda alanda yürütülen bilimsel çalışmaları yerel halk ve ziyaretçilerin beklentileriyle uyumlu olacak şekilde daha iyi sunmaktı. Bunun için atılması gereken ilk adım, insanların tutum ve beklentilerini sormaktı. Bu da İstanbul Üniversitesi'nden sosyal antropolog Güldem Baykal Büyüksaraç'ın Aspendos'un yakınında yaşayan kişilerle arkeolojik alana dair algılarını ve alanla kurdukları gündelik bağı anlamaya dair yaptığı görüşmelerle anlaşılmasına çalışıldı. Buna ek olarak, Boğaziçi Üniversitesi'nden Hakan Tarhan, 300 Türk ve yabancı ziyaretçi ve 50 profesyonel turist rehberine ziyaretçileri anlamaya dair hazırlanan anketleri alanda uyguladı. Ben de daha az sayıda ziyaretçi ile alanda derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdim. Bu üç farklı görüşme yöntemiyle elde edilen veriler ilginç

bulgular ortaya çıkararak ekibin ziyaretçi ve yöre halkının alanı nasıl algıladığı ve bir arkeolojik alan ziyaretinin 'gündelikliği' hakkında yeni fikirler oluşmasını sağladı.

Yöre halkıyla yapılan görüşmeleri antropolojik bir bakış açısıyla ele almak mümkündür (bkz. Baykal Büyüksaraç, Gürsu 2017) fakat bu verilerin beklenmedik sonuçları alan yönetim planına dahil edildi. Alan yönetimine insan odaklı bakış açımızın temelini yüz yüze yapılan görüşmeler sonucu derlenen nicel veriye ek olarak, ziyaretçilerle yapılan derinlemesine görüşmeler ve yüzey araştırması ve kazılar esnasında katılımcı gözlem yoluyla toplanan bilgiler oluşturdu.

İkinci husus, görüşülen kişilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için arkeolojik alanı yeni bilimsel araştırmalar ışığında daha iyi sunmaktı. Bu kapsamda mimar Emrah Köşkeroglu'nun katılımıyla Aspendos için yeni ziyaretçi merkezi planları, bilgilendirme panoları ve ziyaret rotaları için tasarımlar proje kapsamında hazırlandı. Tasarımlarda yerel halkın faaliyetler için kullanabileceği alanlar olmasını sağlamak özellikle önemliydi. Daha önce de belirtildiği üzere, projenin en önemli toplum arkeolojisi bileşeni farklı grupların alanla kurma istedikleri ilişkinin biçimini belirlemeye dair çabalarıdır, aksi takdirde proje herhangi bir alan yönetimi projesinden farklı olamayacaktır. Bu tespiti yapabilmek için kullanılan yollarından biri olarak alanda 'soru-cevap' günü düzenlenmiştir. Bu günün amacı yöre halkının sesini alan içindeki bilgilendirme panolarının içeriklerine taşımak, bu bakış açısının ziyaretçiyle buluşmasını sağlamaktır. Yöre halkından bir grup ile (aralarında kazıda ve kazı evinde çalışan erkek ve kadın işçiler ve yakındaki köye yerleşen bir turizm emeklisinin de bulunduğu) arkeolojik alan gezilmiş ve kendilerinden alanla ve buradaki yapılarla ilgili bilmek istedikleri, merak ettikleri soruları kazı ekibine sormaları istenerek bu sorular bilgi panosu içeriklerinde yol gösterici olmaları amacıyla derlenmiştir.

Aspendos'un yerini yerel halkın ekonomik, sosyal ve kültürel dinamikleri içerisinde pekiştirmek amacıyla yapılan işlerden bir diğeri her yıl düzenlenen 'çocuklarla buluşma' günüdür. Arkeoloji ekibi 2015 yılından beri kazı sezonu içerisinde bir gün çevredeki çocuklarla bir araya gelerek bir gün geçirirler. Önceden seramik parçalarının gömüldüğü bir kazı havuzunda yapılan kazılar gibi oyunlar günün öne çıkan aktiviteleri olsa da asıl amaç çocukları bu oyunlar yoluyla 'eğitmek' veya onlara arkeolojinin ne olduğunu ve nasıl yapıldığını anlatmak değildir. Ana amaç, çocukların büyük bir merakla izledikleri kazı çalışmalarının bir benzerini yaratarak, oradaki deneyimi paylaşmak ve herkesin yıllar içinde hatırlayacağı anıların ortaya çıkmasına vesile olmaktır. Bu çaba özellikle Merri-man'ın İngiltere'de halkın geçmiş ve kültürel mirasa olan ilgi ve alakalarını ölçmek için yaptığı araştırmanın sonuç-

larına dayanmaktadır (Merriman 1991). Araştırma şahsi geçmiş ile gayrişahsi kültürel miras arasındaki farkı açıkça ortaya koyar. Türkiye’de özellikle arkeolojik alanların yakınında yaşayan yöre halkları, bu yerleri kültürel miras olarak görseler dahi buralar genellikle gayrişahsi birer kültürel mirastır. Bu yüzden, farkındalık ve korumayı sağlayabilmek için, çocuklar ve arkeolojik alanlar arasında bir bağ kurabilmek çok önemlidir ki, ileride bu yerler yöre insanı için şahsi geçmişlerinin daha ayrılmaz bir parçası haline gelebilsin.

AİAE’nün kültürel miras yönetimi projesinin ikinci ayağını ise Pisidya ile ilgili çalışmalar oluşturur. Pisidya, günümüzde Antalya, Isparta ve Burdur illeri içerisinde kalan ve Antalya ovasından Burdur, Eğridir ve Beyşehir göllerine kadar uzanan bölgenin antik dönemdeki ismidir. Aralarında Kremna, Ariassos, Sia, Pednelissos, Selge, Melli, Adada, Kapıkaya, Sagalassos ve Termessos’un olduğu pek çok iyi korunmuş antik kente ev sahipliği yapar. Bu yerler, Pisidya’nın muhteşem ormanları içerisinde saklı bir şekilde, ara sıra kendilerine uğrayan ziyaretçiler için masalsı bir deneyim sunarlar. AİAE ile bağlantılı olan arkeologlar 30 yıldan fazladır Pisidya’da araştırmalar yürütmüşler, aradan geçen yıllar içerisinde bölgedeki arkeolojik alanların kaçak kazılar ve ihmal yüzünden kötüleşen durumlarına şahit olmuşlardır.

Bu sorunlara bir çözüm olabilmesi için, AİAE kültürel miras yönetimi projesinin ikinci kısmı olan ‘Pisidya antik bölgesi için arkeolojik ve eko-turizm’ projesi bu bölgeye odaklanır. Sıradışı rotalar keşfetmeye meraklı gezginlere yörenin kültürel ve doğal mirasını tanıtan proje bölge sakinlerinin eko-turizm prensipleri çerçevesinde çeşitli hizmetler sunmasını öngören, sürdürülebilir bir yönetim planının hazırlanmasını kapsar. Bunu yaparken özellikle mercek altına aldığı iki grup vardır: kalıntıların yanı başında yaşayanlar ve buraları ziyaret etme olasılığı bulunan gezginler. Böylesine büyük bir bölgeyi tek bir destinasyon olarak alan bu iddialı yaklaşım, farklı grupların ihtiyaç ve beklentilerini ortaya çıkarmaya yönelik yenilikçi yöntemlere gerek duymuştur. Bu yöntemin fazla akademik veya karışık olmaması, gerekli izinlerin alınması için başvurulması gereken yetkililere açıklama yapmayı kolaylaştırması açısından önemlidir.

Bu bağlamdaki bir girişim sonucunda, uzun mesafeli bir yürüyüş rotası olan Pisidya Kültürel Miras Rotası ortaya çıkmıştır. Uzun mesafeli yürüyüş rotaları kavramı, Likya Yolu ve Aziz Paul Yolu gibi daha önceki örnekler sayesinde Türkiye’de oldukça iyi bilinir hale gelmiştir. Bu parkurlarda yürüyenlerin sayısı giderek artmaktadır. 540 km uzunluğundaki Likya Yolu ziyaretçileri 2015 yılında 30.000’e ulaşarak yerel ekonomi üzerinde görünür bir etki yaratmıştır. Örneğin Likya Yolu 1999 yılında ilk kurulduğunda, konaklama birimi sayısı yediyken 2014

yılında bu sayı 80’e ulaşmıştır. (Kültür Rotaları Derneği Kate Clow ile kişisel iletişim). Pisidya’da böyle bir rota oluşturmak, yöre halkının memnuniyetle karşıladığı ilgili ve duyarlı bir ziyaretçi grubunu hedefleyerek ve Likya’nın halihazırda var olan şöhretini kullanarak tüm bir bölgeyi tek bir destinasyon olarak tanıtırken olası tüm sorunları ele almayı mümkün kılmış ve amacımızı iletmenin iyi bir yolu olarak benimsenmiştir.

Pisidya Kültürel Miras Rotası, bu antik bölgede bulunan farklı arkeolojik alanları, 2000 yıllık antik yolların kalıntılarını kullanarak birbirine bağlar. Bu eski yolların izlenemediği yerlerde, yöre halkının hala kullandığı patikalar seçilmiştir. Birçok hafta süren saha çalışmasının ardından rota son halini 12 ana arkeolojik alanı birbirine bağlayan toplam 370 km olarak almıştır. Rota, yalnızca trekkinge yoğunlaşmakla kalmaz, aynı zamanda coğrafyası, arkeolojisi, bitkileri ve en önemlisi günümüz yaşam kültürü dahil olmak üzere bölgenin çeşitli özelliklerinin anlaşılmasını teşvik etmeyi amaçlayan bütünsel bir yaklaşımı yansıtır. Bu bilgi, mevcut kültürel miras yönetimi projesi ve projeye danışmanlık yapan çeşitli uzmanların çalışmalarının yanı sıra bölgede 30 yıl sürdürülen arkeolojik saha çalışmasının bir sonucu olarak birikmiştir.

Pisidya Kültürel Miras Rotası kültürel miras konusunda farkındalık yaratma çalışmalarının önemini ve anlamını halka anlatmaya istekli arkeologların girişimleri sonucunda hayata geçirilmiş olup, arkeolojik mirasın korunması ve yorumlanması için insan merkezli yaklaşımı teşvik eden bir örnektir.

Sonuç

Klamer, kültürel mirasın değerine ilişkin yaptığı çarpıcı analizde dışarıdan gelen kişilerin bir sanat eseri ya da tarihsel önemi olan bir alana önem vermesinin bu eserleri onları yaratan veya onların yakınında yaşayan kişiler için değerini artıracaklarını belirtir. Pek çok durumda, kişilerin kendi kültürel miraslarına değer vermeye başlamaları diğerlerinin beğenmesi sonucunda olur. Bu bağlamda Klamer şunları söyler: ‘UNESCO Dünya Mirası Listesi veya kültürel mirasın içinde olduğu herhangi başka bir liste tam da bu amaca hizmet eder: insanlarda kültürel mirasın değerler hakkında farkındalık yaratmak’ (Klamer 2014: 63).

Bu açıdan bakıldığında Dünya Mirası Listesi ve alan yönetiminin profesyonelleşmesi ile paralel olarak Türkiye’nin bu listede daha fazla temsil edilme çabasının toplum ve arkeoloji arasındaki ilişkiye etkisi olabilir. Fakat bu makalenin de sunmaya çalıştığı gibi, günümüzde Türkiye’de alan yönetimi planları uygulamaları arkeolojiyi modern toplumda daha iyi konumlandırmaktan çok yeni kamu yönetimi gibi hareketlerle sonuçlanan neo-liberal politikalarla etkilenir.

Türkiye’de alan yönetimine dair literatür şimdilik şehir plancıları, mimarlar veya konservatörler tarafından oluşturulmaktadır. Fakat toplum, arkeoloji ve kültürel varlıklar arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için bu alana antropologlar, sosyologlar ve hatta psikologların da dahil olmasının zamanı gelmiştir. Zira arkeolojik mirasın yönetimine dair atılacak her adımın bu mirasın yanında yaşayan, onu ziyaret eden, bu mirası farklı yollarla koruyan, tüketen ve hatta tahrip eden herkesi kapsamı gerekmektedir.

Kaynakça

- Atakuman, Ç. 2010: ‘Value of heritage in Turkey: history and politics of Turkey’s world heritage nominations’ *Journal of Mediterranean Archaeology* 23.1: 107–31
- Baykal Büyüksaraç, G., Gürsu, I. 2017: ‘Local economy and women’s labour in the context of cultural heritage: the Aspendos (Belkıs) case’ G. Şimşek (ed.), *Women and Cultural Heritage* içinde. Aydın, Adnan Menderes University: 339–57
- Ciarniene, R., Sakalas, A., Vienazindiene, M. 2005: ‘Strategic thinking in New Public Management’ *Frontiers Of E-Business Research* 4: 760–74
- Cleere, H. 2006: ‘The World Heritage Convention. Management for and by whom?’ R. Layton, S. Shennan, P. Stone (eds), *A Future for Archaeology* içinde. London, Routledge: 65–74
- Demir, Ö. 2004: *Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı*.
- Eres, Z., Yalman, N. 2013: ‘National concerns in the preservation of the archaeological heritage within the process of globalization: a view from Turkey’ P.F. Biehl, C. Prescott (eds), *Heritage in the Context of Globalization: Europe and the Americas* içinde. New York, Springer: 33–35
- Gülersoy-Zeren, N., Ayrancı, İ. 2011: *Koruma Alanlarında Yönetim Planı*. İstanbul, İTÜ Çevre ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi
- Haberler 2012: ‘Günay’dan Önemli Açıklamalar’. <http://www.haberler.com/bakan-gunay-erken-rezervasyonda-2013-hedefi-2-5-4184171-haberi>
- İçişleri Bakanlığı Dernekler Masası 2004: Dernekler Yasası, No, 5253, Resmi Gazete’nin basım ve yayım tarihi: 23/11/2004 No: 25649. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=8038&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- 2015: Türkiye’de derneklerin sayısı. <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari>
- Klamer, A. 2014: ‘The values of archaeological and heritage sites’ *Public Archaeology Journal* 13.1–3: 59–70
- Kortanoğlu, M.S. 2014: ‘Arkeolojik alanlarda alan yönetimi planlamasının hukuksal ve kuramsal boyutu’ A. Özırat (ed.), *Veli Sevin’e Armağan. Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar (Essays in Honour of Veli Sevin A Life Immersed in Archaeology)* içinde. İstanbul, Ege Yayınları: 387–93
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültürel Varlıklar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 2015. Kayıtlı SİT alanlarına ilişkin rakamlar. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44973/turkiye-geneli-sit-alanlari-istatistikleri.html>
- Madran, E. 2009: *Alan Yönetimi*. İstanbul, TMMOB
- Madran, E., Özgünel, N. 2005: *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. İstanbul, TMMOB
- Merriman, N. 1991: *Beyond the Glass Case: The Past, the Heritage, and the Public in Britain*. Leicester, Leicester University Press
- Okamura, K., Matsuda, A. 2011: ‘Introduction: new perspectives in global public archaeology’ K. Okamura, A. Matsuda (eds), *New Perspectives in Global Public Archaeology* içinde. New York, Springer: 1–19
- Orbaşlı, A. 2013: ‘Archaeological site management and local development’ *Conservation and Management of Archaeological Sites* 15.3–4: 237–53
- Özdoğan, M. 1998: ‘Ideology and archaeology in Turkey’ L. Meskell (ed.), *Archaeology Under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East* içinde. London, Routledge: 111–23
- Özdoğan, M., Başgelen, N. 2010: ‘İş’i Görev, Arkeoloji’yi Bilgi, Bilim’i Değer Olarak Gören Bir İnsan: Prof. Dr. Halet Çambel’ M. Özdoğan, N. Başgelen, A. Öztan (eds), *Halet Çambel - Nimet Özgüç T.C.Kültür Bakanlığı 2010 Yılı Kültür - Sanat Büyük Ödülü* içinde. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 5–36
- Özgönül, N., Öz, B.N. 2007: ‘Arkeolojik alanların yönetiminin anahatları’ E. Madran, E. Bozkurt (eds), *Korumada Yeni Tanımlar Yeni Kavramlar Alan Yönetimi* içinde. Ankara, TMMOB: 267–70
- Özgüner, P. 2014: ‘Türkiye arkeolojisinde problemler ve farklı kimliklerin oluşumu: kazı sonuçları toplantısı yayınlarının incelenmesi’ P. Özgüner, Ç. Çilingiroğlu (eds), *Changing Archaeology, Proceedings of the 1st TAG-Turkey Meeting* içinde. İstanbul, Ege Yayınları: 105–21
- Prince Claus Fund 2004: Award justification. <https://orientationtrip2010.files.wordpress.com/2010/02/prince-claus-fund-in-turkey-nigeria-and-mali.pdf>
- Redford, S., Ergin, E. (eds) 2010: *Perceptions of the Past in the Turkish Republic: Classical and Byzantine Periods*. Leuven, Peeters
- Sabah 2013: ‘Müze kartta geri adım’. <http://www.sabah.com.tr/turizm/2013/01/21/muzekar-tta-geri-adim>

- Salazar, N.B. 2010: ‘The globalization of heritage through tourism: balancing standardization and differentiation’ S. Labadi, C. Long (eds), *Heritage and Globalization* içinde. London, Routledge: 130–47
- Saraç, D. 2014: ‘Site management in Turkey’ S. Thomas, J. Lea (eds), *Public Participation in Archaeology* içinde. Woodbridge, The Boydell Press: 161–75
- Shankland, D. 2000: ‘Villagers and the distant past: three seasons’ work at Küçükköy, Çatalhöyük’ I. Hodder (ed.), *Towards Reflexive Method in Archaeology: The Example at Çatalhöyük* içinde. London, British Institute of Archaeology at Ankara: 167–77
- Smith, L. 2006: *Uses of Heritage*. Oxon, Routledge
- Stroulia, A., Sutton, S.B. 2009: ‘Archaeological sites and local places: connecting the dots’ *Public Archaeology* 8.2–3:124–40
- Turan, H.T. 2016: ‘Reconstruction of regional development policies in Turkey through development agencies’ Y. Demirkaya (ed.), *New Public Management in Turkey: Local Government Reform* içinde. New York, Routledge: 128–52
- UNESCO 2005: ‘Regulation on the Substance and Procedures of the Establishment and Duties of the Site Management and the Monument Council and Identification of Management Sites’, number 26006. http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/turkey/turkey_regulationsubstanceproceduresestablishmentsitemanagementmonumentcouncil_15_entof
- Viejo-Rose, D., Stig Sørensen, M.L. 2015: ‘Cultural heritage and armed conflict: new questions for an old relationship’ E. Waterton, S. Watson (eds), *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research* içinde. Basingstoke, Palgrave Macmillan: 281–96

11. Somut mirasın kıyısında kayıt dışı turizm: Aspendos/Belkıs'ın turistik tezgahları ve kadınsılaşmış emek

Güldem Baykal Büyüksaraç

Giriş: sahadan izlenimler

Camili Küme Evleri, Belkıs, 3 Şubat 2016

Sabah. Belkıs'ta güneşli ve serin bir gün. Antik su kemerlerinin etrafında turistleri bekleyen kadınlarla biraz vakit geçirmeyi umuyorum. Lokum ikram etmek geçiyor aklımdan. Sahada hediye vermek ciddi bir mesele olduğundan biraz huzursuzum – ne verip, nasıl sunmalı hususunda özenli olmak gerek. Lokumları dağıtmak için her tezgaha tek tek uğruyorum. İlk hoşbeş sonrası biraz rahatladıktan sonra, en kalabalık görünen tezgaha yöneliyorum.

Öğle üzeri. Hafize Teyze¹ (70'lerinde, hayli sevimli bir kadın):

'Hay ne edelim kızım! Sabahtan beri fıstık topladım [Bir şey satmadan, boş boş oturdum]... Eve gideyim bari.' Komşu tezgahçı Hasan (40'larında), fırsattan istifade takılıyor Hafize Teyze'ye, 'Sen tabii sabah erken geldin. Ben geldiğimde senin tezgahın açıldı bile.'

'Nereden erken geldim! Ben geldiğimde senin tezgah seriliydi.'

'Dündü o, dün!' Elif (50'lerinde) araya giriyor: 'İlk gelen ilk gider.'

Belkıs'ta, kimin tezgahını sabahın erken saatinde açtığı, kimin ne sattığı ve gün içinde ne kadar kazandığı tüm satıcılar için mühim meseleler. Belkıs'taki günlük sohbetlerin çoğu bu konular etrafında dönüyor. Meyve hasat ve satışı, devletle arazi kullanımı konusundaki çekişmeler bile bu mevzuların gölgesinde kalıyor.

Elif yanındaki boş sandalyeyi işaret ederek beni davet edene kadar tezgahların arasında dolaşıyorum. 'Esiyor, soğuk bugün,' diyor Elif. Muhabbet açmaya fırsat kolluyorum, 'Evet ya, esiyor bugün değil mi?' diyorum. Aynı anda Hasan, Elif ve Hatice (50 yaşlarında) muhabbet etmeye devam ediyorlar. Hasan ortaya laf atıyor, gerisini getirmiyor. Tezgah başında bu çok yapılır. Tur otobüsü beklerken edilen sohbetler – en azından ben yanların-

dayken – kısa ve birbiriyle alakasız diyaloglar şeklinde ilerler. 'Ali amca portakalı satmış.' Gerisi gelmiyor... Hatice Hanım, 'Gezmeye gitmeli bari, bu işin tadı yok' der, Hasan laf atar, 'Ne için geldin ki sen?' 'Dinlenmeye geldim.' Elif lafa karışır, 'Muhabbete, dertleşmeye geldik.'

Yöre sakinleri günün büyük kısmını tezgahlarda geçirmekle ilgili samimi niyetlerini açıkça söylemekten genelde kaçınırlar. Her gün su kemerlerine gelme sebeplerinin para kazanmak değil de vakit geçirmek olarak görülmesini tercih etseler de aralarındaki rekabet kendini hissettirir.

Elif, Füsün ile konuşuyor: 'Yok turist, yok. Zerrin topladı. Biz de toplayalım. Kalkalım biz de gidelim, bu ayazda beklenmez.' Füsün (60'larının başında) bir yandan sohbet ederken bir yandan da şal örüyor. Öte yandan, toplanmaya da niyetleri yok gibi. Aksine, kocalarından, günlük işlerden, pişirdikleri yemeklerden, hastalıklarından konuşmaya devam ediyorlar. Yan tezgahta Hatice patik örüyor. İşler iyiyken patiklerin çiftini 10 avroya satıyormuş, şimdi ise tezgahın günlük geliri 20 avroyu bulmuyor.

O sırada meydana bir tur otobüsü geliyor. Otobüsü gören Elif hemen atılıyor, 'Geliyor, gözünüz aydın!' 'Kapatan kapattığıyla kaldı' diye mırıldandım gülümseyerek. Elif, 'Hayırlı müşteriler versin Allah herkese! Japon mu bunlar?' 'Nereden anladın?' diye soruyorum. 'Arabadan...' Ben anlamıyorum.

Otobüsten inenlerden genç bir adam Elif'in tezgahın önünde duruyor: 'Merhabalar, kolay gelsin.'

'Hoşgeldiniz.'

'Hoşbulduk.'

'Buyrun gelin, nar suyu portakal suyu için.' Adam belli ki tur rehberi, yolcuları da Türkiyeli. Otobüsten inenlere sesleniyor, 'Bu değerli insanlar çok güzel hediye eşyalar yapmışlar. Arzu edenler satın alabilir.' Turistler bakınıyorlar, çok da alıcı görünmüyorlar ama. Genç bir kadın arkada sesleniyor, 'Alishverişe çok dalmayalım arkadaşlar, zamanımız yok.'

Kadın turist nar suyunun fiyatını soruyor. Elif, yabancıları kastederek,

'Turistlere 1 € veriyoruz, 3 TL yapıyor. Size ne isterseniz yaparız canım! 1 TL'ye vereyim.'

¹ Bu makalede isimlerin tümü değiştirilmiştir.

Bir başka kadın yaklaşıyor tezgaha. Sanki sormuş olmak için soruyor bazı malların fiyatlarını,

‘Şu ne kadar?’

‘15.’ Turist pahalı buluyor.

Örgü şalları gösteriyor Elif, ‘10 TL’ye vereyim sana. İşte bak kendim yapıyorum.’ Genç bir kız araya giriyor, ‘Su kemerleri burası mıymış teyze?’

‘Evet burası.’ Kadın başka bir hatıralığa yöneliyor, hangisi olduğunu görmüyorum. Rahatsız etmemek için yaklaşmıyorum çünkü. ‘Üçe vererseniz alayım’ diyor kadın.

O sırada diğer tezgahdaki diyalogu da duyuyoruz. Biri nar suyunun fiyatını soruyor. Elif,

‘3 liraya sattı, yazık!’ Tezgahın başındaki kadın ısrarcı: ‘Şuna 10 TL versem olmaz mı?’

‘Olmaz. Bak bir çocuk patiğine bir iki gün uğraşıyoruz.’ ‘Şöyle 15 TL vereyim hepsine.’

‘Çık çık çık. Olmaz vallahi olmaz.’ ‘Haydi 30 TL veriyorum hepsine artık daha fazla vermeyeceğim.’

Pazarlığa devam ediyorlar. Kadın bir şeyi bırakıp bir başkasını alıyor eline. Her defasında da teklif ettiği fiyatı değiştiriyor. Elif kararlı, ‘Bunlardan bir tanesini biz 10 Euro’ya veriyoruz. 30 TL yapar.’ ‘Tamam o zaman bunu 3 TL’ye ver.’

‘Kız 3 TL’ye olur mu, hadi 5 TL olsun bari senin hatırın için.’ Elif ve turist kadının aynı şeyi konuştuğlarından bile emin değilim! ‘Ne yapıyorsun hadi bunları? 10’ar liradan hesap et...’ Anlaşamıyorlar. ‘Ya, ben sana hatıra bir şey al dedim beş liraya. Onu da vermezdim de. Sen çok istedin ondan.’ ‘Şunlar ne kadar?’

‘10 TL... Biz de hep satın alıyoruz.’ Kadın sinirlenip alışveriş yapmaktan vazgeçiyor,

‘Allah satış versin canım!’

‘Hadi güle güle!’

Kadın gittikten sonra Elif söyleniyor, ‘Bedava verir miyim ben onu! Bir tanesini 10 avro’ya veriyorum.’ Bana dönüyor, ‘Türklerle iş olmaz zaten!’

Otobüs henüz ayrılmamışken, biri Ankara, diğeri Kayseri plaka iki özel otomobil geliyor meydana. İnenler, yabancı. Elif’in tezgahına bir adam yaklaşıyor, orta yaşlarda. Elif hoşbeşe gecikmiyor:

‘Hello!’ Adam gülümseyerek selamlıyor. Elif, günü satışsız bitirmek istemiyor,

‘Deutsch?... Guten tag!... Hello. Name?... Name?’

‘Reinhardt.’

‘Kinder?... Ein?... Zwei?’

‘Zwei.’

Öğleden sonra. Melek Teyze’nin bahçesindeyiz. Yoksa tezgahının arkasındaki boşluk mu demeliyim? Her halükarda, su kemerlerinin arkasındayız. Öteki taraf – öğleden önce oturduğum tezgahın bulunduğu yer – hala gölge ve rüzgarlı. Melek Teyze, Füsun Hanım ve köyün

gelinlerinden Fatoş’la (35–36 yaşlarında) oturuyoruz. Birer sandalyeye tüneler, sırtımızı güneşe veriyoruz. Ancak ısınıyorum. Elif sonunda tezgahı toplamış, eve giderken bir iki dakikalığına laflamak içi ayak üstü yanımıza uğruyor, n. Sabah getirdiğim lokumlardan kutuda kalanları dağıtıyor. Bana da tutuyor, tereddüt ediyorum ama alıyorum sonra, ‘Bakayım, güzel miymiş?’ Bir de soruyorum,

‘Nasıl, satış oldu mu?’

‘Bir iki otobüs daha geldi ama fazla iş olmadı.’ Elif fazla durmuyor yanımızda, evin kalan işlerini yapmaya, belki de karnını doyurmaya evin yolunu tutuyor. Bense Melek Teyze’yle sohbeti koyultma niyetindeyim. ‘Melek Teyze sen buranın en eski tezgahçılarından değilsin değil mi?’ Melek Teyze başını sallayarak onaylıyor ve başlıyor konuşmaya. Benim için gün sanki yeni başladı...

Bu yazı boyunca, köylü kadınların kayıt dışı turistik faaliyetlerine şahit olduğum bir kültürel miras alanının kısıyında dolaşacağım. Kıyı kavramı, odaklandığım etnografik bağlamın kenarda kalma/bırakılma halini betimlemek açısından önemli bir ifade. Kenarda kalma/bırakılma hali, Belkıs kadınların yaşamlarında yerinden edilme, mülksüzleşme ve güçsüzleşmenin farklı eksenlerinde tecrübe edilir. Bir yanıla mekân-saldır: Yöre sakinlerinin yapıli çevre ile etkileşimleri oldukça kısıtlıdır ve bürokrasiye tâbidir. Örneğin, sokak satıcılarının akropolün içerisinde satış yapmasına izin verilmez. Kenarda kalma/bırakılma hali, politik ve ekonomik süreçlere de işaret eder: Köyde yaşayanlar planlama ve karar alma süreçlerine dahil edilmez; neoliberal miras yönetimi politikaları ise turizmden pay alma beklentisindeki yerel halkın çoğu zaman aleyhine işler. Bu çalışma ile, bu türden kenarda kalma/bırakılma süreçlerinin yerel halkın yanı başında yaşadığı arkeolojik kalıntılarla kurduğu ilişkiyi nasıl çetrefilli hale getirdiğini ortaya koymaya çalışıyor ve bu ilişkinin daha çok ekonomik yönüne odaklanıyorum. Belkıs kadınların, kültürel miras turizminde kendilerine niş yaratıp ayakta kalmaya çalışırken, iktidar yapıları ve ekonomik güçlerle türlü strateji ve taktiğe baş vurarak nasıl mücadele ettiklerini tartışacağım. Bu tartışma, bir Pamfilya kenti olan Aspendos (günümüzde Antalya’nın Belkıs mahallesi) civarında 2014–2016 yılları arasında belli aralıklarla ve ‘insan-odaklı’ bir kültürel miras yönetimi (KMY) projesi (Gürsu, Vandepu 2015)² kapsamında yürüttüğüm saha

2 Bu çalışma Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Headley Vakfı ve İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje (BAP) ofisi (Proje kodu: BAP-2017-26831) tarafından desteklenmiştir. Işlay Gürsu ve Lutgarde Vandepu’a Aspendos projesinde kendileri ile çalışma olanağı verdikleri için teşekkürlerimi sunarım; ayrıca Belkıs halkına bana sağladıkları destek ve ayırdıkları zaman için müteşekkirim. Bu makalenin ilk versiyonu üzerinde yaptıkları yapıcı yorumlar için de hakemlere ve Gürsu’ya teşekkür ederim.

araştırmalarına dayanıyor. Bu geniş kapsamlı projenin temel sorusu ise şudur: Nisan 2015'te UNESCO'nun Dünya Mirası aday listesine girmiş olan kültürel miras alanı Aspendos'un yanı başında yaşamak yerelde ne anlama geliyor?

Aspendos'un akropolü, antik Eurymedon (günümüzde Köprüçay) nehri yakınında üzeri düzlük olan bir tepede, etrafındaki ovalık arazilerden yaklaşık 30 metre yüksekte konumlanmıştır (Aspendos'un daha detaylı tanımı için bkz. Kessener 2000: 104–05; Lanckoronski 1890: 115–23, alıntı Kessener 2000). Saha çalışmamı yürüttüğüm Belkis dahil olmak üzere, ören yerinin etrafındaki kırsal nüfus gün geçtikçe azalmaktadır. Yerel belediyelerin sınırlarını yeniden tanımlayan bir reform neticesinde, Serik 2014 itibarıyla belde belediyesiyken ilçeye dönüştürüldü, Belkis da Serik'in 66 mahallesinden biri oldu.³ Belkis'in yerleşik halkı, babasoylu (*patrilineal*) ve babayerli (*patrilocal*) ailelerden oluşur ve 20'nci yüzyılın başlarında Aspendos etrafına yerleştiği bilinen atalardan miras ortak bir yörük geçmişine sahiptir. Bugün 1800 civarı olduğu tahmin edilen Belkis nüfusu, işsizlik ve SİT alanı sınırlamalarına (yeni ev yapımı ve tadilatı konusundaki sınırlamalar) bağlı göç sebebiyle devamlı azalmaktadır.

Roma devrinden kalma su kemerlerinin yanındaki, Camili Küme Evleri denilen mevkî (eski köy mahallesi), her gün yaklaşık beş ya da altı tur otobüsünün uğradığı işlek bir turist destinasyonu olması sebebiyle, Belkis çalışmasının odağı sayılmıştır. Su kemerleri çevresindeki alan, bölge sakinlerinin satış yapmasına izin verilen tek noktadır. Tezgahlarda yapılan satış Belkis'ta, özellikle kadınlar arasında, önemli bir ticari faaliyettir. Yıllık takvim Ekim ayının başlarından hava sıcaklığının 30 dereceyi bulduğu Haziran'a kadar devam eder. Turistik tezgah ticareti, son yıllarda uluslararası turizm hacminde çeşitli sebeplerle yaşanan keskin düşüşe bağlı olarak canlılığını yitirmiş olsa da, birçok hane için yakın zamana kadar kayda değer bir gelir yaratmıştır. Üstelik, ve bu makalede de tartışılacağı üzere, kadın failliğinin işlediği bir alan olarak karşımıza çıkar.

Bir arkeolojik alan ve turizm destinasyonu olarak Aspendos

Dünyanın hemen her yerinde miras koruma ve yönetim süreçleri birbirine benzer, çünkü miras alanı koruma fikri, kalkınma odaklı modernleşme şiarını benimsemiş, toprak egemenliğine dayanan modern devlet içinde anlam bulmuş bir projedir (Neumann 2004: 184). Batı/Kuzey'deki doğa korumanın erken örneklerine – revizyonist tarihçilik nazarından– bakacak olursak, yabanın korunması sürecinin, yerli topraklarının gaspı, mülksüzleştirme, yerinden etme ve çitleme (yerli toplulukların ortak mülkü sayılan toprakların ve doğal kaynakların kamu veya özel mülkiyete aktarılması) tarihiyle örtüştüğünü görürüz. Dolayısıyla, bir sosyomekansal düzenleme projesi olarak koruma süreci, nüfus yerleştirme ve yerli topluluklara özel bölge (reservation) yaratma gibi süreçlere denk düşer. Bu da, söz konusu topluluğun marjinalleştirilmesi ve dışlanması anlamına gelir. Göçebeler, yerli (*indigenous*) halklar, orman köylüleri ve benzeri topluluklar bu tür süreçler neticesinde toprak ve doğal kaynakların kullanım ve yönetiminin uzaklaştırılmış olur (Zerner 1996).

Yukarıda özetlemeye çalıştığım doğal miras koruma perspektifi, arkeolojik SİT yönetimine dair egemen anlayış hakkında da bize fikir verir. Türkiye'de 2863 no'lu yasa, tüm taşınmaz kültür varlıklarının ve koruma alanlarının 'kamu yararına ve kamunun kullanımı için' devlet mülkiyetinde olmasını ve güvene dayalı olarak korunmasını emreder (Pulhan 2009; ayrıca bkz. Özel 1997). Bu, devletin yalnızca miras alanlarını kontrol etme ve denetleme yetkisini elinde bulundurduğu anlamına gelmez.⁴ Devlet, aynı zamanda, yerel halkın kamu arazilerine (fiilen ortak arazilere) erişim hakkına kısıtlamalar getirmiş olur; dahası, yakın çevredeki özel mülklerin kullanımına (inşa-tadilat faaliyetleri) müdahale etme yetkisini elinde tutar. Meselenin özü 'kamu yararı' fikrinde yatar. 'Kamu için neyin yararlı olduğu' oldukça tartışmalı bir mesele olmakla beraber, çoğu zaman uzmanların ve yerel halkın 'fayda' tanımları da örtüşmez. Bunlara ek olarak, gerçek hayatta 'kamu'nun neye tekabül ettiğine dair de bir belirsizlik mevcuttur. Bu belirsizlik kültürel miras alanlarını kimin, hangi amaçla kullanacağı sorusunu da doğurur. Türkçede kamu oldukça ikircikli bir terimdir. Bir yandan kamu hizmetinden sorumlu devlet kurumlarının tümünü temsil ederken, diğer yandan devletin hizmet verdiği toplumun bütününe işaret eder. Her iki durumda da, kamu kategorisi devletle yakından ilişkilidir. Bununla birlikte, Türkiye'deki koruma yasası, özellikle son şekliyle, özel çıkar-kamu yararı karşıtlığını geçersiz kılar niteliktedir.

3 2012 yılında 6360 nolu yasa, bazı bölgelerin belediye statülerini geçersiz kılan daha önceki bir yasanın devamı olarak (5747 nolu yasa, 2008) hazırlanmış ve 2000'den az sakini olan yerleşmelerin tüzel kişiliklerini ortadan kaldırmıştır. Aynı yasaya dayanarak, Anadolu'daki pek çok şehir (Antalya da dahil) büyükşehir belediyesi haline gelmiş ve Nisan 2014'den itibaren bu şehirlerin tüm köyleri ve belde belediyeleri nüfus kriterlerini sağlayamadıkları hallerde isimleri aynı kalmak üzere mahallelere dönüştürülmüşlerdir. Yakın geçmişte hayata geçen bu reformun tarihsel arka planı için bkz. Bayraktar, Massicard 2012.

4 Türkiye'de kültürel miras alanlarının korunmasından sorumlu temel kurum Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır.

2000’li yılların başından itibaren, yükselişte olan neoliberal kültür politikalarının tipik bir sonucu olarak, Türkiye devletinin koruma alanlarına bakış açısında önemli bir değişim gözlemlenmektedir (Pulhan 2009). Son yasal düzenlemeler, devletin arkeolojik alanlar üzerindeki otoritesini geçersiz kılmasa da hızlı özelleştirme ve merkezileşmenin yolunu açarak oldukça pragmatik bir KMY⁵ anlayışını kurumsallaştırmaya hizmet eder. Daha doğrusu, neoliberalleşen devlet, özel sektörün kültürel miras alanlarının yönetim ve korunmasına katılımını teşvik etmekte, ayrıca bu alanlar üzerindeki yetkiyi yerel yönetimlere devretmektedir. Sonuç olarak, müzelerde ve ören yerlerinde kâr odaklı yönetim modellerini uygulamak için kamu-özel ortaklıkları kurulmuştur.⁶ Örneğin, Aspendos Antik Kentinde, 2016 itibarıyla, Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) tarafından işletilen bilet gişesinin yanı sıra, Bilintur A.Ş.’ye ait beş farklı satış ve hizmet noktası (otopark, fotoğraf servisi, tuvaletler, kafe ve hediyelik eşya dükkanı) yer almaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı olarak faaliyet gösteren Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM), Aspendos dahil, Türkiye’deki birçok arkeolojik alan ve müzenin işletmesi için her iki işletmeci ile de benzer protokoller imzalamıştır.

Tüm bu gelişmeler, kültürel mirasın ekonomik yönüne sabitlenmiş bir KMY politikasının işaret ederken,⁷ yakın zamana kadar yılda 10 ila 11 milyon turist çeken Antalya gibi bir şehirde, arkeolojik alanların veya kültürel varlıkların neredeyse sadece ekonomi potansiyelleri ile ele alınması şaşırtıcı değildir. 2015 yılında 335.636 ziyaretçiyi ağırlayan ve sadece giriş ücretlerinden yıllık 5.226.085 TL gelir elde eden Aspendos, Türkiye’nin en çok ziyaret edilen ve en kârlı ilk on müze ve ören yeri arasında yer almasıyla, turizm gelir beklentisinde olan herkesin takdirini toplamıştır.

Aspendos’un Roma Tiyatrosu, kentin turizm ekonomisi için merkezi öneme sahiptir. Aslen, MS 2’nci yüzyılda, gösteriler için bir mekan olarak inşa edilen tiyatro, günümüze kadar çeşitli amaçlarla kullanılmıştır: Selçuklu döneminde saray, 1970’lere kadar Atatürk’ün tavsiyesi üzerine güreş arenası, 1990’ların ortalarından itibaren Devlet Opera ve Balesi tarafından işletilen uluslararası festival mekanı ve zaman zaman popüler Türk dans grubu Anadolu Ateşi gibi dans topluluklarına kiralanmış bir sahne. Tiyatro, en azından yoğun sezonlarda, istihdam olanağı sağlaması bakımından yerel halkın ekonomik gelişimi ve refahı için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Ören yerinde devam eden kazı çalışmaları ise, yaz aylarında sigortalı iş arayışındaki Belkısı genç erkekler için gelir kaynağı olmuştur.

Antalya ve özellikle Aspendos çevresindeki resmi turizm sektörü,⁸ Türkiye’nin birçok yerinde olduğu gibi, kayıt dışı perakende ve hizmet sektörü ile birlikte faaliyet göstermektedir. Kayıt dışı turizm, çoğu zaman cinsiyete dayalı iş bölümü ile ayakta durmuştur. Kültürel turizm kısıtlamalarının daha esnek olduğu zamanlarda, Belkısı erkeklerin harabelere ve antik tiyatroya ‘misafir’ getirirken, kadınların ev yapımı gözleme ve taze meyve suyu ikram edip, yemeni ve incik boncuk sattıklarını görüyoruz. Türkiye’de yöre halkının turizm gelirlerindeki payı son zamanlarda, özellikle yukarıda bahsedilen özelleştirme süreci nedeniyle büyük ölçüde azalmıştır, ve Aspendos’un bu eğilime bir örnek gösterdiği söylenebilir.

Makalenin bir sonraki kısmında, Belkısı’nın turizm emekçilerine döneceğim. Son bölümde ise, Türkiye’de neoliberal KMY politikalarının yerel turizm geliri beklentileri pahasına nasıl uygulandığına dair daha geniş bir tartışıyor olacağım.

Aspendos’un kadın sokak satıcıları

Antalya ili genelinde 90’lı yıllara kadar büyük oranda küçük ölçekli aile çiftçiliği, ortakçılık ve icara dayalı tarım, pamuk ve tahıl üretimi söz konusuydu. Günümüz çiftçileri ise, ‘üçüncü gıda rejimi’ olarak adlandırılan ve az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere dikte edilen, küresel ölçekli neoliberal politikalarla mahkum vaziyette (bkz. örneğin, Aydın 2016; Günaydın 2009). Uluslararası tarımsal yaptırımlar, kırsal üreticileri geleneksel gıda ürünlerinden meyve, sebze ve çiçek gibi piyasa değeri yüksek alternatif ürünlere geçmeye zorluyor. Tarım üreticilerinin küresel sermaye birikimine ‘başarılı entegrasyonu’ yönünde uygulanan bu yaptırımların, Türkiye’nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Antalya kırsal

5 ‘Alan yönetimi’ Kültürel ve Doğal Varlıkların Korunması (No. 5225) yasasına yapılan değişiklikle 2004 yılında resmi olarak tanımlanmıştır. Bu yeni yönetmeliğin Türkiye’nin UNESCO Dünya Miras Listesi adaylık dosyaları için gerekli alan yönetim planlarının yasal olarak tanınması gerektiği için yürürlüğe girmiş olduğu belirtilmektedir.

6 2000’li yıllarda miras alanlarının yönetimi ve korunmasında özel sektörün katılımını teşvik etmek ve bunlar üzerindeki yetkiyi yerel yönetimlere devretmek için aşağıdaki kanunlar çıkarılmıştır: 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kanun 5225 sayılı Kültür Yatırımlarını ve Girişimlerini Teşvik Kanunu, 5336 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun (5366 sayılı), Vakıflar Kanunu (5737 sayılı). Kültürel miras yönetimine ilişkin son mevzuat hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Pulhan 2009.

7 Aslında hükümetin koruma alanında turizm odaklı yaklaşımı görüldüğü kadar neoliberal değil, yerleşik bir devlet tutumudur; bu tutum 70’lerin başından itibaren Türkiye’deki milli parkların korunması ve yönetimi anlayışında kendini hissettirir.

8 ‘Resmi turizm’ ile, antik kent ve tiyatro etrafındaki otel, restoran gibi kurumsal ve özel ve yarı-özel satış ve eğlence yerlerini kastediyorum.

lndaki karşılığı pek de iç açıcı değil. Tarımsızlaşma, işsizlik ve yoksullaşma, kasaba ve şehirlere göç, proleterleşme gibi süreçler burası için de geçerli.

Aile çiftçiliği ekonomik değerini yitirdikçe, bazı Belkışlı görüşmecilerin yaptığı gibi, düzenli bir iş bulmak üzere Serik ya da daha uzak bir kasaba veya şehre göç edenlerin sayısı artıyor. Bu araştırma kapsamında, özellikle kadınların geçim sorunuyla nasıl baş ettiği ve Belkış örneğinde sokak satışlarının öncelikle bir kadın etkinliği olarak nasıl devreye girdiğine baktım.

‘Sokakta’ satış yapmak, genç kadınların Aspendos ören yeri etrafında sürülerini otlatırken rastladıkları ziyaretçilere el işlerini sattıkları 60 ve 70’li yıllara uzanan bir faaliyet. Daha sonraki zamanlarda, ‘köy evi turizmi’nin ortaya çıkışıyla, kayıt dışı turizm özel alanlarda da deneyimlenmiş fakat yasal kısıtlamalardan dolayı uzun soluklu ol. Yine de kayıt dışı turizm bağlamında tezgah ve hizmet sektörünün nasıl el ele gittiğini, bunun nasıl erkeklerden çok kadınlara ait bir alan olduğunu ve bu sektörde ne türden bir emeğin arz ve talep edildiğini vurgulamak önemlidir.

Hizmet ekonomisi, müşterinin deneyimine odaklanır, ve kadınsılaşmış duygusal emeğin vazgeçilmez olduğu turizm bunun tipik bir örneğidir (turizm emeğinin cinsiyetlendirilmiş doğası hakkında, bkz. Adkins 1995; Adkins, Jokinen 2008; Kinnaird vd 1994; Ladkin 2011; Pritchard 2007; Sinclair 1997; Veijola 2009; Veijola, Jokinen 2008). İster kadın ister erkek olsun, turizm çalışanından müşteriye duygusal ve bedensel esenlik sağlaması, tüketim deneyimini neşeli, zevkli, unutulmaz hale getirmesi beklenir. Genel olarak turizm için durum böyleyse, (kayıt dışı) kültürel miras turizminde kırsal kadın emeğini nasıl tanımlayabiliriz?

Bugün, Aspendos’un kadın tezgahçılarının ziyaretçilere sunduğu hizmet, Çin yapımı incik boncuk, makine işi fularlar, plastik bardaklarda servis edilen taze portakal suyundan ibaret değildir. Bir köy evinde, bir portakal bahçesinde ya da bir hediyelik eşya tezgahında, gülen yüzleri ve kırık dökük Almancalarıyla, Belkışlı kadınlar sözde bir özgünlük (*authenticity*, MacCannell 1999) sahnelerken, aslında her gün durmaksızın ‘Türk misafirperverliği’ni sergiliyorlar. Turizm literatürü turistin özgünlük deneyimine odaklanma eğilimindeyken (örneğin, Heitmann 2011), ben daha çok kültürel miras alanındaki kayıt dışı turizmin emek yönüyle, insanların neyi özgün olarak gördükleriyle ve günlük işlerinde kültürü metalaştırma biçimleriyle ilgileniyorum.

Burada ayrıca, küresel bir olgu olarak kültürel miras turizmi bağlamında ‘özgünlüğün’ belirsizliğine veya imkansızlığına dikkat çekmek istiyorum. Bu tam olarak kadınların sıradan kopyalardan (yani toplu üretim ürünlerden) başka sunacak hiçbir şeyleri olmadığı anlamına gelmez. Bruner’den (1994) yola çıkarak, turistik bir alışveriş veya hizmette sunulan herhangi bir

kültürel öğenin veya deneyimin özgünlüğü konusunda oldukça şüpheli olmak için en az iki nedenimiz olduğunu söyleyebilirim. Birincisi, özgünlük. Özgünlük yerel kültür deneyimini arzuladığı varsayılan turistlerin mevcudiyeti tarafından tüketim anında bozulur veya kirletilir. İkincisi, kültürün kendisi. Kültür neyin özgün olup neyin olmadığına tartışmalı olduğu, simgesel bir çekişme alanıdır. Evet, özgünlüğün, bir öğenin veya performansın verili, ölçülebilir bir niteliği olmadığını ve her zaman tartışmaya açık olduğunu düşünüyorum (Cohen 1988). Ancak, özgünlüğe dair müzakere, yalnızca turist ile yerel satış elemanı veya hizmet sağlayıcı arasındaki etkileşim açısından görülemeyecek kadar karmaşık bir süreç olabilir (bkz. Cohen 1988; Wang 1999).

Girişte kısaca bahsettiğim ve köy evi turizmini Belkış’ta ilk kez denediğini söyleyen Melek’e biraz daha detaylı değineceğim. Yıllar önce evini tamir ettirmesi gereken Melek, düzenli olarak evine ziyaretçi getiren turist rehberine danışır. Rehber güzel görünmediği ve ‘köy evinin havasını bozacağı’ için zeminde beton kullanmaması gerektiği konusunda Melek’i uyarır. Melek onun tavsiyesini dinler, ayrıca evin içine duvarları halı kaplı olan bir şark odası ayarlar. ‘Bunu turistler için yaptım’ der ve ekler: ‘Yerel yemekler pişirdim, yere yemek servisi ettim. Tam yörük usulü!’ Rehberden aldığı tavsiyeyle evini turistik ve ticari bir mekana dönüştüren Melek, ‘Türkmen yaşamını’ ‘oryantal’⁹ bir dokunuşla tanıtır. Bir bakıma hem Anadolu göçebeliğine hem de yerleşik köylülüğe gönderme yaparak kendi mirasını sunar.

Sokak satıcılığına verilen önem, kadının yaşına ve hane içindeki konumuna göre değişir. Melek, hastalık nedeniyle işini bırakmak zorunda kalan otobüs şoförü kocasına kendisinin bakması gerektiğini anlatıyor. Melek’in evden çıkmadan para kazanmak için tek seçeneği turist ağırlamak ve hediyelik eşya satmaktır. Oğluna bir ev yaptırdığı ve hediyelik eşyalardan aldığı parayla kızını evlendirdiği için Allah’a şükreder. Artık dul kalan, kocasının emekli maaşı ile geçinen Melek, hâlâ evinin önünde hediyelik eşya satıyor.

Belkışlı genç kadınlar için sokak satışı, sosyal güvencesi olan bir iş buldukları anda bırakacakları geçici bir meslektir. Yine de su kemerlerinde açılan tezgah bir süre de olsa, kendi kendilerine yetmek veya aile geçindirmek için mücadele etmeye değer bir alan olmuştur. Örneğin, Hatice (35, evli) ‘sadece bir fırın tepsisinde sattıklarıyla iki çocuk büyümüştür.’

Elektrik parasını, su, telefon parasını, bu çocukların bezini, kıyafetlerini – haftada hastalanırlar bilmem ne

9 Melek’in kullandığı şekliyle ‘oryantal’ kelimesi Anadolu kültürüne özgü imgeleri ifade etmektedir.

olur – hepsini fırın tepsisiyle aldım. Stant olsaydı, mesela bizim evin yanına, caminin yanına, 20 tane turist gelir mesela, su kemerlerinin oraya 200 tane turist gelirdi. Bir de, o zaman 10 yıl öncesiydi, bu turist her şeyi çok bilmiyordu. Her şeyi alıp satası geliyordu turistin. Şimdi soruyorsun turiste kaç yıldır geliyorsun buraya, diye, 7 yıldır 10 yıldır geliyorum, diyor, evde bir sürü bir şey var, diyor... Şimdi o zamanki turist olsaydı çocukları üniversite kadar okutacak param olurdu.

Bir diğer örnek ise iki yıl önce Serik'te bir daire satın aldıklarında anne babasına destek olacak kadar kazanan Leyla (18, bekar). Babası Erhan (40'ların ortasında) şimdi yeni dairesinden gelen kira ile ipotek dahil borçlarını ödüyor. 2016 kışında Leyla ile tanıştığımda, annesi Gülcan (43 yaşında) yılın altı ayı otellerde oda görevlisi olarak çalışıyordu, ama aynı zamanda kayınavlidesinin işlettiği hediyelik eşya tezgahına örgü örüyordu. Leyla son bir yılda üç kez iş değiştirdi. Otelde ve bir devlet okulunda kantinci olarak çalıştıktan sonra şimdi Serik'te bir eczanede kalfalık yapıyor.

Günümüzde turizm Belkışlı kadınlar için güvenilir bir gelir kaynağı değil. Çalışma çağındakiler, halihazırda istihdam edilmemişlerse tercihen sigortalı bir iş arıyor. Hediyelik eşya stantlarına gelince, çoğu uzun zaman önce anca uluslararası turizm canlandığında yeniden kurulmak üzere su kemerlerinin yakınında bir yerlerde atıl vaziyette duruyor.

Çekişmeler, taktikler ve rekabet

Kültürel miras turizmine içkin olmamasına rağmen, dünya üzerinde birçok destinasyon çatışmalı alanlar olarak karşımıza çıkıyor. Porter ve Salazar'ın (2005: 363) belirttiği gibi, önümüzde duran zorluk, kültürel miras turizmini ihtilaflı hale getiren tikel koşulları tanımlayabilmektir. Yerel bir topluluğun bir kültürel miras alanı üzerinde güçlü tarihi ve kültürel iddialarda bulunduğu fakat yönetim haklarına sahip olmadığı durumlarda çatışmanın ortaya çıkması an meselesidir. Yine de, paydaşlar kültürel mirasın önemi ve yönetimi konusunda her zaman çatışmayabilir ve krizler bazen salt ekonomik sebeplerle ortaya çıkar. Sıkı koruma önlemleri nedeniyle durumun daha da karmaşılaştığı Aspendos, bize ikincisinin örneğini sunuyor.

Melek'in evini yenileyerek kısıtlı sermaye ile iş kurduğu günlere, hukuka ve topluma yasadışı ya da gayrimişru bir şey yapmadığını kanıtlamak zorunda kaldığı zor günlere geri dönelim.

Bir gün Vedat'a (*kocası*) arabaya bin, dedim. Gideceğim ben yüzbaşı (jandarma komutanı) ile konuşacağım, dedim. Gittik yüzbaşına. Adam titrer

(*Vedat bey Parkinson hastasıdır, 2015 yılında vefat etmiştir*). 'Ya bu adamı alıp kendiniz bakacaksınız, ya da ben tezgahımı açacağım', dedim.

Komutan çağırdı. 'Sen kimsin?' dedi. Ben, dedim, *Büyük Camili mahallenin meşhuruur hırsız Melek ablastım!* '35 avroya bir yazma satılmış. Ne oldu ne oldu ben satmışım. Beni oraya bildirmişler. Ben bir de hırsız oldum komutanım,' dedim. Ya adama bakacaksınız, neyse ne edecekseniz edin de. Komutan 'tamam bacım' dedi, 'sen değilsin, biz bulduk onu' dedi. 35 €'ya yazma satan adamı da bulmuşlar. Cumartesi gelip tezgahını açacaksın, dedi. Eve döndüm, ama belediye stantı açtırmadı. Her yere gittim. Müzesine mi gitmedim, karakoluna mı gitmedim. Belediye yine de açtırmadı. Eve turist de kattırmadılar. Kocam iyice kötüleşti. Sonra bir tanıdık girdi araya, tezgahı açtırdılar. Adam düzeldi, her şey moral! Sonra Belediye Başkanı'nın yakasına sarıldım. Sen kimsin, dedim. Sen benim çobanımsın, çobanım dedim. Vallaha böyle dedim.

Bu konuşmayı, geçim için bir seçenek olarak turistlere satış yapmak isteyenlerin kaçınamayacakları bürokrasi ile günlük sürüşmeleri hakkında bir fikir vermek için paylaştım. Ayrıca, Melek'in devletle karşı karşıya gelebilme cesareti, kendi başına para kazanma ve ailesine bakma, sosyal ilişkiler kurma becerisi de dikkate değer. Melek, turistleri 'bahçesinde' (devlet açısından bir kamu alanı) ağırladığı günlerde birçok arkadaş edinmiştir. Aşağıda anlatıldığı gibi bir telefon numarası cankurtaran olabilir. Evi için yıkım ihtarı aldıktan sonra bir 'VIP' ziyaretçinin kendisine 'kanunu alt etmek için' nasıl yardım ettiğini şöyle anlatıyor:

Ankara'dan bir aile gelmişti burada yedik içtik. Allah demişler, bakalım bizden kaç para alacak. Melek hanım, dedi, kaç para vereceğiz, dedi. Verin bana bir sopa dedim. Sizin eviniz yakında olsa ben size gelsem para alır mısınız, dedim. Sizin paranız bana geçmez, dedim. Allah razı olsun, dedi. Adam, Hasan Bey, Z partisinden adaylığını koymuş, kazanamamış. Bana tehdit mektubu [yıkım ihtarı], geldi ya, ben de bunu söyledim telefon edip ona. Hasan Bey müdüre bir telefon ediyor, sonra bana bir mektup geldi, 'beş katlı bina yapsan senin kılına dokunamazlar' diye... [Zamanın İl Kültür Turizm Müdürü de Z partili]. Mektup daha da duruyor. Kimsesiz, gariban olsan, ezip geçerler!

Melek, sosyal sermayesi sayesinde bazı bürokratik engelleri aşarken, Belkışlı diğer kadınlar da Aspendos'daki devlet gözetimiyle başa çıkmak için çeşitli taktikler uygulamaktadır (Scott 1990). Örneğin Hatice,

yüksek ticaret potansiyeli olan halka açık yerlerde veya bir karaborsanın ortaya çıktığı durumlarda sık görülen bir turistik satış taktiği olan 'kaçak avcılığa' (*poaching*, de Certeau 1984) başvurur (Castañeda 1997):

Eski belediye bizi kemerlerin oraya geçirtmezdi. Muammer'in evinin yanına zabıtalrını dikerdi, oradan öteye geçemedik... Ben iki çocuğu tepsi içinde incik boncuk satarak büyüttüm.

Castañeda'nın (1997: 108) işaret ettiği gibi, siyasal denetimlere karşı geliştirilen taktikler tepkiselliğe indirgenmemelidir. 'Hem kontrol hem de direniş taktiklerinin yakından incelenmesi, devletin asilere sokak satıcılarına] dayatmak [istediği] kontrol ve otoritenin zor gücünü [ortaya çıkarır].' Kendi kendini denetleme taktikleri, devlet kontrolünün sosyal gözetim ve kendi kendine devriyeye nasıl dönüştürülebileceğini göstermek için özellikle iyi bir örnek olacaktır. (Castañeda 1997). Bu durumu detaylandırmak için Hatice ile aramda geçen başka bir konuşmadan alıntı yapıyorum.

- Ben iş bulursam tezgah açmaya bayılmıyorum. Çünkü 10 TL'ye satıyorsun '20 TL'ye sattı' diyorlar. Küçük yer. Çok mu aldın az mı aldın ensende nefeslerini hissediyorsun. Müşteriyle ilgilenirken geliyorlar yanına dikiliyorlar. [...] Rahatsız oluyorsun istediğin fiyata çekemiyorsun etsen de.
- Kimin nefesini hissediyorsun ensende?
- Kendi akrabalarımız... 15 yıldır aynı insanlardan gına geldi. [Hatice 15 yıl önce Belkıs'a gelin gelmiş]. Aynı şirkette çalışmak gibi. Mesela geliyor diyor ki senin babalığa 'Bugün senin gelin rekor kırdı. Senin gelin şöyle yaptı böyle yaptı.' Bizim babalığın yanında da böyle bir şey dedinmiydi, ağzı hiç durmaz.... Geliyor mesela babam yaşındaki adam portakal suyu veriyorsun bir de öpecek oluyor mesela, o zaman bittin! Herkes görüyor bir şekilde anlatıyor.

Topluluk içinde gözetim ve özellikle komşuların usulsüzlüklerinin denetlenmesi, diğer iki açıdan da ilginçtir. Birincisi, köylülerin kendi kendilerine devriye gezmelerinin arkasında ekonomik motivasyonlar (ya da daha doğrusu endişeler) olduğuna inanıyorum. Melek'in durumunda olduğu gibi bir aşırı fiyatlandırma olayı yetkililere bildirildiğinde veya insanlar vergisini ödemeyenleri 'gizlediğinde' (Hatice'nin Esnaf ve Sanatkarlar Odası'na kayıtlı olmaması gibi), bu tür eylemler ekonomik kaynakların giderek eşitsiz dağılımına verilen rekabetçi tepkiler olarak kabul edilebilir, ki Aspendos'taki turizm de buna dahildir. Yine de, kendi kendine devriye gezmenin, sokak satıcı-

lığının gündelik siyaseti, devlet politikaları ve uygulamaları kadar yerel güç ve ayrıcalık merkezleri tarafından nasıl şartlandırıldığını ortaya koyan başka bir boyutu daha var. Hediyeelik eşya stantlarının etrafındaki günlük sosyal etkileşimlere yakından baktığımızda, gözetimin sanıldığı kadar karşılıklı olmadığını, çoğunlukla geçimlerini turistik satışlardan sağlamaya çalışan ve aynı zamanda ataerkillik, baskı ve sansür ile baş etmek zorunda kalan kadınlara yönelik olduğunu fark ediyoruz. Bunlar bu makalenin sınırları içinde yalnızca kısaca değinebildiğim, Aspendos çevresindeki kültürel miras turizminin yerel dinamiklerinin en dikkat çekici yönleridir. Bitirirken, bu çalışmayı kültürel miras ekonomisi ve miras yönetiminin turizm yönü üzerine biriken literatür bağlamında değerlendireceğim.

Sonuç yerine

Küresel Güneyde arkeolojik turizmin sosyo-ekonomik etkileri hakkında öğreneceğimiz daha çok şey var. Bunun için de ihtiyacımız olan, yüzeysel genellemelerden ibaret bölgesel okumalar yerine, çalışılan kültürel miras destinasyonunun çevresindeki toplumsal hayata dair detaylı analizler. Bu yazıda, bu alanda nispeten az çalışılmış iki ayrıntı öne çıkmaktadır: Turizm gelirlerinin giderek daha eşitsiz hale gelen dağılımı ve neoliberalizmin kültürel miras turizmi fikri ve pratikleri üzerindeki etkisi. Her iki konu da üzerinde acilen düşünmemiz gereken bir soruyu akla getiriyor: Neoliberal KMY politikaları Küresel Güneydeki yerel turizm ekonomilerini ne şekilde etkiler? Türkiye bağlamında, arkeolojik alanları yöneten özel şirketler 'prestij projeleri' aracılığıyla Anadolu'nun kültürel ve tarihi mirasının tanıtılmasına büyük katkı sağladıklarını iddia etmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı için ülkeye gelir sağladığı sürece bu iddia yeterince inandırıcıdır. Bununla birlikte, neoliberal düzenlemelerin arkeolojik yerlerin yakınında yaşayan topluluklar için yadsınamaz bir maliyeti vardır. Bu makalede ele alınan örnekte, Aspendos çevresindeki kültürel miras turizminde kendilerine bir niş yaratmakta zorlanan sokak satıcılarının konumunun giderek daha da marjinalleştiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki kültürel miras turizminin pek çok diğer gelişmekte olan ülkedeki gibi, turistik gelirin bölgeye ve orada yaşayan topluluğa aktarılmadığı, aksine yerel halkın tıpkı arkeolojik mirasın kendisi gibi kendilerini kitle turizminin yükünü taşıırken buldukları bir trend izlediği fark edilir (Timothy, Nyaupane 2009). Bununla birlikte altında neoliberalizmin uygulandığı, müzakare edildiği ve zaman zaman da kaçınıldığı bu kültürel miras şemsiyesinin özel koşullarına da dikkat etmek gerekir.

Turizme dair kısmen John Urry'nin 'bakış' (1990) kavramından esinlenen sosyal kuramlar, mekanlar ve turistler arasındaki ilişkinin diyalektik ve diyalojik boyutlarını analiz ederek turist deneyimiyle ilgilenmeyi¹⁰ tercih etmişlerdir ve bu tercihin kültürel miras destinasyonları üzerine olan araştırmalarda da geçerli olduğu görülmektedir (örneğin, Staiff vd. 2013). Araştırmalar giderek temsili (örneğin, Jenkins 2003; Morgan, Pritchard 1998; Staiff, 2010; Waterton, Watson 2010) ve temsili olmayan, duygusal ve somutlaştırılmış (örneğin, Byrne 2013; Cameron, Mengler 2013) süreçler aracılığıyla gezginlerin mekanlar ve nesnelerle karşılaşmaları, ilişki ve etkileşimlerini tanımlayan kültürel miras seyahatlerinin performatif karakterine (örneğin, Bärenholdt vd. 2004) odaklanmaktadır. Diğer yandan, turizmin üretim ve arz yönü (eğlence ve turizmin tüketim yönüne karşın) daha çok üretimin mekansal örüntüleriyle ilgilenen ekonomik coğrafyacıların ilgisini sınırlı biçimde çekerken (örneğin, Shaw 1994), kültür turizminin işgücü ve emek yönü iktisatçıların ya da ekonomiden türeyen kültürel miras ekonomisi, turizm işletmeciliği ve ekonomi (veya turizm) antropolojisi gibi alanlarda çalışanların ilgisini beklemek durumundadır. Özellikle, kültürel miras ekonomisi Küresel Güneydeki turizm ekonomileri ve küçük ölçekli yerel girişimler pahasına Küresel Kuzeydeki kültürel miras endüstrisine yoğunlaşmıştır (örneğin, Hermann 2011; Hewison 1987; Merriman 1991). Yakın zamanda, bu temaları yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir gelişim gibi kapsamlı tartışmaların çerçevelediği toplum-bazlı kültürel miras turizmi bağlamında değerlendirmeye olan ilgi artmıştır (örneğin, Hampton 2005; Landorf 2009; Pearce 1992; Timothy, Nyaupane 2009; Salazar 2012). Bu çalışma, Türkiye kırsalındaki kültürel miras turizmi uygulamalarına ilk elden gözlemlere dayanan antropolojik bir bakış açısı sunarak, bu yeni araştırma alanına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Bu tartışmaya şu anda Güneybatı Anadolu'daki bir dizi başka arkeolojik alan çevresinde yürüttüğüm araştırmalara dayanan, daha kapsamlı analizlerle başka mecralarda da devam etmeyi umuyorum.

Kaynakça

Adkins, L., Jokinen E. 2008. 'Introduction: gender, living and labour in the fourth shift' *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 16.3: 138–49

Adkins, L. 1995: *Gendered Work. Sexuality, Family and the Labour Market*. Buckingham, Open University Press

Aydın, Z. 2016: 'Çağdaş Tarım Sorunu ve Yeni Köylülük' *ODTÜ Gelişme Dergisi* 43 (Nisan): 43–63

Bärenholdt, J.O., Haldrup, M., Urry, J. (eds) 2004: *Performing Tourist Places*. Aldershot, Ashgate

Bayraktar, U., Massicard, É. 2012: *Decentralisation in Turkey*. Paris, Agence française développement

Bruner, E.M. 1994: 'Abraham Lincoln as authentic reproduction: a critique of postmodernism' *American Anthropologist* 96.2: 397–415

Byrne, D. 2013: 'Gateway and garden: a kind of tourism in Bali' R. Staiff, R. Bushell, S. Watson (eds), *Heritage and Tourism: Place, Encounter, Engagement* içinde. London, New York, Routledge: 26–44

Cameron, F., Mengler, S. 2013: 'Authorizing the unauthorized: liquidity, complexity and the heritage-tourist in the era of social media' R. Staiff, R. Bushell, S. Watson (eds), *Heritage and Tourism: Place, Encounter, Engagement* içinde. London, New York, Routledge: 45–64

Castañeda, Q.E. 1997: 'On the correct training of Indio S in the handicraft market at Chichén Itzá: tactics and tactility of gender, class, race and state' *Journal of Latin American Anthropology* 2.2: 106–43

Cohen, E. 1988: 'Authenticity and commoditization in tourism' *Annals of Tourism Research* 15.3: 371–86

Connell, R. 2007: *Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in Social Science*. Cambridge, Polity

— 2009: 'Peripheral visions: beyond the metropole' J. Kenway, J. Fahey (eds), *Globalizing the Research Imagination* içinde. London, New York, Routledge: 54–72

De Certeau, M. 1984: *Practice of Everyday Life* tr. S. Rendall. Berkeley, University of California Press

Günaydın, G. 2009: 'Türkiye Tarım Politikalarında "Yapısal Uyum": 2000'li Yıllar' *Mülkiye* 33.262: 175–235

Gürsu, I., Vandeput, L. 2015: 'Aspendos: cultural heritage management and the theatre' *Heritage Turkey* 5: 35–36

Hampton, M. 2005: 'Heritage, local communities and economic development' *Annals of Tourism Research* 32.3: 735–59

Heitmann, S. 2011: 'Authenticity in tourism' R. Peter, E. Gellner, P. Dieke (eds), *Research Themes for Tourism* içinde. Cambridge, CAB International: 45–58

Hermann, I. 2011: 'Battleless battlefields: a discussion of Cold War tourism in Britain' M. Kozak, N. Kozak, *Sustainability of Tourism: Cultural and Environmental Perspectives* içinde. Cambridge, Cambridge Scholars: 314–29

10 Bu literatürde 'modern bir özne' olarak öne çıkan turistin 'post-endüstriyel dönemde, küresel kuzeyde ikamet ettiğini' altını çizmek isterim (Winter 2010: 117). Batı merkezli turizm anlayışlarının bir eleştirisi için bkz. Connell 2007, 2009; Kış et al. 2009.

- Hewison, R. 1987: *The Heritage Industry: Britain in a Climate of Decline*. London, Methuen
- Jenkins, O. 2003: 'Photography and brochures: the circle of representation' *Tourism Geographies* 5.3: 305–28
- Kessener, P. 2000: 'The aqueduct at Aspendos and its inverted siphon' *Journal of Roman Archaeology* 13: 104–32
- Kinnaird, V., Kothari, U., Hall, D.R., Hall, D. 1994: *Tourism: A Gender Analysis*. London, Belhaven Press
- Ladkin, A. 2011: 'Exploring tourism labor' *Annals of Tourism Research* 38.3: 1135–55
- Lanckoronski, K.G. 1890: *Städte Pamphyliens Und Pisidiens*. Рипол Классик.
- Landorf, C. 2009: 'Managing for sustainable tourism: a review of six cultural world heritage sites' *Journal of Sustainable Tourism* 17.1: 53–70
- MacCannell, D. 1999: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Los Angeles, University of California Press
- Merriman, N. 1991: *Beyond the Glass Case: The Past, the Heritage and the Public in Britain*. Leicester, Leicester University Press
- Morgan, N., Pritchard, A. 1998: *Tourism Promotion and Power: Creating Images, Creating Identities*. Hoboken, NJ, John Wiley & Sons Ltd
- Neumann, R.P. 2004: 'Toward a critical theorization of conservation enclosures' R. Peet, M. Watts (eds), *Liberation Ecologies: Environment, Development and Social Movements* içinde. London, New York, Routledge: 179–99
- Özel, S. 1997: 'Kültür Varlıkları Üzerinde Geniş Kapsamlı Kanunlarla Tesis Edilen Devlet Mülkiyeti ve Türk Hukukundaki Durum' *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 55.4: 65–84
- Pearce, D.G. 1992: 'Alternative tourism: concepts, classifications, and questions' L. Smith, W.R. Eadington (eds), *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism* içinde. Philadelphia, PA, University of Pennsylvania Press: 15–30
- Porter, B.W., Salazar, N.B. 2005: 'Heritage tourism, conflict, and the public interest: an introduction' *International Journal of Heritage Studies* 11.5: 361–70
- Pritchard, A. 2007: *Tourism and Gender: Embodiment, Sensuality and Experience*. Cambridge, CAB International
- Pulhan, G. 2009: 'Cultural heritage reconsidered in the light of recent cultural policies' S. Ada, H.A. İnce (eds), *Introduction to Cultural Policy in Turkey* içinde. Istanbul, Istanbul Bilgi University Press: 137–58
- Salazar, N.B. 2012: 'Community-based cultural tourism: issues, threats and opportunities' *Journal of Sustainable Tourism* 20.1: 9–22
- Scott, J. 1990: *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven, Yale University Press
- Shaw, G. 1994: *Critical Issues in Tourism: A Geographical Perspective*. Oxford, Blackwell
- Sinclair, M.T. (ed.) 1997: *Gender, Work and Tourism*. London, New York, Routledge
- Staiff, R., Bushell, R., Watson, S. (eds) 2013: *Heritage and Tourism: Place, Encounter, Engagement*. London, New York, Routledge
- Staiff, R. 2010: 'History and tourism: intertextual representations of Florence' *Tourism Analysis* 15.5: 601–11
- Timothy, D.J., Nyaupane, G.P. 2009: 'Introduction: heritage tourism and the less-developed world' D.J. Timothy, G.P. Nyaupane (eds), *Cultural Heritage and Tourism in the Developing World: A Regional Perspective* içinde. London, New York, Routledge: 3–19
- Urry, J. 1990: *The Tourist Gaze*. London, Sage
- Veijola, S. 2009: 'Introduction: tourism as work' *Tourist Studies* 9.2: 83–87
- Veijola, S., Jokinen, E. 2008: 'Towards a hostessing society? Mobile arrangements of gender and labour' *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 16.3: 166–81
- Wang, N. 1999: 'Rethinking authenticity in tourism experience' *Annals of Tourism Research* 26.2: 349–70
- Waterton, E., Watson, S. (eds) 2010: *Culture, Heritage and Representation: Perspectives on Visuality and the Past*. Aldershot, Hampshire, Ashgate
- Winter, T., Teo, P. Chang, T.C. 2009: *Asia on Tour: Exploring the Rise of Asian Tourism*. London, New York, Routledge
- Winter, T. 2010: 'Heritage tourism: the dawn of a new era' S. Labadi, C. Long (eds), *Heritage and Globalization* içinde. Abingdon, England, Taylor & Francis: 117–29
- Zerner, C. 1996: 'Telling stories about biological diversity' D. Stabinsky, S.B. Brush (eds), *Valuing Local Knowledge: Indigenous People and Intellectual Property Rights* içinde. Washington, DC, Island Press: 68–101